

Zdzisława Wawrzonowska

Uzbrojenie i ubiór rycerski Piastów śląskich od XII do XIV wieku

Acta Archaeologica Lodziensia nr 25, 7-143

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRZEDMOWA

Rozprawa niniejsza została napisana pod kierunkiem prof. dra Andrzeja Nadolskiego w Zakładzie Archeologii Polski Środkowej w Łodzi Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk.

Jednym z zadań naukowych Zakładu jest opracowanie dziejów uzbrojenia w średniowiecznej Polsce. Zostało ono rozłożone na kilka części, a jedną z nich jest niniejsza książka. Fakt małego dotąd zaawansowania badań nad historią uzbrojenia w średniowiecznej Polsce stawia przede mną cały szereg trudności. Wszystkim tym, którzy pomogli mi w ich pokonywaniu i tym samym przyczynili się do powstania niniejszej rozprawy, składam gorące podziękowania. Serdecznie zatem dziękuję panu prof. dr. Andrzejowi Nadolskiemu, panu prof. dr. Andrzejowi Abramowiczowi oraz moim kolegom z Zakładu, panom dr. Marianowi Głoskowi i dr. Leszkowi Kajzerowi za wieloraką, cenną pomoc, a art. plastykowi Januszowi Wieczorkowi za trud włożony w przygotowanie części ilustracyjnej pracy. Za wielce pożyteczne rady dziękuję serdecznie również pani doc. dr hab. Alicji Karłowskiej-Kamzowej z Uniwersytetu Poznańskiego i panu doc. dr. hab. Januszowi Kębłowskiemu z Uniwersytetu Wrocławskiego.

Zdzisława Wawrzonowska

Łódź, w czerwcu 1975 r.

*Zakład Archeologii Polski Środkowej w Łodzi
Instytutu Historii Kultury Materialnej
Polskiej Akademii Nauk*

WSTĘP

Celem niniejszej pracy jest uzyskanie maksimum informacji o ubiorze i uzbrojeniu rycerskim na Śląsku w XII-XIV wieku w oparciu o źródła ikonograficzne. Brak dotąd monografii poświęconej uzbrojeniu i ubiorowi rycerstwa śląskiego, dlatego też niniejsza rozprawa z jednej strony musi mieć charakter analityczny, z drugiej jednakże stara się oscylować ku syntezie. Liczymy, że stanie się ona, wraz z powstałą wcześniej rozprawą L. Kajzera dotyczącą uzbrojenia i ubioru średniowiecznego rycerstwa małopolskiego¹, częściową podstawą przyszłej obszerniejszej syntezy uzbrojenia i ubioru rycerskiego w średniowiecznej Polsce.

Dla ujednoczenia form i metod tu również — śladem wcześniejszej rozprawy L. Kajzera² — przyjęliśmy zasadę uwzględniania tylko tych wyobrażeń, które można powiązać z konkretnymi osobistościami historycznymi i które powstały bądź za życia przedstawionych na nich osób, bądź w niedługim czasie po ich śmierci, zawsze jednak w granicach czasowych zakreślonych tytułem naszej rozprawy. Trzeba przy tym stwierdzić, że materiał źródłowy, jaki tu wykorzystano, w praktyce dotyczy uzbrojenia i ubioru książęcego. Nie znaczy to, że nie ma na Śląsku wizerunków rycerzy nie będących członkami rodziny panującej, niemniej nie udało się nam, zarówno mimo własnych dociekań, jak i konsultacji z innymi badaczami specjalizującymi się w zagadnieniach śląskich, utożsamienie tych wizerunków z konkretnymi postaciami historycznymi. Jedyny znany nagrobek śląski z XII w., atrybowany konkretnej osobie historycznej, to nagrobek Piotra Włostowica. Nie weźmiemy tu go pod uwagę, jako że oryginał nie zachował się, a przerys pochodzi z XVIII w.³ Oprócz niego, nagrobka rycerza Buzwoya (zachowany fragment) i być może jesz-

¹ L. Kajzer, *Uzbrojenie i ubiór rycerski w średniowiecznej Małopolsce w świetle źródeł ikonograficznych*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1976.

² *Tamże*.

³ Ch. Gündel, *Das schlesische Tumbengrab im XIII Jahrhundert*, Strassburg 1926, ryc. III, 6; por. też podobiznę nagrobka według rękopisu Biblioteki Uniwersytetu we Wrocławiu, sygn. IV, fol. 239. Najpełniejszą literaturę dotyczącą tego zagadnienia podaje J. Kębłowski, *Nagrobki gotyckie na Śląsku*, Poznań 1969, s. 7 nn., 40 nn.

cze nagrobka anonimowej pary z Lwówka — brak innych nagrobków rycerzy nie wywodzących się z rodów książęcych. Uznawalibyśmy jednak taki dobór materiału źródłowego za uzasadniony faktem, że wyjątkowo rozrodzeni dynaści byli na Śląsku w pewnym sensie odpowiednikiem możnowładczego rycerstwa z innych dzielnic Polski.

Dotarcie do oryginalnego materiału źródłowego i możliwość wykorzystania go napotykały niekiedy na niemałe trudności, które nie zawsze można było pokonać. W takich wypadkach miast źródeł oryginalnych wykorzystano z konieczności fotografie i przerysy z publikacji.

Rekonstruując uzbrojenie i ubiór rycerski w średniowieczu wykorzystujemy różne kategorie źródeł ikonograficznych. Pominąć żadnego nie sposób, gdyż każde z nich może, choć w bardzo różnym stopniu, przyczynić się do poszerzenia naszych wiadomości, tym bardziej, że całość odpowiedniego materiału ikonograficznego z terenu ziem polskich jest dość szczupła.

W niniejszej rozprawie wykorzystano trzy zasadnicze środki przekazu ikonograficznego: monety, pieczęcie, rzeźby i malarstwo.

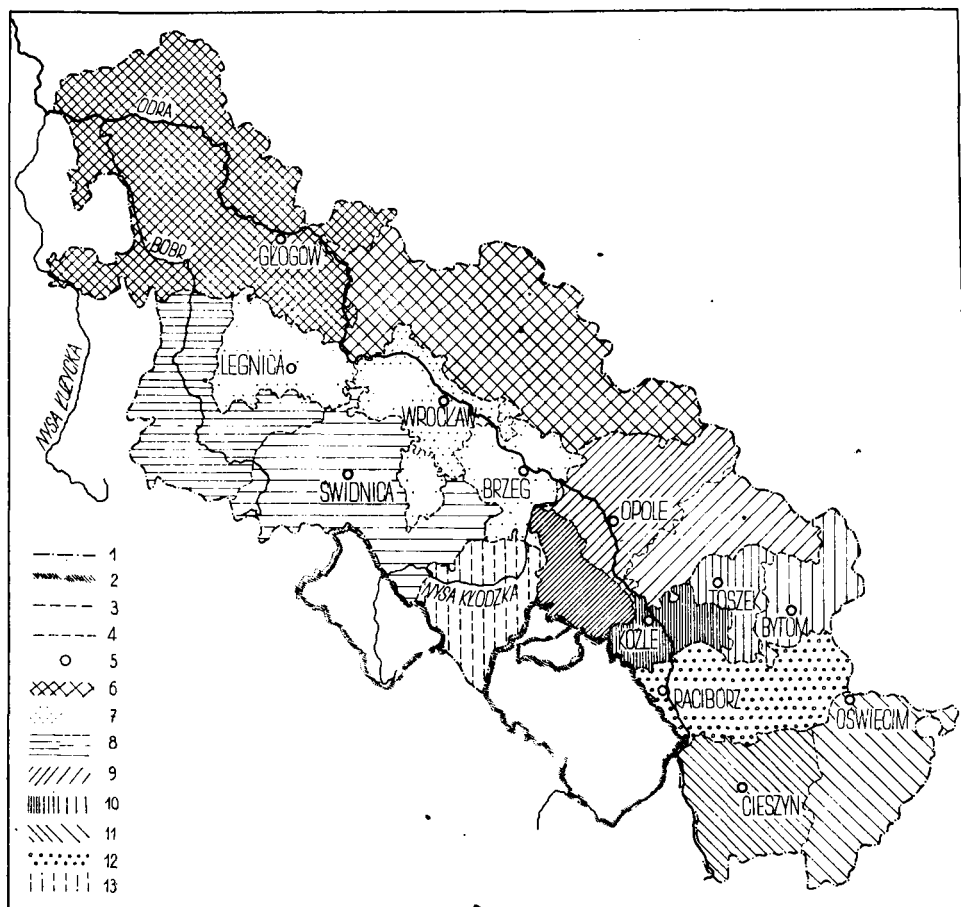
Znaczenie źródeł ikonograficznych do badań dziejów uzbrojenia i ubioru rycerskiego omówił między innymi L. Kajzer⁴. Dla rekonstrukcji tych elementów kultury materialnej z terenu Śląska źródła ikonograficzne odgrywają również niepoślednią rolę. Na ich podstawie zdołano odtworzyć wygląd i cechy charakterystyczne także i takich elementów uzbrojenia i ubioru, których nie dostarczają materiały archeologiczne. Myślimy, że w najbliższej przyszłości należałoby zwrócić większą uwagę na źródła pisane, które dostarczyć mogą cennych wiadomości opisowych.

Pojęcie terminu Śląsk jako jednostki administracyjno-politycznej na przestrzeni wieków było zmienne, a ustalenie jednolitej i stałej granicy tego obszaru w średniowieczu nastroczało i nastrocza historykom niemało kłopotów. Do rozbitcia dzielnicowego Polski niektóre źródła pisane wspominały o Śląsku, nie precyzując jednak jego granic. Z pierwszym nieco wyraźniejszym wyodrębnieniem obszaru tej prowincji spotykamy się właściwie dopiero w związku z podziałem państwa po śmierci Bolesława Krzywoustego, kiedy to dzielnicę śląską otrzymał Władysław II Wygnaniec. Postępujące rozbitcie dzielnicowe ziem polskich, a w tym i Śląska, zmiany w stanie posiadania poszczególnych książąt oraz zmiany granic państwowych powodują dużą płynność w zaliczaniu do Śląska niektórych terenów, zwłaszcza pogranicznych (ziemia kłodzka, opawska i lubuska)⁵.

Dlatego też przyjęliśmy, że pod pojęciem Śląska będziemy rozumieć obszary polskie, które weszły w skład Królestwa Czeskiego jako ziemie lenne lub jako zapisy testamentowe (księstwo jaworsko-świdnickie) do

⁴ Kajzer, *op. cit.*, s. 8 nn.

⁵ *Historia Śląska*, t. 1, cz. 1, red. K. Maleczyński, Wrocław 1960, s. 14 nn.

Podziały polityczne Śląska w latach 1316-1322

1 — granica Śląska około 1310 r.; 2 — granice ziemi kłodzkiej i opawskiej; 3 — granice księstw śląskich; 4 — granice późniejszych podziałów; 5 — stolice księstw; 6 — działy następców Henryka I głogowskiego; 7 — działy następców Henryka V legnicko-wrocławskiego; 8 — działy następców Bolka I świdnicko-jaworskiego; 9 — działy następców Bolka I opolskiego; 10 — działy następców Kazimierza bytomskiego; 11 — działy następców Mieszka cieszyńskiego; 12 — dzielnica Leszka raciborskiego; 13 — Księstwo Nyskie biskupów wrocławskich. Wg *Historii Śląska*, t. 1, cz. 1

roku 1392. Granica tak pojętego Śląska przebiegać będzie: od zachodu wzdłuż Bobru, od południa i południowego wschodu wzdłuż pogórza Sudetów, dalej przez doliny górnej Olzy i Wisły stykając się tu z Królestwem Węgierskim, następnie od wschodu i północnego wschodu, to jest od strony Małopolski i Wielkopolski wzdłuż linii Zator—Oświęcim—Będzin—Siewierz—Byczyna do Bolesławca i Ostrzeszowa, dalej wzdłuż Baryczy z odchyleniem na południowy zachód aż do Świebodzina i granicy z Brandenburgią⁶.

⁶ *Atlas Historii Polski*, opr. T. Ładogórski, Wrocław 1973, mapy 5 i 12.

Dolną granicę czasową naszych zainteresowań wyznacza w zasadzie rok 1138. Z datą tą wiąże się początek autonomicznego istnienia dzielnic śląskiej i wszystkich wynikających stąd konsekwencji. Wraz ze schyłkiem panowania Bolesława Krzywoustego łączy się w literaturze przedmiotu definitywny upadek instytucji drużyny i przemianę polskich sił zbrojnych w armię typu rycerskiego⁷.

W praktyce w badaniach naszych nie sięgamy przed rok 1175, ponieważ dopiero z tego roku pochodzi najstarsze z interesujących nas źródeł, a mianowicie pieczęć Bolesława I Wysokiego.

Rok 1138, będący początkiem rozbicia dzielnicowego Polski, jest też zarazem początkiem powolnego odrywania się dzielnic śląskiej od pozostałych ziem polskich. Pomimo, iż tendencje zjednoczeniowe będą dominowały w polityce niektórych książąt śląskich, to jednak opanowanie Śląska przez sąsiednie Czechy okaże się tylko kwestią czasu. Lata 1327-1329 to okres, kiedy większość książąt śląskich składa hołd Janowi Luksemburskiemu, a starania rewindykacyjne, podjęte następnie przez Kazimierza Wielkiego, kończą się niepowodzeniem.

W roku 1392 księstwo jaworsko-świdnickie jako ostatnie niezależne dostaje się w ręce czeskie i następuje całkowite oderwanie się Śląska od reszty ziem polskich, przynajmniej pod względem polityczno-prawnym. Dlatego też górną granicą czasową będzie dla nas koniec XIV w. zbiegający się zresztą z ważnym etapem w dziejach średniowiecznego uzbrojenia, a mianowicie z ukształtowaniem zbroi płytowej.

W wielokroć tu cytowanej pracy L. Kajzer zwrócił już uwagę na niedostatek naszej wiedzy o średniowiecznym uzbrojeniu polskim i scharakteryzował wybraną literaturę przedmiotu⁸. Ze swej strony ograniczymy się zatem do omówienia tylko tych pozycji, które mają większe znaczenie dla problematyki śląskiej.

Zaliczylibyśmy tu przede wszystkim wielkie albumowe dzieło B. Gembarzewskiego, którego I tom poświęcony jest materiałom z XI-XVII w.⁹ Przy wszystkich słabych stronach tego wydawnictwa zawiera ono najliczniejszą, jak dotąd, serię zrekonstruowanych sylwetek polskich wojowników ze średniowiecza. Wśród nich znaczny procent stanowią rekonstrukcje oparte na materiałach śląskich. Również artykuł M. Gumowskiego ogłoszony w 1936 r.¹⁰ szeroko uwzględnia źródła ikonograficzne ze Śląska. Z nowszych autorów, głównie historyków sztuki, którzy w swych badaniach nad śląskimi zabytkami sztuki średniowiecznej uwzględniają, choć na drugim planie, problematykę z zakresu historii uzbrojenia, wymienić

⁷ *Zarys dziejów wojskowości polskiej*, t. 1, Warszawa 1965, s. 83.

⁸ Kajzer, *op. cit.*, s. 13 nn.

⁹ B. Gembarzewski, *Żołnierz polski, ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od XI w. do roku 1960*, t. 1, Warszawa 1960.

¹⁰ M. Gumowski, *Uzbrojenie i ubiór rycerski w czasach piastowskich*, „Broń i Barwa”, R. 3, nr 3, Warszawa 1936, s. 51-71.

należy: P. Skubiszewskiego¹¹, T. Cieńskiego¹², T. Dobrzeńskiego¹³, J. Kębłowskiego¹⁴, A. Karłowską-Kamzową¹⁵, J. Pokorę¹⁶.

Nie można również pominąć szeregu prac powstałych w środowiskach archeologicznych. Wiążą się one z ogromnym przyrostem archeologicznej bazy źródłowej, jaki nastąpił u nas w latach powojennych. Wprawdzie w ogólnej masie zabytków materiały późnośredniowieczne zajmują wciąż jeszcze miejsce bardzo skromne, nie ulega jednak wątpliwości, że zainteresowanie archeologów kulturą późnego średniowiecza nieustannie wzrasta; przy tym siłą rzeczy badacze coraz częściej, poza tradycyjną bazą źródłową czerpaną z wykopalisk, uwzględniają źródła ikonograficzne i pisane. Dla dalszych badań szczególne znaczenie mają tu pozycje poświęcone historii uzbrojenia, a wychodzące przeważnie z łódzkiego Zakładu Archeologii Polski Środkowej Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk. Niektóre z nich wiążą się bezpośrednio z problematyką śląską¹⁷.

Ogólnie rzecz biorąc, poziom naszej wiedzy o średniowiecznym uzbrojeniu w Polsce, a zwłaszcza na Śląsku, jest jeszcze daleki od zadowalają-

¹¹ P. Skubiszewski, *Nagrobek Henryka II we Wrocławiu i problem śląskiej rzeźby nagrobkowej w II połowie XIV wieku*, Rozprawy Komisji Historii Sztuki Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, t. 2: 1960, s. 79-116.

¹² T. Cieński, *Z symboliki ikonograficznej śląskich nagrobków piastowskich XIV w.*, „Roczniki Sztuki Śląskiej”, t. 1: 1959, s. 46-47; t. 2: 1963, s. 16-31; tenże, *La sculpture tombale d'Henri IV, duc de Silésie et de Cracovie par rapport à l'art tombal occidental contemporain*, tamże, t. 3: 1965, s. 15-25, t. 4: 1967, s. 185-203.

¹³ T. Dobrzeński, *Wrocławski pomnik Henryka IV*, Warszawa 1964.

¹⁴ J. Kębłowski, *Nagrobek księcia Waclawa i Anny w Legnicy*, „Szkice Legnickie”, t. 4: 1967, s. 39-72; tenże, *Nagrobki gotyckie na Śląsku*, [w:] Prace Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, seria: Historia Sztuki, nr 2, Poznań 1969; tenże, *Treści ideowe gotyckich nagrobków na Śląsku*, tamże, nr 4, Poznań 1970; tenże, *Pomniki Piastów śląskich w dobie średniowiecza*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971.

¹⁵ A. Karłowska-Kamzowa, *Fundacje artystyczne księcia Ludwika I brzeskiego. Studia nad rozwojem świadomości historycznej na Śląsku*, Opole—Wrocław 1970; tenże, *Zagadnienie aktualizacji w śląskich wyobrażeniach bitwy legnickiej 1353-1504*, „Studia Źródłoznawcze”, t. 17: 1972, s. 91-118.

¹⁶ J. Pokora, *Śląskie płyty nagrobne z metalowymi aplikacjami z XIV wieku*, „Roczniki Sztuki Śląskiej”, t. 9: 1973, s. 17-38.

¹⁷ Z. Wawrzonowska, L. Kajzer, *Chronologia dwóch kodeksów Legendy śląskiej w świetle analizy militariów*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 17: 1969, nr 3, s. 509-517; Z. Wawrzonowska, *Uzbrojenie wojsk polskich i tatarskich w miniaturach żywota św. Jadwigi kodeksu lubińskiego*, tamże, R. 22: 1974, nr 1, s. 39-50; ponadto por. też: M. Głosek, A. Nadolski, *Miecze średniowieczne z ziem polskich*, Łódź 1970; M. Głosek, *Znaki i napisy na mieczach średniowiecznych w Polsce*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1973; A. Nadolski, *Polska broń. Broń biała*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1974; Kajzer, *op. cit.*

cego¹⁸. Pragnęlibyśmy, aby niniejsza rozprawa, choćby w najmniejszej nawet mierze, przyczyniła się do poprawy tego stanu rzeczy.

Wykorzystane przez nas materiały numizmatyczne pochodzą z lat ok. 1190-1315, sfragistyczne — ok. 1175-1395, a zaczerpnięte z rzeźby i malarstwa zamknięte są w przedziale lat ok. 1300-1425.

Sądzimy, że na podstawie naszych obserwacji możemy podzielić badany etap dziejów uzbrojenia śląskiego na dwa okresy. Granica pomiędzy nimi przypada mniej więcej na 1 ćwierć XIV wieku. Oczywiście podział ten jest umowny, a za jego podstawę przyjęliśmy ewolucję tych elementów, w których najpełniej uwidaczniają się zachodzące przemiany. Mamy tu na myśli grupę elementów uzbrojenia ochronnego, która stanowi dla nas kryterium podziału na dwa okresy w obranych przez nas granicach czasowych.

¹⁸ Już po napisaniu niniejszej rozprawy ukazała się książka Z. Żygulskiego (jun.), *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, Warszawa 1975, która stanowi obecnie najobszerniejsze opracowanie uzbrojenia polskiego na szerszym europejskim i pozaeuropejskim tle.

Rozdział I

UZBROJENIE I UBIÓR RYCERSKI W LATACH 1175-1325

Do omawianego tu okresu możemy wykorzystać wymienione wyżej wszystkie trzy kategorie źródeł, niemniej przeważać będą numizmatyczne i sfragistyczne, co niewątpliwie nie pozostanie bez ujemnego niekiedy wpływu na pewność i zasięg naszych wniosków.

UZBROJENIE OCHRONNE

Zbroja i ubiór rycerski

Formą zbroi, która panuje w omawianym przez nas okresie, jest pancerz czyli ubiór ochronny wiotki (giętki). Ze względu na znikomą ilość oryginalnych źródeł bronioznawcy rekonstruując rzeczywisty wygląd pancerza z omawianej epoki zmuszeni zostali do wykorzystywania źródeł ikonograficznych, których kontrowersyjna interpretacja podzieliła badaczy na dwie grupy. Pierwsza z nich opowiada się za dominującym, niemal wyłącznym występowaniem w tym okresie w Europie pancerza kolczego, podczas gdy druga sugeruje powszechność pancerza zbrojnikowego¹.

¹ Badacze zajmujący się rekonstrukcją uzbrojenia i ubioru średniowiecznego na podstawie źródeł ikonograficznych często stawiają sobie pytanie, czy na danym wyobrażeniu rzeczywiście mają do czynienia z pancerzem, a jeżeli tak, to jaka jest jego konstrukcja i z jakiego tworzywa został on wykonany. Wytworzyły się dwie grupy badaczy. Jedna zakłada zdecydowaną przewagę zbroi kolczej w uzbrojeniu X-XIII-wiecznego rycerstwa. Do tej grupy z autorów zagranicznych należą: W. Boenheim, *Handbuch der Waffenkunde*, Graz 1966, s. 120 nn.; C. Blair, *European Armour*, London 1958, s. 20 nn.; W. Rose, *Römischgermanische Panzerhemde*, „Zeitschrift für historische Waffenkunde”, t. 4, Berlin 1906, s. 45 nn. (opowiadają się przeciwko istnieniu jakichkolwiek pancerzy prócz zbroi kolczej); G. F. Laking, *A Record of European Armour and Arms Through Seven Centuries*, London 1920; F. M. Kelly, *Römisch-germanische Ringpanzer*, „Zeitschrift für historische Waffenkunde” t. 13, Berlin 1932-1934. Druga grupa przyjmuje, że równocześnie z występowaniem kolczugi występowały pancerze typu zbrojnikowego. Do tej grupy należą: sir S. Rusch Meyrick, *A Critical Inquiry into Ancient Armour*, London 1824; E. Viollet le Duc, *Dictionnaire raisonne du mobilier français*, t. 5, Paris 1874, s. 68-77; A. J a h n s, *Atlas zur Geschichte des Kriegswesen*, Berlin 1879; Ch. B u t t i n,

Nie mając zamiaru kusić się o rozstrzygnięcie tego skomplikowanego problemu pragniemy stwierdzić, iż naszym zdaniem przewaga kolczugi (chyba niewątpliwa) nie wykluczała bynajmniej jednoczesnego i to wcale szerokiego używania innego typu pancerzy: zbrojnikowych, czyli złożonych z płytek, zasadniczo metalowych, nitowanych na tekstylnym lub skórzanym podkładzie i materacowych czyli *przeszywanic*. Na poparcie tego poglądu można przytoczyć szereg niewątpliwych świadectw źródłowych nie tylko ikonograficznych, których wymowy zdają się nie doceniać zwolennicy teorii o wyłącznym lub niemal wyłącznym panowaniu pancerza kolczego².

Le gisant d' Ulrich de Werdt, Strassburg 1925, s. 68; F. Buttin, *Du costume militaire au moyen âge et pendant la renaissance*, *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, t. 12, Barcelona 1971. Z polskich autorów należy tu Z. Stefańska, *Pancerze w Polsce średniowiecznej*, „Muzealnictwo Wojskowe”, t. 2: 1964, której zdaniem w polskim uzbrojeniu wczesnośredniowiecznym dominował pancerz zbrojnikowy, a kolczuga wywodząca się ze wschodu używana była jedynie na pograniczu ruskim. Pogląd o wschodniej genezie kolczugi jest ostatnio wyraźnie porzucany na rzecz bardziej przekonywającej tezy o jej pochodzeniu zachodnioeuropejskim. W tym duchu wypowiada się między innymi A. N. Kirpičnikov, *Drevnerusskoe orużie*, t. 3, Leningrad 1971; por. też A. Bruhn-Hoffmeyer, *Arms, Armour in Spain*, t. 1, Madrid 1972; H. R. Robinson, *Problems in Reconstructig Roman Armour*, „Bonner Jahrbücher”, Bd. 172: 1972, s. 24-36. Jeżeli chodzi o podstawowy przedmiot sporu, to, nie wdając się w szczegółowe wywody, można zaryzykować pogląd, że w europejskim uzbrojeniu ochronnym X-XIII w. kolczuga wysuwała się zapewne na plan pierwszy, ale rola, jaką w tym czasie odgrywały pancerze zbrojnikowe, była również niemała, zwłaszcza we wcześniejszej fazie omawianego okresu. Świadczą o tym przekonywające źródła pisane, ikonograficzne i archeologiczne. Por. między innymi F. Buttin, *tamże*; Bruhn-Hoffmeyer, *tamże*.

² Por. F. Buttin, *tamże*, gdzie interesująca i przekonująca analiza szeregu źródeł pisanych, głównie dotyczących Francji, oraz mniej szczęśliwe, bo nie zawsze wolne od tendencji, próby interpretacji niektórych pomników ikonograficznych; Bruhn-Hoffmeyer, *tamże*, gdzie jednoznaczne przykłady oryginalnych zabytków i licznych przekazów ikonograficznych z terenu Hiszpanii. Dla terenu Europy środkowej por. nadto np. monetę Jaksy z Kopanicy z około 1150 r., niewątpliwe wyobrażenie pancerza łuskowego (J. Herrmann, *Austausch und Handel*, [w:] *Die Slawen in Deutschland*, Berlin 1970, ryc. 48a). Niektóre źródła ikonograficzne z Europy łacińskiej mogły powstać pod wpływem Bizancjum, gdzie zgodnie z tradycją klasyczną utrzymywała się moda na pancerz łuskowy i gdzie przynajmniej do przełomu XI i XII w. kolczuga była uważana za element uzbrojenia obcy, typowy dla „łaciników”, co wynika ze znanej relacji Anny Komneny: „... broń odporną Celtów stanowi kolczuga upleciona z żelaznych oczek szczepionych jedno w drugim. Pancerz ten wykonany jest z tak dobrego żelaza, że odbija od siebie pociski i chroni ciało żołnierza” (Anna Komnena, *Aleksjada*, z języka greckiego przełożył, wstępem i przypisami opatrzył O. Jurewicz, Wrocław 1972, t. 2, s. 180). Jednakże dostrzegając wpływ Bizancjum na łacińską ikonografię nie możemy zapomnieć o takim samym wpływie na inne dziedziny kultury europejskiego zachodu. Z tego wynika, że spotykane w zachodnioeuropejskiej ikonografii przedstawienia pancerzy łuskowych i pokrewnych nie muszą być naśladownictwem analogicznych przedstawień bizantyjskich, lecz mogą odzwierciedlać realne fakty, nawiązując do stale cenionej tradycji antycznej, kontynuowanej bezpośrednio w fascynującym Zachód kręgu kultury bi-

Opierając się na najstarszych XII-wiecznych śląskich materiałach źródłowych stwierdziliśmy występowanie kaftana pancernego kolczego lub zbrojonego z kapturem (na który nałożony jest hełm) i długimi rękawami, sięgającego poniżej kolan. Jego najlepsze i najwyraźniejsze przedstawienie znajdujemy na pieczęci Henryka I Brodatego (nr 5) z lat 1230-1234, gdzie widać, że nałożony jest on na długą, do kostek sięgającą kiecę; poza tym widzimy go na monetach Bolesława I Wysokiego (nr 8, 9?, 10?) bitych w latach około 1190 i 1200 i na monetach Henryka I Brodatego (nr 12, 13) z około 1200 r. i może, choć to bardzo niepewne, na pieczęci Bolesława I Wysokiego (nr 1) z około 1175 r. Na pieczęci nr 5 widać wyraźnie, że kaftan ten jest sztywny i gruby, mamy zatem do czynienia raczej z pancerzem zbrojonym i to wierzchem, niż z kolczugą. Na zbrojenie wierzchem wskazuje też moneta nr 8. Do wyraźnych przedstawień tego typu pancerza spoza terenu Śląska zaliczyć można pieczęcie: Bogusława I szczecińskiego³, Kazimierza I pomorskiego⁴ (obie z około 1170 r.); pieczęć Leszka Białego z około 1220 r.⁵; sylwetki zbrojnych z czary wrocławskiej⁶ i miniatur *Hortus Deliciarum*⁷, gdzie postacie występują w długich zbrojonych pancerzach. Powyższe przykłady nie wykluczają jednoczesnego używania plecionki kolczej, o czym każą pamiętać niektóre analogie, np.: pieczęć konna Mieszka Starego z około 1145 r.⁸, na której książę wyobrażony jest w nałożonym na kiecę kaftanie kolczym z kapturem i chyba, rękawicami. Ten typ pancerza w naszym materiale pojawia się dopiero około 1228 r. na pieczęci Henryka II Pobożnego, choć mógł on podobnie, jak w sąsiednich dzielnicach, występować wcześniej.

W XIII i w początku XIV wieku dominuje na Śląsku pełna zbroja kolcza (kaftan z kapturem, długimi rękawami oraz spodnie kolcze z trzewikami). Świadczy o tym cały szereg pieczęci (np.: nr 6-8, 12-17), dalej nagrobki: Henryka IV Prawego (nr 1), Bolka I świdnicko-jaworskiego (nr 4), Bolesława I Wysokiego (nr 5), Przemka ścinawskiego (nr 6), wresz-

zantyjskiej. Porównaj Bruhn-Hoffmeyer, *op. cit.*, s. 170 nn., porównaj też grupę Abrahama i Melchizedecha z Katedry w Reims, gdzie jednocześnie występują rycerz w kolczudze i rycerz w pancerzu zbrojonym R. Huyghe, *Encyclopedie Umění středověku*, Praha 1969, ryc. 321 na s. 370).

³ F. Vosberg, *Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen*, Berlin 1852, tabl. 20; B. Gembarzewski, *Żołnierz polski, ubiór, uzbrojenie i oporzędzenie od XI w. do roku 1960*, t. 1, Warszawa 1960, tabl. 8, fig. B.

⁴ A. F. Vossberg, *op. cit.*, tabl. 20; Gembarzewski, *op. cit.*, tabl. 8, fig. A.

⁵ F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie wieków średnich*, cz. 1. *Doba piastowska*, opracowana przy współudziale E. Diethla, Kraków 1890, nr 44, s. 55, fig. 37; L. Kajzer, *Uzbrojenie i ubiór rycerski w średniowiecznej Małopolsce w świetle źródeł ikonograficznych*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1976, s. 53, nr kat. 4.

⁶ P. Skubiszewski, *Czara wrocławska*, Poznań 1965, s. 22 nn.

⁷ Herrade de Landsberg, *Hortus Deliciarum*, wyd. A. Straub, G. Keller, Strasbourg 1879-1899.

⁸ Piekosiński, *op. cit.*, nr 6, s. 20, fig. 4.

cie miniatura z kodeksu *Manesse* (nr 2). Odpowiada to całkowicie ówczesnej sytuacji w innych krajach Europy łacińskiej. Jednakże w naszym materiale wyraźnie dostrzegamy, że i w tym czasie kolczuga bywa uzupełniana dodatkowymi ochronami pancernymi różnego rodzaju. Jako jeden z tych rodzajów należy wymienić nakładane na kolczugę i na noszoną na niej tunikę pancerze w postaci krótkich, za biodra sięgających, pikowanych (przeszywanice) lub zbrojonych z zewnątrz drobnymi zbrojnikami, skórzanych lub tekstylnych kaftanów bez rękawów lub z krótkimi rękawami, przepasanych w talii, dołem niekiedy ozdobnie wyciętych. Ten rodzaj dodatkowych ochron pojawia się na Śląsku prawdopodobnie już na pieczęci Henryka II Pobożnego z lat 1228-1234 (nr 4), a na pewno na pieczęci Władysława I opolskiego z lat 1260-1281 (nr 11) i później na pieczęciach: Przemka raciborskiego z lat 1284-1302 (nr 20) i Mieszka I opolsko-raciborskiego z lat 1288-1290 (nr 22). Te krótkie kaftany nakładane na tunikę stanowią chyba śląską specyfikę. W innych dzielnicach Polski pojawiają się znacznie później, np. na pieczęci księcia Ziemowita mazowieckiego i wiskiego z około 1343 r.⁹

Z kolejnym, innym rodzajem dodatkowego pancerza spotykamy się na pieczęciach: Bernarda świdnickiego z 1285 r. (nr 21), Bolka II świdnicko-jaworskiego (nr 23), a zwłaszcza na pieczęciach: Bernarda świdnickiego z lat 1307-1325 (nr 29) i Bolesława II ziembickiego z lat 1324-1332 (nr 38). Ma ona kształt kamizeli zawieszanej na szelkach i zbrojonej od spodu żelaznymi obręczami-folgami. Uważając, że mamy tu do czynienia z wyraźnym zaczątkiem zbroi płytowej, sądzimy, iż omawiana forma stoi na pograniczu obu wydzielonych przez nas okresów i powrócimy jeszcze do niej przy omawianiu okresu II.

Dalszą zapowiedzią nowych rozwiązań w konstruowaniu uzbrojenia ochronnego są zaczątki litych (sztywnych) ochron kończyn. W źródłach ikonograficznych zachodnioeuropejskich pojawiają się one w 2 połowie XIII wieku¹⁰. W śląskim materiale spotykamy się z nimi prawdopodobnie w ostatnich latach XIII wieku (pieczęć nr 16), a na pewno w początkach XIV wieku (pieczęcie nr 29, 38, miniatura nr 2), gdzie występują w postaci bądź nakolanków i nałokietnic (pieczęć nr 16), bądź samych tylko nakolanków (miniatura nr 2), bądź i nakolanków, i wąskich pasków metalu (skóry?) chroniącego łydkę z przodu (pieczęcie nr 29, 38). W małopolskich źródłach ikonograficznych pojawiają się one nieco później, bo dopiero w 1319 r. na nagrobku Pakosława z Mstyczowa¹¹.

⁹ *Tamże*, nr 397, s. 277, fig. 266.

¹⁰ Np. nagrobek sir Johna D'Aubernoun z około 1277 r. (J. Hewitt, *Ancient Armour and Weapons in Europe*, reedycja, Graz 1967, t. 1, s. 237, ryc. 55), gdzie postać oprócz kolczych spodni posiada dodatkowe ochrony kończyn w postaci metalowych nakolanków.

¹¹ A. Z. Helcel, *O klasztorze jędrzejowskim i będącym tam nagrobku Pakosława kasztelana krakowskiego*, „Rocznik Towarzystwa Krakowskiego”, t. 22, Kraków 1852, z. 2, s. 125-128; porównaj też: Stefánka, *op. cit.*, ryc. 52.

Uzupełnieniem zbroi jest odzież rycerska. W omawianym okresie jej najważniejszą część stanowi tunika — kieca. Zrazu długa do kostek, rozcięta z przodu dla ułatwienia dosiadania konia, noszona jest pod również długim, lecz krótszym od niej, pancernym kaftanem. Taki stan rzeczy ukazuje jeszcze pieczęć Henryka I Brodatego z lat 1230-1234 (nr 5). Około połowy XIII wieku pojawia się tunika sięgająca tylko do kolan i noszona na wierzchu zbroi kolczej, choć pod ewentualną, dodatkową ochroną pancerną. Najstarszego w naszym materiale przykładu takiej tuniki dostarcza pieczęć Bolesława Rogatki z lat 1244-1265 (nr 6). Na pieczęci Henryka II Pobożnego z lat 1228-1234 (nr 4) widoczny jest ciekawy typ przejściowy. Tunika jest jeszcze długa, ale już noszona na zasadniczej zbroi, a nie pod nią. Możemy się domyślać, choć nasz materiał źródłowy nie dostarcza w tym względzie informacji, że tuniki noszone na zbroi nie zastąpiły dawnej szaty noszonej pod pancerzem. Szat tych używano niewątpliwie nadal ze względów czysto praktycznych. Pomijając wszelkie inne motywy, były one niezbędne jako uzupełnienie zbroi kolczej, która wymagała odpowiednio grubego podkładu, amortyzującego siłę zadawanych rycerzowi ciosów. Wynika z tego, że tunikę zewnętrzną należy traktować jako element nowy, a nie jako modyfikację dawnej szaty noszonej pod pancerzem, która istniała nadal choć już niewidoczna.

Tunika zewnętrzna to miękka szata bez rękawów, lekko zebrana w tali, dołem sfaldowana, rozcięta z przodu, a niekiedy i po bokach. Powszechnie przyjmuje się, że szata tego typu wywodzi się z okresu wypraw krzyżowych. Nakładana była na zbroję i chroniła ją przed termicznym działaniem słońca. W Europie natomiast przestaje spełniać funkcję ochronną, a staje się tłem dla wyobrażeń heraldycznych. Zdobienie tych szat stwierdzamy na Śląsku już na początku XIV wieku. Zewnętrzna strona tuniki Henryka IV Prawego na nagrobku wyobrażona jest w kolorze złotym, wewnętrzna zaś w czerwonym (być może, iż pierwotnie pokryta była jeszcze jakimś deseniem). Natomiast turniejowa tunika tego księcia (miniatura nr 2) jest niezwykle bogata i piękna pod względem kolorystycznym. Deseń jej stanowi szachownica z rombów w kolorach szarozielonych i złotych. Na polach szarozielonych białe litery układają się w wyraz AMOR, na złotych zaś są czarne orły z białymi półksiężycami przez pierś i skrzydła. Tunika ta podbita jest od spodu białym futrem. Stanowi ona komplet z analogicznie zdobionym kropierzem książęcego konia. Znakami heraldycznymi w postaci czarnych orłów pokryta jest biała tunika Bolka I świdnicko-jaworskiego (nagrobek nr 4).

Nieodzownym dodatkiem do tunik były szerokie, najczęściej skórzane pasy rycerskie zapinane z przodu na klamerkę. Pasy te były bardzo często bogato zdobione metalowymi rozetami, liliami i kółkami (np.: nagrobki nr 1, 4, 5).

Pozostały nam do omówienia jeszcze płaszcze i mitry. Wprawdzie są one elementami stroju uroczystego, a nie ściśle rycerskiego, jednak nie chce-

my ich pomijać, a to ze względu na częste występowanie tych elementów na interesujących nas źródłach ikonograficznych, gdzie książę przedstawiony jest jako rycerz i władca jednocześnie. Płaszcz księżęce na przedstawieniach barwnych (nagrobki Henryka IV Prawego i Bolka świdnicko-jaworskiego — nr 1, 4) są z reguły z zewnątrz koloru czerwonego, od spodu zaś jasne. Krojem swoim przypominają długie do ziemi, a nawet powłóczyste peleryny bez rękawów. Dół płaszcza wydaje się być zaokrąglony, co daje efekt charakterystycznej draperii wokół nóg. Płaszcz te okrywały tylko ramiona i plecy, z przodu zaś były otwarte. Na piersi przytrzymała je szeroka poprzeczna taśma spięta na obu ramionach bogato zdobionymi zapinkami w kształcie rozet.

Mitra — nakrycie głowy przy stroju uroczystym — stanowi rodzaj czterodzielnej czapki z otokiem. W naszym wypadku ten rodzaj nakrycia głowy (charakterystyczny zresztą dla Śląska), pojawia się około 1300 r. (nagrobek Henryka IV Prawego — nr 1). Dla przykładu omówimy mitrę tegoż księcia. Jest ona niezwykle bogato zdobiona (złota z niebieskim), tło stanowi drobna kratka, na czterech polach występuje bogaty figuralny haft — klęczący anioł i smoki wokół niego. Otok mitry i taśmy krzyżujące się na jej wierzchołku wysadzone są kolorowymi kamieniami. Inne mitry z tego okresu, stwierdzone w omawianym materiale, są podobne do opisanej, może tylko nieco mniej bogato zdobione.

Hełm

W śląskim materiale w interesującym nas okresie występują dwa typy hełmów: otwarte i zamknięte-garnczkowe. Otwarte, wśród których można wyróżnić (na podstawie formy, bo na ocenę konstrukcji nie zawsze pozwala stan źródeł) stożkowate o wierzchołku dzwonu mniej lub bardziej zaokrąglonym, z nosalem lub bez (monety nr 1, 3, 5, 8, pieczęć nr 5); półkuliste (moneta nr 3); zbliżone do kapalinów (monety nr 2, 4); płaskie z przedłużonymi ściankami dzwonu i z nosalem stanowiące przejście do garnczkowych (pieczęcie nr 3, 4).

Wczesne formy kapalinów — kapeluszy żelaznych, znane w Europie zachodniej także w wieku XII, może nawet nieco wcześniej, stwierdzamy na Śląsku w materiale XII-wiecznym. W materiale numizmatycznym z innych dzielnic Polski formy takie występują w 2 połowie XIII wieku¹².

Na uwagę zasługuje ciekawy egzemplarz hełmu występujący na pieczęci Henryka I Brodatego (nr 5) z około 1230 r. Jest to hełm stożkowaty o ściętym wierzchołku dzwonu, wzmocniony obręczą dookólną i dwiema

¹² A. Mikołajczyk, *Elementy uzbrojenia na polskich i pomorskich monetach z XI i XII w.*, Łódź 1970, numery 318, 319, 352 (maszynopis rozprawy magisterskiej przygotowanej w Katedrze Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego).

obręczami przekrzyżowanymi na szczycie. Reprezentuje on jedyne przedstawienie hełmu stożkowego w XIII-wiecznym śląskim materiale ikonograficznym i jak się wydaje, stanowi formę poprzedzającą otwarte hełmy o dzwonie w kształcie płasko ściętego walca, bliskie już formom zamkniętego hełmu garnczkowego. Analogii do wyżej omówionego hełmu (nr 5) dostarczają drzwi płockie (nowogrodzkie)¹³, a z licznych materiałów zachodnioeuropejskich, np.: miniatura z Harlein Roll z końca XII wieku¹⁴.

Za dalszy etap ewolucji można by uznać typ hełmu z przedłużonymi ściankami dzwonu i płaskim wierzchołkiem, ukazany na pieczęci Henryka II Pobożnego z lat 1228-1234 (nr 4) i na zapewne XIII-wiecznym falsyfikacie pieczęci Bolesława I Wysokiego (nr 3). Pojawienie się takich form wyraźnie już zwiastuje przejście od hełmu otwartego do garnczkowego. Podobne formy występują na miniaturach zachodnioeuropejskich wspólnie z hełmami o dzwonie półkolistym¹⁵.

Omawiając bojowe nakrycia głów wspomnieć tu należy o jeszcze jednej formie ochrony głowy, nie będącej jednak hełmem. Mamy tu na myśli kaptur kolczy osłaniający głowę i kark rycerza, ale nie osłaniający twarzy. Kaptury kolcze były powszechnie używane wraz z hełmami (moneta nr 8, pieczęcie nr 3, 4, 5), ale występowały także samodzielnie, np.: pieczęcie nr 21, 28, 38. Licznych analogii dostarczyć mogą materiały polskie, a także miniatury i nagrobki zachodnioeuropejskie¹⁶.

Hełmy garnczkowe pojawiają się w Europie w 2 połowie, a może nawet w końcu XII wieku¹⁷, a w materiale polskim widzimy je na pieczęci Kazimierza kujawskiego z 1236 r.¹⁸ i Przemysła wielkopolskiego z 1248 r.¹⁹ Natomiast pierwsze wyobrażenie hełmu garnczkowego z terenu Śląska pojawia się na pieczęci Konrada II głogowskiego z 1253 r. (nr 9), a następnie na pieczęciach Władysława I opolskiego z 1257 r. i z 1260 r. (nr 10, 11) i dalej kolejno: na pieczęciach nr 14, 15, 17, 20-22. Są to hełmy zamknięte, początkowo o walcowatym, dość wysokim płasko

¹³ A. Goldschmidt, *Die Bronztiiren von Nowogrod und Gnesen*, Marburg 1932, t. 2; porównaj też ostatnią publikację: K. Askanaś, *Brązowe drzwi płockie w Nowogrodzie Wielkim*, Płock 1971.

¹⁴ Hewitt, *op. cit.*, t. 1, s. 127, ryc. 53.

¹⁵ Na przykład miniatura z końca XII wieku: Męczeństwo Tomasza Becketta (Hewitt, *op. cit.*, t. 1, s. 230, ryc. 53).

¹⁶ Porównaj np. pieczęć konną Mieszka Starego (Piekosiński, *op. cit.*, nr 6, s. 20, fig. 4) czy pieczęć Władysława Odonicza księcia wielkopolskiego (*tamże*, nr 78, s. 72, fig. 60), a także nagrobek Wiliama Longespée, earla Salisbury z ok. 1226 r. (Hewitt, *op. cit.*, t. 1, s. 232) czy znany rysunek kłęczącego rycerza (*tamże*, s. 254).

¹⁷ Wczesne wyobrażenie takiego hełmu występuje na wielkiej pieczęci Ryszarda Lwie Serce publikowanej przez J. Manna, *Armour in England*, London 1960, ryc. 3a; przerys tej pieczęci zamieszcza przed kartą tytułową Hewitt, *op. cit.*, t. 1.

¹⁸ Piekosiński, *op. cit.*, nr 108, s. 88, fig. 84; W. Dziewanowski, *Zarys dziejów uzbrojenia w Polsce*, Warszawa 1935, s. 149.

¹⁹ Piekosiński, *op. cit.*, nr 131, s. 97, fig. 101; rekonstruuje ją Gembarzewski, *op. cit.*, tabl. 15, fig. A.

ściętym dzwonie. Posiadają one liczne analogie w materiale zachodnio-europejskim²⁰. Nieco później dzwon hełmu lekko się zwęża ku górze, a część twarzowa wysuwa się ku przodowi, przez co całość traci formę walca. Poza tym uwidacznia się kąt pomiędzy dolną a górną częścią dzwonu, załamujący się na wysokości szpary wzrokowej.

Omawiając hełmy garnczkowe nie możemy pominąć klejnotów herbowych. Na zachodzie pojawiają się one już w końcu XII w.²¹, zaś w XIII i XIV w. stają się zjawiskiem powszechnym i odgrywają przede wszystkim rolę identyfikacyjną. Najwcześniejszy klejnot w naszym materiale wyobrażony jest w postaci orła z rozpostartymi do lotu skrzydłami na pieczęci Konrada II głogowskiego z 1253 r. Inne klejnoty to w większości wypadków półkoliste grzebienie z pawich piór umocowane na dzwonie w poprzek lub wzdłuż osi symetrii. Ciekawy klejnot występuje na wspomnianym już hełmie Bolka I świdnicko-jaworskiego z 1293 r. Składa się on z dwóch wachlarzowatych pióropuszy skrzyżowanych na szczycie dzwonu. Jest to tym ciekawsze, że identyczny klejnot występuje na hełmie na nagrobku tego księcia. Także i na monetach Bolka I występują hełmy z takimi klejnotami. Dostarcza to cennego potwierdzenia wiarygodności naszych materiałów, a nadto świadczy, że określony klejnot bywał niekiedy łączony z określoną osobą w stopniu bodajże silniejszym niż wyobrażenia na tarczy.

Z innych elementów wspomnieć tu trzeba o labrach — chustach jedwabnych, a może płóciennych, których tradycja (podobnie jak tunika) wywodzi się także z okresu wypraw krzyżowych. Chusty te spełniały rolę osłon hełmów przed słońcem. Jednakże w Europie zatraciły swój pierwotny charakter i stały się jedynie elementem ozdobnym prezentującym barwy heraldyczne danego rycerza. Na zachodzie Europy labry pojawiają się w XIII wieku²². Natomiast w materiale śląskim widzimy je już w 1310 r. na pieczęci Bolesława III legnickiego (nr 26). W materiale ikonograficznym z innych dzielnic Polski labry pojawiają się znacznie później, bo około 1330 r.²³ Warto także zwrócić uwagę na labry przy hełmie Henryka IV Prawego na miniaturze turniejowej, gdzie wyobrażone zostały one w kolorze ciemnoniebieskim, co wydaje się być odchyleniem od zasad heraldyki.

²⁰ Zobacz np: C. Blair, *European Armour*, London 1958, s. 49, ryc. 18 i s. 169, ryc. 79; Hewitt, *op. cit.*, t. 1, s. 243 i 278.

²¹ Np. klejnot na hełmie na pieczęci Ryszarda Lwie Serce z 1192 r. (por. przypis 17).

²² Np. pieczęć konna Filipa von Falkenstein z 1300 r., M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960, tabl. 13, 24; porównaj też między innymi hełm hrabiego Toggenburga na miniaturze *Codex Manesse* (faksimile), Leipzig 1925-1927, tabl. XI.

²³ Porównaj np. pieczęć Przemysła Ziomysłowicza, księcia sieradzkiego z 1330 r. (Piekoskiński, *op. cit.*, nr 346, s. 203, fig. 228) czy pieczęć miasta Tarnowa także z 1330 r. (*tamże*, nr 354, s. 207, fig. 235).

Tarcza

Tarcze w omawianym okresie stanowiły prawdopodobnie najpospolitszy i najbardziej rozpowszechniony element uzbrojenia ochronnego. Najwcześniej pojawiają się one w śląskim materiale ikonograficznym na monetach Bolesława I Wysokiego, tj. około 1190 r., lecz o ich kształcie niewiele można powiedzieć.

Wśród późniejszych tarcz, ukazanych w materiale z przełomu XII i XIII, z XIII i 1 ćw. XIV wieku, występują trzy typy: tarcze okrągłe, duże migdałowate i małe trójkątne. Tarcze okrągłe, jak sądzić można na podstawie monety Henryka I Brodatego z około 1200 r. (nr 12), posiadały wokół krawędzi listwy wzmacniające, a środek zaznaczony został guzem (nitem), wokół niego rozmieszczonych zostało także siedem guzów tej samej wielkości, zapewne w celu wzmocnienia konstrukcji, łączącej poszczególne warstwy tworzywa, z jakiego wykonywano tarcze. Analogii dla tarcz okrągłych dostarczają między innymi drzwi gnieźnieńskie i nowogrodzkie oraz czara włocławska²⁴.

Tarcza migdałowata, kształtem zbliżona do wydłużonego trójkąta o zaokrąglonej górnej krawędzi, pojawia się w naszym materiale częściej. Poza monetami Henryka I Brodatego widzimy ją także na pieczęciach tegoż księcia (pieczęć nr 5) z około 1230 r. oraz jego syna Henryka II Pobożnego (nr 4) z 1228 r. Okazy tu wyobrażone są duże, ich wysokość można obliczyć na około 1 m. Na ich powierzchni nie widać ani umba ani okucia krawędzi. Noszone były na pasie przechodzącym przez prawe ramię rycerza, nadto na ich wewnętrznej stronie można się domyślać pasów, przez które rycerz przekłada lewe przedramię i lewą dłoń. Tarcze migdałowate mają bogatą ikonografię zachowaną na terenie Polski poza Śląskiem. Występują np. w scenie X drzwi gnieźnieńskich, gdzie tarcza zaopatrzona jest w umbo, w scenach XIII i XVI na miniaturze Ewangeliarza Kruszwickiego, na płaskorzeźbach IV pola kielicha mniejszego z Trzemeszna, gdzie widać umbo i dookólną listwę wzmacniającą, na miniaturze Ewangeliarza Płockiego w scenie przedstawiającej Heroda w otoczeniu rycerzy, na płaskorzeźbach drzwi płockich, gdzie widoczne są listwy wzmacniające, na pieczęciach: Mściwoja I²⁵, gdzie tarcza zaopatrzona jest w umbo i listwy wzmacniające, Mieszka Starego²⁶, gdzie widoczny jest sposób zawieszania tarczy na pasie na lewym ramieniu. Tak duża ilość polskich lub związanych z Polską analogii świadczy wymownie o powszechnym używaniu tego typu tarcz w omawianym okresie i zwalnia nas z cytowania odpowiedników zagranicznych.

Mała, trójkątna tarcza, zwykle z lekko zaokrąglonymi bocznymi krawędziami, pojawia się w naszym materiale około poł. XIII wieku (po raz

²⁴ Porównaj przypisy 6 i 13.

²⁵ Piekosiński, *op. cit.*, nr 236, s. 125.

²⁶ *Tamże*, nr 6, s. 20, fig. 4.

pierwszy na pieczęci Bolesława II Rogatki z lat 1244-1265, nr 6, jeśli pominać niepewnie datowany falsyfikat pieczęci Bolesława I Wysokiego, nr 3) i panuje w nim niepodzielnie nie tylko do końca I okresu, lecz do górnej granicy całego czasu objętego naszymi badaniami. Współczesne analogie polskie i poza polskie są masowe.

Oddzielne zagadnienie stanowi dekoracja pól tarczowych. Prawdopodobnie większość z nich była od najdawniejszych czasów malowana w różne wzory geometryczne, roślinne, bądź figuralne, które być może miały charakter symboliczny lub magiczny. Zdobienie pól tarczowych w XIII wieku nabiera stopniowo charakteru heraldycznego. Na Śląsku najwcześniej pojawia się taki znak heraldyczny na tarczy Henryka II Pobożnego (pieczęć nr 4 z lat 1228-1234), ma on postać orła zwróconego w prawo z półksiężycem przez pierś i skrzydła, nad wewnętrznym łukiem półksiężyca występuje krzyż. Natomiast na tarczy z niemal współczesnej pieczęci Henryka I Brodatego (nr 5) z około 1230 r. widnieje tylko sam półksiężyc z wygiętymi ku górze rogami i z krzyżem w środku. Motyw podobny do wyżej opisanego (tj. orzeł z półksiężycem przez pierś i skrzydła, niekiedy jeszcze z krzyżem nad półksiężycem) występuje na polach tarcz XIV-wiecznych.

Barwa godła i pola tarczy bywa zróżnicowana. Na miniaturze przedstawiającej Henryka IV Prawego (nr 2) pole jest złote, orzeł czarny z białym półksiężycem. Pole tarczy na nagrobku tegoż księcia jest żółte (czyli heraldycznie również złote), a orzeł znów czarny z białym półksiężycem. Natomiast tarcza Bolka I świdnicko-jaworskiego na jego nagrobku (nr 4) jest podzielona pionowo na dwa pola: prawe białe (srebrzyste), lewe żółte (złote). Pół orła na polu białym — czerwone, na polu żółtym — białe (srebrne).

UZBROJENIE ZACZEPNE

Miecz

Miecz, charakterystyczny element uzbrojenia średniowiecznego rycerza, w rozpatrywanym przez nas materiale pojawia się jako ważny symbol stanu rycerskiego, jako znak władzy.

Na przestrzeni całego okresu nasz materiał ukazuje nam przede wszystkim miecze o głowni niezbyt długiej, dość szerokiej, z dużym zbroczem, przystosowanej głównie do cięcia. Ciekawy wyjątek stanowi miecz z pieczęci Bolesława II Rogatki (nr 6), stosunkowo mocno wydłużony. Rękojeści tych mieczy są jednoręczne, głowice przeważnie dyskoidalne (miecze z pieczęci nr 4, 8, 12, 14-19, 23-27, 29, 31-33, 35, 37, 38, nagrobków nr 1, 4, 5, 7). Wyjątek stanowi głowica miecza (najstarsze wyobrażenie w naszym materiale) Bolesława I Wysokiego (pieczęć nr 1), w formie stożka z nakładką. Jelce mieczy są przeważnie proste.

Widzimy możliwość ostrożnego odniesienia mieczy z wszystkich monet (z wyjątkiem nr 16) oraz z pieczęci nr 1 do typów X i XI wg R. E. Oakeshotta²⁷, pozostałe najprawdopodobniej reprezentują typ XII²⁸, a miecz z pieczęci nr 6 może typ XIIIa²⁹. Analogii do mieczy typów X i XI dostarczyć może materiał archeologiczny z ziem polskich, np.: znaleziska z Korzybia, woj. Ciechanów, Kwiatkowic i Charłupi Wielkiej, woj. Sieradz, Marszowic, woj. Wrocław, Winiar, woj. Płock oraz z Bydgoszczy i Namysłowa, woj. Opole, datowane na XI–XII wiek³⁰. Źródła ikonograficzne z terenu Polski dostarczają nam także analogii, np. scena na lewej bordiurze (motyw 44–45) na prawym skrzydle drzwi gnieźnieńskich³¹, gdzie miecz trzymany jest przez rycerza w scenie walki ze smokiem, sceny z Ewangeliarza Płockiego przedstawiające rzeź niewiniątek, a także Heroda z orszakiem³² oraz z północno-wschodniej kolumny w Strzelnie³³. R. E. Oakeshott w swej pracy podaje zestawienie źródeł dotyczących występowania poszczególnych typów mieczy w ikonografii zachodnioeuropejskiej³⁴. Dane te potwierdzają pospolite występowanie na Zachodzie w tym okresie mieczy o niezbyt długiej i szerokiej głowni ze zbroczem. Natomiast analogii do XIII-wiecznych mieczy typów XII i XIIIa wg R. E. Oakeshotta³⁵ dostarczają nam takie znaleziska, jak np.: z Elbląga (I), Bobowicka, woj. Gorzów, Chrustowic, woj. Kielce, czy z Gór Świętokrzyskich³⁶. Wśród głowic mieczy, jak już wspomnieliśmy, przeważają głowice dyskoidalne (wyjątkiem jest głowica z pieczęci nr 1), charakterystyczne dla wieku XIII; zbliżone są one do typów G-H wg R. E. Oakeshotta³⁷.

Omawiając miecze słów parę poświęcimy pochwom. W materiale archeologicznym występują one bardzo nielicznie, częściej spotykamy jedynie ich okucia. Materiał ikonograficzny w pewnej mierze rekompensuje te braki. Dla wieku XII brak nam jednak wyobrażeń, które mogłyby bliżej określić kształt i rodzaje zdobień pochew mieczowych. Wiemy, iż

²⁷ R. E. Oakeshott, *The Sword in the Age of Chivalry*, New York—Washington 1965, s. 28–30 i s. 31 nn.

²⁸ *Tamże*, s. 37 nn.

²⁹ *Tamże*, s. 43.

³⁰ A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź 1954, tabl. VI, 1, 2, 4, tabl. VIII, 1, 2, 3, tabl. X, 1.

³¹ *Drzwi gnieźnieńskie*, pod redakcją M. Walickiego, Wrocław 1956 (dokumentacja fotograficzna), fot. 118.

³² *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, red. M. Walicki, Warszawa 1971, t. 1, s. 533, ryc. 786.

³³ Z. Świechowski, *Budownictwo romańskie w Polsce. Katalog zabytków*, Wrocław—Warszawa 1963, ryc. 637.

³⁴ Oakeshott, *op. cit.*, s. 25 nn.

³⁵ *Tamże*, s. 37 nn.

³⁶ M. Głosek, A. Nadolski, *Miecze średniowieczne z ziem polskich*, Łódź 1970, nry 3, 4, 9, 16.

³⁷ Oakeshott, *op. cit.*, s. 95.

pochwy wykonywane były z materiałów organicznych (dlatego na ogół się nie zachowały) i że posiadały niekiedy bardzo złożoną konstrukcję. Dla wieków późniejszych materiał śląski, przede wszystkim wyobrażenia na nagrobkach, dostarczają sporej ilości danych. Pochwy mieczy były często owijane bogato zdobionymi szerokimi pasami. Na nagrobkach Henryka IV Prawego, Bolka I świdnicko-jaworskiego i Przemka ścinawskiego (nr 1, 4, 6) pasy zdobione były metalowymi, złożonymi kółkami, rozetami, liliami itp., ponadto pochwy bywały malowane, np. pochwa miecza Henryka IV Prawego (nagrobek nr 1) jest zielona.

Pas oplatający pochwę nie był tym samym, który ściągał w talii tunikę, lecz był innym specjalnym do zawieszania mieczy. W górnej części pochwy widoczne są przekrzyżowane rzemienie rapci (np.: nagrobek nr 1, 6), natomiast cała pochwa opleciona jest pasem, którego zakończenie znajduje się przy jej końcu. Ciekawej analogii dostarczają pochwy mieczowe występujące na fragmentach figuralnej rzeźby architektonicznej, np. na fragmentcie martyriów z lapidarium przy kościele pocysterskim w Trzebnicy³⁸.

Noszenie mieczów przy pasie obciążającym tunikę charakterystyczne jest dopiero dla XIII w., wcześniej pas zapinany był pod zbroją, w której znajdował się otwór na rękojeść miecza, zaś koniec pochwy wystawał spod pancerza³⁹.

W omawianym okresie miecze zawieszane były u pasa w pozycji skośnej (pieczęcie nr 17, 18, 30), w przeciwieństwie do zawieszanych pionowo w okresie następnym. Jednak na większości omawianych wyobrażeń ukazany jest miecz trzymany w dłoni i wsparty na ramieniu.

Puginał

Puginały — krótkie sztylety o głowni prostej obusiecznej, posiadające symetrycznie ukształtowaną rękojeść, były ściśle związane z wyposażeniem średniowiecznego rycerza i służyły mu do walki na bliską odległość. Puginał noszony był z prawej strony przy pasie, zawsze w pochewce i zawsze równocześnie z mieczem.

W omawianym okresie broń ta pojawia się na pieczęciach (np. nr 27, 32) i na nagrobkach (np. nr 4-6) pochodzących z 1 ćw. XIV w. Puginały

³⁸ Z. Świechowski, *Architektura na Śląsku do połowy XIII w.*, Warszawa 1955, s. 68 nn., ryc. 383.

³⁹ Taki sposób noszenia pochwy przedstawiono między innymi na tak zwanym drugim (mniejszym) kielichu z Trzemeszna, a także na Drzwiach płockich, spoza terenu Polski wyobrażenie takie występuje na malowidle z około 1123 r. w katedrze w Tahull i przedstawia Dawida i Goliata: J. Ainaud, *Peintures romanes espagnoles*, 1962, pl. 10.

tam ukazane posiadają jelce nerkowate. Obszerniejszą próbę typologii średniowiecznych puginałów podaje H. Seitz⁴⁰, w polskiej literaturze nie doczekały się one, jak dotąd, szerszego opracowania.

Włócznia i inne rodzaje broni drzewcowej

Wyobrażenie różnych rodzajów broni drzewcowej, które określaliśmy roboczo mianem włóczni, w interesującym nas okresie w omawianym materiale występują bardzo często. Trzeba tu podkreślić, że włócznia w średniowieczu, bodaj po XIII w., odgrywała ważną rolę symboliczną, na równi z mieczem. Stąd może wyobrażano ją na pieczęciach i monetach także i wówczas, gdy w praktyce posługiwano się już nie ściśle pojętą włócznią, lecz bardziej wykształconą kopią. Granica jest zresztą płynna, nie ma tu żadnych sztywnych reguł, tym bardziej, że okoliczności techniczne i kompozycyjne zachęcały artystę rytującego tłoki do skracania drzewca, przez co kopia upodobniała się nader często do włóczni. Pomimo powyższych trudności postaramy się usystematyzować interesujący nas materiał. Wydaje się nam, że możemy wyróżnić przynajmniej 3. odrębne grupy: włócznie bez proporca (pieczęcie 17, 18, 30), włócznie lub kopie z proporcem (2, 3, 5, 7, 9, 11, 20, 22, 41), kopie turniejowe (miniatura nr 2 z kodeksu *Manesse*). Odrębne miejsce zajmuje ponadto dziwna glewia z nagrobka Bolesława I Wysokiego (nr 5). Groty pierwszych dwóch grup są niewidoczne lub słabo widoczne, trudno więc mówić o jakimś konkretnym typie, pomimo typologii opracowanej przez A. Nadolskiego, obejmującej zresztą tylko materiał z X-XII w.⁴¹ Może jedyny wyjątek stanowi charakterystyczny grot ze skrzydełkiem i wyraźnym żeberkiem (pieczęć Leszka raciborskiego nr 30), przypomina on typ VI⁴².

Kopia z miniatury (nr 2) kodeksu *Manesse* stanowi najwcześniejsze wyobrażenie kopii turniejowej w naszym materiale. Jej charakterystyczny rozwidlony grot jest tępy. Drzewce na 3/4 długości posiada zgrubienie-tarczkę ochraniającą dłoń.

W sąsiedniej Małopolsce kopia w XIII wieku występuje powszechnie⁴³, wydaje się nam, że i na Śląsku nie występuje ona później, natomiast w materiale z Europy zachodniej kopia pojawia się znacznie wcześniej, bo już w XII wieku. Należałoby w przyszłości zbadać, czy ta różnica chronologiczna nie jest związana z faktyczną różnicą w uzbrojeniu i sposobie walki⁴⁴.

Proporce zasługują na odrębną charakterystykę. W omawianym okresie prawie wszystkie proporce są prostokątne, z wyjątkiem proporca na

⁴⁰ H. Seitz, *Blankwaffen*, t. 1, Braunschweig 1965, s. 198 nn.

⁴¹ Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem...*, s. 50 nn.

⁴² *Tamże*, s. 55-56.

⁴³ Kajzer, *op. cit.*, s. 102.

⁴⁴ W. Boehm, *Handbuch der Waffenkunde* (reedycja), Graz 1966, s. 305 nn.

monecie Henryka I Brodatego (nr 12). W większości wypadków są one zakończone jedno- (moneta nr 12), trój- (monety nr 5, 7, 8 i może 9-11; pieczęcie nr 2, 3, 7, 11, 20, 22) i czterostrefowo (pieczęcie nr 1, 4, 9). Proporzec zdobiony znakiem heraldycznym w postaci orła z półksiężycem przez pierś i skrzydła występuje najwcześniej na pieczęci Henryka III Białego z około 1250 r. (nr 7) i Konrada II głogowskiego (nr 9).

RZĄD KOŃSKI I ELEMENTY WYPOSAŻENIA JEŹDZIECKIEGO

Przedstawienia konnych w materiale śląskim omawianego okresu występują rzadko, znane są jedynie z trzech wyobrażeń (moneta nr 15, pieczęć nr 10 i miniatura nr 2). Tym cenniejszy jest materiał porównawczy, jakiego dostarczają dwie pieczęcie — falsyfikaty (nr 2 i 3), dotyczące tego okresu. Z oczywistych względów najbardziej czytelna i wyraźna jest kolorowa miniatura (nr 2), na której ukazany jest Henryk IV Prawy jako zwycięzca turnieju. Z elementów rzędu końskiego najwyraźniej uwidaczniane bywają części ogłowia (pierścień wędzidłowy, wędzidło — pieczęcie nr 2, 3, miniatura nr 2) i wodze. Niekiedy wodze splatane były z rzemieni (miniatura nr 2). Siodła, a właściwie łąki: przedni i tylny, ukazywane są wyraźnie. Pod siodłami umieszczone były potniki — czapraki (pieczęcie nr 2, 3 i miniatura nr 2). Przed przednie łąki siodła niekiedy kładziono zwinięty koc lub derę (?), jak widoczne to jest na miniaturze turniejowej. Puśliska z zawieszonymi na nich strzemionami widoczne są dość rzadko, w naszym wypadku tylko dwa razy (falsyfikat — pieczęć nr 3 i na miniaturze nr 2).

Oddzielnego omówienia wymagają kropierze — kapy osłaniające konia. Najwcześniej kropierz taki w omawianym tu materiale występuje na pieczęci Waclawa I opolskiego z lat 1257-1262 (nr 10). Kropierz ten zdobiony jest tarczami z wyobrażeniem orłów. Bardziej efektownie zdobiony jest kropierz turniejowy Henryka IV Prawego. Jest on analogicznie zdobiony, jak opisana już wyżej turniejowa tunika księcia i także podbity od spodu białym futrem. Oprócz roli heraldycznej i identyfikacyjnej kropierze spełniały także rolę ochrony konia. Dlatego często wzmacniano je dodatkowo, np. skórą lub metalem. Ciekawie przedstawiony jest kropierz na falsyfikacie pieczęci Bolesława I Wysokiego (nr 3), sprawia on wrażenie grubego, sztywnego i pikowanego; być może wykonany został ze skóry lub kilku warstw płótna. Stwierdzić należy, że omawiane kropierze nie różnią się w zasadzie od przedstawień kropierzy występujących w materiałach z innych dzielnic Polski, czy też materiałach zachodnioeuropejskich⁴⁵.

⁴⁵ Na przykład kropierz z pieczęci Waclawa II króla czeskiego, księcia krakowskiego i sandomierskiego (Piekoski, *op. cit.*, nr 210, s. 138, fig. 156); porównaj także kropierze na koniach księcia anhalckiego, księcia Johanna brabanckiego, hrabiego Fryderyka von Liningen, czy hrabiego Wernera von Honberg (*Codex Manesse*,

Osobna wzmianka należy się podkowom, które z reguły są niewidoczne. Cenny wyjątek stanowi miniatura turniejowa (nr 2). Koń Henryka IV Prawego, podobnie jak konie jego giermków, posiada podkowy i jest ostro kuty na zadnie nogi.

Jeżeli chodzi o dosiad, to w omawianym okresie nie jest on zróżnicowany. Henryk IV Prawy (miniatura nr 2) siedzi „głęboko” w siodle, lekko odchylony ku tyłowi z wyprostowanymi nogami podanymi ku przodowi. W podobny sposób siedzi Bolesław I Wysoki (pieczęcie-falsyfikaty nr 2 i 3).

Ostrogi na przedstawieniach XIII- i XIV-wiecznych są zróżnicowane i reprezentują dwa typy: z bodźcem romboidalnym (nagrobek Henryka IV Prawego — nr 1 i Bolka I świdnicko-jaworskiego — nr 4) i z bodźcem gwiaździstym wielopromiennym (np. pieczęcie Bolesława III brzesko-legnickiego — nr 26, Henryka VI wrocławskiego — nr 32, nagrobki Bolesława I Wysokiego — nr 5, Przemka ścinawskiego — nr 6, czy miniatura nr 2). Jak z powyższego wynika, ostrogi z bodźcem gwiaździstym pojawiają się w naszym materiale stosunkowo późno, bo dopiero w pierwszym dziesiątku lat XIV wieku⁴⁶.

Przy okazji omawiania ostróg warto zwrócić uwagę na to, że niekiedy źródła, służące jako podstawa obecnego datowania ostróg, są źle interpretowane. I tak np. Z. Hilczerówna⁴⁷ wprowadza pewne ustalenia chronologiczne ostróg z gwiaździstym bodźcem na podstawie nagrobka Henryka IV Prawego (nr 1). W rzeczywistości zaś ostrogi na tym nagrobku wyposażone są w bodziec nie gwiaździsty, lecz romboidalny.

tablice: 8, 9, 13 i 17) oraz kropierze występujące na pieczęciach królów i książąt angielskich, np. u Edwarda I czy Rogera II earla Winchesteru (Hewitt, *op. cit.*, s. 339, ryc. 85, i s. 346, tabl. LXXXVII).

⁴⁶ A. N. Kirpičnikov, *O vremeni pojavlenia špory so zvezdočkoj na terri-torii drevnej Rusi*, [w:] *Elementy wschodnie i zachodnie w uzbrojeniu słowiańskim w średniowieczu*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 21: 1973, nr 2, s. 299 nn.; tamże dyskusja, s. 332.

⁴⁷ Z. Hilczerówna, *Ostrogi polskie z X—XIII w.*, Poznań 1956, s. 64.

Rozdział II

UZBROJENIE I UBIÓR RYCERSKI W LATACH 1325-1425

Okolo połowy XIV wieku (1348) następuje pewien przełom w europejskiej modzie cywilnej. Przełom ten nazywany jest przez kostiumologów okresem przejściowym¹. Zaczyna się wtedy przeżywać zwyczaj noszenia długich, miękkich szat, a na ich miejsce pojawia się krótki, sztywny i obcisły ubiór przykrywany długim płaszczem. To przekształcenie ubioru cywilnego nie pozostaje bez wpływu na ewolucję zbroi i ubioru rycerskiego. Impulsom mody towarzyszą ważne przemiany natury praktycznej, zmierzające do zapewnienia rycerzowi pewniejszej ochrony. Wszystko to razem prowadzi do stopniowego rozwoju zbroi płytowej. Nagrobek Wacława I legnickiego, powstały około 1420 lub 1425 r., jest najwcześniejszym na Śląsku przedstawieniem zbroi tego typu, a równocześnie ostatnim źródłem ikonograficznym objętym naszymi rozważaniami. Jak z powyższego wynika, nasz okres II mieści się w granicach owej epoki przemian, których pierwsze zwiastuny dostrzegaliśmy zresztą już pod koniec okresu I.

UZBROJENIE OCHRONNE

Zbroja i ubiór rycerski

Pierwszymi zwiastunami zbroi płytowej są sztywne, metalowe lub skórzane ochrony łokci i kolan uzupełniające pełną zbroję kolczą. L. Kajzer² w swej pracy o uzbrojeniu małopolskim uznał rok 1319, z którego pochodzi najstarsze w tej dzielnicy wyobrażenie takich ochron (nagrobek Pakosława z Mstyczowa), za umowną granicę między wyróżnionymi przez siebie okresami, odpowiadającymi w przybliżeniu naszym okresom I i II.

¹ M. Gutkowska-Rychlewska, *Historia ubiorów*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1968, s. 148 nn.; porównaj także K. Turska, *Świecka odzież średniowieczna na Śląsku na podstawie obrazowej legendy św. Jadwigi*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 19: 1971, nr 4, s. 652 nn.

² L. Kajzer, *Uzbrojenie i ubiór rycerski w średniowiecznej Małopolsce w świetle źródeł ikonograficznych*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1976, s. 81 nn.

W wypadku Śląska sztywne nałokcice i być może także nakolanki odnajdujemy po raz pierwszy na pieczęci Henryka V Grubego z lat 1291-1296 (nr 16). Jest to jednak wypadek oderwany. Ponownie mamy do czynienia z towarzyszącymi kolczej zbroi sztywnymi ochronami kończyn dopiero na pieczęciach nr 36 z lat 1329-1342, nr 42 z 1326-1362 (nakolanki i nagolennice), nr 44 z 1337-1361 (nakolanki) oraz na nagrobkach nr 7 i 8 datowanych na lata 1341-1342 (nakolanki, nagolennice).

Na tychże nagrobkach spotykamy po raz pierwszy płytowo-folgowie rękawice, zamiast dawnych kolczych (nr 7, jako gruntownie odrestaurowany, budzi w tym względzie wątpliwości). W pełni wykształcone płytowe ochrony kończyn dolnych znajdujemy najwcześniej, być może na pieczęci nr 46 z lat 1349-1362, a na pewno na nagrobkach nr 9 i 10 (około 1350), gdzie towarzyszą im płytowo-folgowie trzewiki i także rękawice, natomiast kończyny górne osłania jeszcze kolczuga. Płytowe (sztywne) ochrony kończyn górnych pojawiają się (pomijając ową odosobnioną nałokcicę z pieczęci nr 16) na nagrobku nr 11 z 1352 r. (przy niekompletnych ochronach nóg) oraz na pieczęci nr 49 z lat 1364-1395, gdzie także i ochrony nóg są kompletne. Całkowite, rozwinięte płytowe ochrony kończyn górnych i dolnych pojawiają się na nagrobku Bolesława III opolskiego (nr 22) z około 1380 r., czy na pieczęci Henryka VI Starego (nr 54) z lat 1379-1392.

Zanim przejdziemy do omawiania zaznaczonych w naszym materiale dalszych etapów zbroi płytowej musimy zatrzymać się nad opisem ochrony, która choć typowa raczej dla okresu I, także i w okresie II odgrywa poważną rolę. Mamy na myśli zbroję kolczą. Widzimy ją na miniaturach kodeksu lubińskiego, choć w jednym wypadku (nr 15) uzupełnioną już przez dodatkowe sztywne elementy ochronne. Wprawdzie miniatury kodeksu, powstałe około połowy XIV wieku, są — jak sądzimy — celowo archaizowane i przedstawiają uzbrojenie typowe dla początków tego stulecia³, ale fakt przeżywania się „czystej” zbroi kolczej poza pierwszą ćwierć XIV wieku potwierdzają dalsze źródła takie, jak pieczęcie Bolka II opolskiego z lat 1321-1345 (nr 37) i Jana ścinawskiego z 1327 r. (nr 41), a także malowidła ściennie w wieży w Siedlęcinie datowane na czas około 1320⁴. Z analogii zagranicznych przytoczymy przykładowo nagrobek Henryka-Otta, landgrafa heskiego (około 1320) i nagrobek elektora bawarskiego (około 1318) zachowany w Moguncji⁵.

³ Z. Wawrzonowska, L. Kajzer, *Chronologia dwóch kodeksów Legendy śląskiej w świetle analizy militariów*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 17: 1969, nr 3, s. 517.

⁴ T. Dobrowolski, *Śląskie malarstwo ściennie i sztalugowe do początku XV w.*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 3, Kraków 1936, s. 86 nn.; tenże, *Sztuka na Śląsku*, Katowice—Wrocław 1948, s. 130 nn.; A. Karłowska-Kamzowa, *Gotyckie malarstwo ściennie na Śląsku*, „Roczniki Sztuki Śląskiej”, t. 3: 1965, s. 27 nn.; Turska, *op. cit.*, s. 653 nn.

⁵ I. G. Mann, *Notes on the Evolution of Plate Armour in Germany in the Fourteenth and Fifteenth Century*, London 1935, tabl. XIV, fig. 1, 2.

Aby wyczerpać do końca problematykę związaną z kolczugą musimy podkreślić, że jej obecność w naszym materiale stwierdzamy powszechnie niemal do końca omawianego okresu. Choć ukryta częściowo czy może nawet całkowicie pod coraz to bardziej rozbudowanymi ochronami płytowymi, zachowuje ona nadal znaczenie poważne, aczkolwiek już tylko drugorzędne. Wystarczy przypomnieć sytuację stwierdzoną na nagrobku Bolka II świdnicko-jaworskiego z około 1380 r. (nr 18), a nawet na ostatnim z uwzględnionych przez nas nagrobków Wacława I legnickiego z około 1420-1425 r.

Za najstarszą formę płytowej osłony tułowia, jak już wspomnieliśmy poprzednio, uważamy w naszym wypadku pancerz obręczowy w kształcie pasa sięgającego po pachy i utrzymującego się na ramionach na szerokich szelkach (pieczęcie nr 21, 23, 29, 38). Ozdobne szeregi nitów na zewnątrz świadczą, że jest to pancerz o konstrukcji łączonej, tzn. że zwierzchnia warstwa skóry czy tkaniny osłania wewnętrzną warstwę składającą się z przymocowanych folg-zbrojników. Z. Stefańska⁶ uważa, że mamy tu do czynienia z pancerzem wykonanym ze skóry. Dość bliską analogię do powyższego pancerza stanowić może pancerz na postaci św. Maurycego z końca XIII wieku w katedrze w Magdeburgu. P. Martin⁷ uważa, że pancerz ten stanowi najwcześniejsze wyobrażenie pancerza obręczowego. Tu także na zbroi kolczej (z kapturem) znajduje się szeroki pas na szelkach. Pewną, niewielką zresztą różnicę stanowi dolna część tego pancerza, gdzie podbrzusze osłania rozcięty z przodu fartuch, a nie jak w omawianym wyżej pancerzu zwisający ku dołowi niezbyt szeroki pas. Warto tu przytoczyć jeszcze jedną (choć sporo późniejszą) niezwykle cenną ze względu na jakość znaleziska analogię w postaci pancerzy z Visby na Gotlandii⁸.

Inną formę pancerza reprezentują kurty bez rękawów sięgające do kolan lub nieco ponad kolana, zbrojone od spodu (pieczęć nr 36 z około 1329 r.) lub zbrojone z zewnątrz zbrojnikami — łuskami (?) (pieczęcie nr 43 i 46, z około 1349 i 1365 r.). Kurty te wkładane były na kolczugi. Takie zbrojone kurty znane są nam jedynie z terenu Śląska. Analogii nie udało się nam odnaleźć. W połowie XIV wieku pojawia się napierśnik o nie wyjaśnionej sztywnej konstrukcji, nakładany na kolczy kaftan przykryty tuniką, która w tej górnej części jest z nim jakoś połączona, co

⁶ Z. Stefańska, *Pancerze w Polsce średniowiecznej*, „Muzealnictwo Wojskowe”, t. 2, s. 133.

⁷ P. Martin, *Waffen und Rüstungen von Karl dem Grossen bis zu Ludwig XIV*, Frankfurt am Main 1967, s. 44 nn., fig. 28.

⁸ Znalezisko to posiada ogromne znaczenie dlatego, że wszystkie pancerze znalezione zostały w oryginale w słynnych mogiłach bitewnych i są dokładnie datowane; B. Thordemann, *Armour from the Battle of Visby 1361*, Stockholm—Upsala 1939.

umożliwia zamontowanie poprzez tunikę zaczepów dla łańcuszków przytrzymujących miecz i inne rodzaje broni. Najwcześniej taki łańcuszek na tunice pojawia się na pieczęci nr 28 z około 1321 r., a także na nagrobkach nr 7-9. Na tym ostatnim brak jest łańcuszka, ale tunika w części napierśnej jest tak samo charakterystycznie wycięta pod pachami i czymś utwardzona (zapewne płytą napierśnika) od spodu, jak na nagrobkach nr 7 i zwłaszcza nr 8. Z. Stefańska omawiając nagrobek Bolka II ziebickiego pisze o „sukni zwierzchniej, zbrojonej od spodu napierśnikiem”, aby na innej znów stronie określić to samo wyobrażenie pancerza jako „obcisły, krótki lentner zbrojony od spodu”⁹, co nie wydaje się przekonywające.

Nazwę *lentner*¹⁰ rezerwowalibyśmy dla kurty bez rękawów, obcisłej w talii, wypukłej na piersi, zbrojonej od spodu. Dość duże blachy, zwłaszcza w części napierśnej, przymocowane od spodu do tkaniny lub skóry, tworzą z nią jedną całość. Lentnery sznurowane były z przodu, z boku lub z tyłu, niekiedy też zapinane były na guziki, rzemyki i sprzączki. Ten typ ochrony tułowia powstał w wyniku oddziaływań mody „cywilnej” (skąd zresztą zapożyczono nazwę *lentnera*) i jednoczesnego postępu techniki zbrojeniowej, która po zabezpieczeniu płytowymi ochronami kończyn rycerza stara się zabezpieczyć jego korpus. Chyba najlepsze i najlepiej zachowane wyobrażenie zbroi z lentnerem, stanowiącej zarazem etap bezpośrednio poprzedzający pełną zbroję *białą*, reprezentuje nagrobek Bolka II świdnicko-jaworskiego (nr 18), powstały około 1380 r. Nadto wymienić trzeba nagrobki trzech Bolków opolskich (nr 20-22), Przemysława cieszyńskiego (nr 17), Henryka II Pobożnego (nr 16) oraz pieczęcie: Bolka II opolskiego, Henryka V Żelaznego, Władysława III opolskiego i Henryka VI Starego (nr 47, 50, 52, 54). Pierwsza z nich pochodzi z około 1360 r.

Materiału analogicznego z terenu Śląska dostarczają chociażby: rycerz z kościoła Klarysek (obecnie Urszulanek) we Wrocławiu¹¹, św. Marcin z tympanonu portalu kościoła w Jaworze¹², a także figury z wieży ratusza w Jaworze¹³. Również w takim ubiorze występuje być może Kazimierz

⁹ Stefańska, *op. cit.*, s. 131, 134.

¹⁰ Wobec nieustalonej polskiej terminologii zmuszeni jesteśmy używać tego niemieckiego terminu, podobnie jak czyni to wielu innych nie niemieckich autorów (Z. Stefańska, M. Gumowski, P. Skubiszewski).

¹¹ A. Ziomecka, *Śląska rzeźba gotycka. Katalog zbiorów*, Wrocław 1968, s. 33, nr 4, ryc. 9.

¹² Dobrowolski, *Sztuka na Śląsku*, s. 98, ryc. 41; porównaj też *Dolny Śląsk*, cz. 2, red. K. Sosnowski i M. Suchocki, Poznań—Wrocław 1948, s. 252.

¹³ J. Kębłowski, *Pomniki Piastów w dobie średniowiecza*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971, s. 134-139, ryc. 60, 62, 63.

Wielki na nagrobku ¹⁴ i na posążku z kolegiaty wiślickiej ¹⁵. Spoza Polski za przykład posłużyć mogą między innymi figura św. Wacława z Pragi ¹⁶, jak również postacie Johanna von Falkenstein i Ditera von Hohenberg z ich nagrobków ¹⁷.

Ostatnia forma zbroi, jaka pojawia się w tym okresie w naszym materiale, to zbroja *biała* (płytkowa), która powstała przez odrzucenie z lentnera pokrywających go osłon tekstylnych lub skórzanych. Taka zbroja na Śląsku pojawia się najwcześniej na nagrobku Wacława I legnickiego z około 1420 r. Napierśnik jest w tym wypadku mocno wysklepiony, o profilowaniu schodzącym się promieniście w dolnej partii. Nie stanowi on całości z przednią częścią fartucha.

Ten typ zbroi w sąsiedniej Małopolsce widzimy najwcześniej na epitafium Wierzbicy z Branic z około 1425 r. ¹⁸ Za inny przykład posłużyć może nagrobek Alberta von Limpurg ¹⁹, czy drewniane figurki zbrojnych z katedry w Bambergu ²⁰. Na lata 1370-1380 datowana jest wczesna, chyba nie całkiem jeszcze wykształcona zbroja „biała” pochodząca ze słynnej zbrojowni panów von Matsch w Churburgu ²¹.

W podsumowaniu stwierdzić możemy, że od drugiej ćwierci XIV wieku na Śląsku panuje duża różnorodność form ubioru ochronnego. Występują nadal pełne zbroje kolcze, pancerze zbrojone od spodu, poza tym lentnery i wreszcie „biała” zbroja płytowa. Obserwując części ubioru towarzyszące zbroi stwierdzamy, że w omawianym okresie nadal na kolczugę nakładane były tuniki sięgające za kolana (nagrobki: Bolka II ziębickiego, Henryka IV żagańskiego i Henryka I jaworskiego — nr 7, 8, 9), rozcięte po bokach. Na wyżej wspomnianych nagrobkach z lat 1341-1350 spotykamy tunikę charakterystycznie wyciętą pod pachami i w jakiś niejasny dla nas sposób spojeną z umieszczoną pod nią płytą napierśnika. Od połowy XIV wieku na kaftan kolczy nakładana jest dodatkowa ochrona, kaftan tekstylny lub skórzany (zbrojony od wewnątrz) i dopiero ten kaftan osła-

¹⁴ Nagrobek ten jest wielokrotnie publikowany, porównaj między innymi J. Muczkowski, *Pomnik Kazimierza Wielkiego w katedrze na Wawelu*, „Rocznik Krakowski”, t. 19: 1923, s. 134-157.

¹⁵ J. Zarnecki, *Nieznany posąg Kazimierza Wielkiego*, „Prace Komisji Historii Sztuki”, t. 8, Kraków 1939-1946, z. 1, s. 93-103.

¹⁶ A. K u t a l, *Gotische Kunst in Böhmen*, Prague 1971, s. 78, ryc. 54.

¹⁷ M a n n, *op. cit.*, tabl. XIV, 3, tabl. XVI, 1.

¹⁸ M. W a l i c k i, *Malarstwo Polskie. Gotyk, renesans, wczesny manieryzm*, Warszawa 1961, nr 4.

¹⁹ O. G a m b e r, *Stilgeschichte des Plattenharnisches von den Anfängen bis um 1440*, „Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien”, t. 50: 1954, s. 57, nr 46.

²⁰ J. H e w i t t, *Ancient Armour and Weapons in Europe*, t. 2, Graz 1967, s. 138-139, ryc. XV, XVI.

²¹ O. T r a p p, *Die Churburger Rüstammer*, London 1929, s. 16, tabl. XXI.

nia tunika, znacznie skrócona, sięgająca tylko do pól uda (nagrobki: Henryka VI wrocławskiego i Bolesława III brzesko-legnickiego — nr 10 i 11). z pojawieniem się lentnera — zbrojonego kaftana, mocno wysklepionego na piersi i wciętego w talii, zanika zupełnie tunika. Zjawisko to obserwujemy powszechnie nie tylko w Polsce, ale i w innych krajach Europy łacińskiej.

Pas rycerski stopniowo obniża się i wreszcie zaczyna otaczać biodra (a nie jak poprzednio talię) rycerza. Jest nadal barwiony (świadczą o tym nagrobki nr 10, 16, 18, na których barwy się zachowały) i bogato zdobiony. Posiada różne ozdoby metalowe w postaci krążków, czteroliścia czy granulek przymocowywanych do szerokiej rzemiennej lub tekstylnej taśmy. Na pasie Bolka II ziębickiego (nagrobek nr 7) powtarza się słowo AMOR²². Nieco inny jest pas wyobrażony na nagrobku Henryka II Pobożnego (nr 16). Składa się z łączonych ze sobą kwadratowych ogniwek metalowych.

Plecy i ramiona książąt-rycerzy w dalszym ciągu osłaniają długie do ziemi płaszcze (w przypadku nagrobków nr 10, 16, 18 i miniatur nr 12, 13 są one czerwone, a na miniaturze nr 13 niebieskie). Płaszcze te spinane są bogato zdobionymi zapinkami pod szyją, niekiedy na prawym ramieniu bądź na obu ramionach (np. Henryk I Brodaty, miniatura nr 12 i 13, ma płaszcz na obu ramionach spięty tarczkami heraldycznymi, gdzie na żółtym polu znajduje się czarny orzeł z półksiężycem przez pierś i skrzydła). Płaszcz Bolka II ziębickiego na piersi przytrzymuje taśma, na której występuje słowo AMOR.

Na sporej ilości przedstawień głowy książąt nakrywają bogato zdobione mitry (czerwone na nagrobkach nr 10, 16, 18 i na miniaturze nr 13, a niebieskie na miniaturze nr 12).

Hełm

Jedynym typem hełmu występującym w naszym materiale w okresie II jest hełm garnczkowy. Formy hełmów są do siebie podobne, a wspólne cechy przejawiają się przede wszystkim w licznych liniach łamanych, które różnią je wyraźnie od hełmów z okresu I przypominających rzeczywiście walcowate garnki. Dzwony hełmów z okresu II, silnie wysklepione, posiadające bardzo wyraźnie zaznaczoną przednią grań, zbudowane są z lekko profilowanych i nitowanych blach. Szpara wzrokowa jest najczęściej pojedyncza, zaś przednia dolna część dzwonu zaopatrzona niekiedy w wycięcie (po obu stronach ust) w formie krzyża lub w okrągłe

²² Słowo AMOR, powtarzające się na turniejowej tunice i kropierzu Henryka IV Prawego, a także na pasie rycerskim i na taśmie przytrzymującej poły płaszcza Bolka II ziębickiego, stanowiło dewizę rycerza, która nakazuje zaliczyć go do kręgu wyznawców rycerskiej miłości do kobiety.

otworki układające się w kilka rzędów (nagrobek Bolka II ziebickiego — nr 7, pieczęć Bolesława III brzesko-legnickiego — nr 28). Otwory te miały na celu ułatwienie oddychania. Pojawienie się ich wynikało z ogólnej tendencji rozwojowej dzwonu, przejawiającej się między innymi w wydłużeniu ścianek bocznych. Hełm opierał się nie tylko na głowie rycerza, ale także i na ramionach, co tym samym w znacznym stopniu ograniczało dopływ powietrza. Tak więc owe dodatkowe otwory stały się konieczne.

W dwóch wypadkach, na pieczęciach Bernarda świdnickiego i Bolka II ziebickiego (nr 29, 38), dysponujemy przedstawieniami, na których ukazano zwisające luźno rzemienie przy hełmie. Rzemienie te, wiązane zapewne pod brodą rycerza, zapobiegały utracie hełmu albo też jego przekreśleniu. To ostatnie mogło okazać się groźne ze względu na nagłe zamknięcie pola widzenia. Dla dopowiedzenia rzeczy do końca przypominamy, że pod hełmem garnczkowym noszono kaptur kolczy, a z czasem jeszcze i płytki otwarty hełm stożkowo-półkulisty, zwany łebką. W śląskim materiale w omawianym okresie brak jest obu tych hełmów występujących razem. Natomiast w materiale zachodnio-europejskim bardzo często łebki i hełmy garnczkowe występują wspólnie na tych samych nagrobkach²³.

Hełmy z 2 poł. XIV wieku (np.: nagrobki Bolka II świdnicko-jaworskiego, Henryka II Pobożnego i trzech Bolków opolskich, nr 16, 18, 20-22, pieczęć Bolka II opolskiego, Bolka III ziebickiego, Władysława III opolskiego, nr 47, 48, 52) wyróżniają się znaczną wielkością, mocno wydłużonymi bocznymi partiami ścianek dzwonu, ponadto silnie zaznaczonym kątem między dolną a górną częścią dzwonu. Kąt tego załamania wypada na linii oczu. Szpara wzrokowa jest najczęściej pojedyncza.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że na żadnym z omawianych przez nas nagrobków hełm nie osłania głowy zmarłego, lecz umieszczony jest obok niej albo pod nią. Z podobnym zresztą faktem spotykamy się na zachodzie Europy, gdzie na XIV-wiecznych nagrobkach hełmy również nie osłaniają twarzy rycerzy, lecz umieszczone są obok postaci na wysokości głowy lub w rękę zmarłego. Poza materiałami objętymi naszymi badaniami hełmy garnczkowe późniejszego typu znane są z wielu wyobrażeń z terenu Śląska, między innymi z reliefów umieszczonych na dawnym kościele św. Jadwigi w Brzegu²⁴ i z ratusza wrocławskiego²⁵. Są także często wyobra-

²³ Hewitt, *op. cit.*, np. nagrobki Günthera von Schwarzburg z katedry we Frankfurcie (rycina przed kartą tytułową), księcia Edwarda Czarnego z katedry w Cantenbury, s. 11, Conrada von Seinsheim ze Schweinfurtu, s. 120, gdzie na głowach postaci znajdują się łebki bez osłoniętej twarzy, natomiast hełmy garnczkowe znajdują się pod głową, obok głowy lub w rękę rycerza.

²⁴ A. Karłowska-Kamzowa, *Fundacje artystyczne księcia Ludwika I brzeskiego. Studia nad rozwojem świadomości historycznej na Śląsku XIV-XVIII w.*, Opole—Wrocław 1970, tabl. XVII, XVIII.

²⁵ M. Złat, *Rzeźbiarska i malarska dekoracja ratusza we Wrocławiu*, [w:] M. Bukowski, M. Złat, *Ratusz wrocławski*, Wrocław 1958, ryc. 1.

żone na zabytkach ikonograficznych z innych ziem polskich²⁶. Jeżeli chodzi o hełmy tego typu zachowane w oryginale, to najbliższy terytorialnie egzemplarz znaleziony został zapewne koło Szczecina, a przechowywany jest obecnie w Berlinie²⁷.

Omawiając hełmy garnczkowe, podobnie jak przy okresie poprzednim, musimy wspomnieć także o klejnotach herbowych i labrach. Książęta ziębiccy posiadali klejnot w postaci elipsoidalnych grzebieni pokrytych wzorem szachownicowym (np.: pieczęć Bolka II ziębickiego, Mikołaja ziębickiego i Bolka III ziębickiego — nr 39, 45, 48). Półkolisty podwójny grzebień na hełmie Bolka II świdnicko-jaworskiego z jego nagrobka (nr 18) pokrywa biało-czerwona szachownica, natomiast na dwóch pieczęciach tegoż księcia (nr 42 i 43) występują półkoliste grzebienie otoczone pawimi piórami. Książęta opolscy noszą w klejnocie *pełnoplastycznego* (określenie za P. Skubiszewskim) orła z rozpostartymi do lotu skrzydłami (por. pieczęć Bolka II opolskiego — nr 47, a także nagrobek tegoż — nr 21, dalej nagrobek Bolka III opolskiego — nr 22 czy pieczęć Władysława III opolskiego — nr 53).

Niektóre klejnoty wiążą się raczej z odpowiednią dzielnicą niż z samą osobą księcia, np.: Henryk IV Prawy, książę wrocławski, na swym turniejowym hełmie na półkolistym grzebieniu (otoczonym piórami) ma wyobrażonego półorła śląskiego (czarnego) z charakterystycznym (białym) półksiężycem przez pierś i skrzydła. W taki sam klejnot wyposażony został Henryk II Pobożny jako władca Wrocławia (i całego Śląska) na miniaturach kodeksu lubińskiego (nr 14, 15) i na późniejszym nagrobku (nr 16). Bliższą analizę wszystkich przytoczonych klejnotów pozostawiamy specjalistom z zakresu heraldyki.

Labry występują pospolicie. Niekiedy są one na brzegach powycinane w ząbki (nagrobki Henryka II Pobożnego, Bolka II świdnicko-jaworskiego, a także u trzech Bolków opolskich — nr 16, 18, 20-22). Labry przy hełmie Henryka II Pobożnego, używanym podczas bitwy legnickiej (miniatury nr 14, 15), są niebieskie (podobnie, jak labry Henryka IV Prawego na miniaturze nr 2 wyobrażającej turniej), zaś na jego nagrobku czerwone, co z punktu widzenia zasad heraldyki wydaje się dziwne. Natomiast labry przy hełmie Bolka II świdnicko-jaworskiego, na jego nagrobku, pokrywa szachownica biało-czerwona.

Dla uzupełnienia obrazu trzeba dodać, iż hełmów garnczkowych z klej-

²⁶ Hełmy takie występują np. w tak zwanej Sali Hetmańskiej w Krakowie (F. Piekosiński, *Sala gotycka w kamienicy hetmańskiej w Krakowie*, „Rocznik Krakowski”, t. 1: 1898, s. 1-8; F. Kopera, *Materiały do inwentaryzacji zabytków sztuki i kultury w Polsce*, „Wiadomości Archeologiczno-Numizmatyczne”, t. 5: z. 1, 2; Kajzer, *op. cit.* ryc. 31; tenże, *Jeszcze o sali gotyckiej w domu przy Rynku Głównym w Krakowie*, „Biuletyn Historii Sztuki”, R. 36: 4, 1974, s. 361 nn.

²⁷ Był publikowany wielokrotnie, np. V. Norman, *Arms and Armour*, London 1964, s. 12, ryc. 8.

notami używali w omawianym okresie na Śląsku nie tylko książęta, lecz i wybitniejsi rycerze²⁸. Pomniejsze rycerstwo, giermkowie itd. używali otwartych łebek²⁹.

Jak skądinąd wiadomo, gdzieś około połowy XIV wieku także i zamożniejsze rycerstwo europejskie zrezygnowało z noszenia na polu bitwy ciężkich i niewygodnych hełmów garnczkowych, zastępując je otwartymi łebkami lub wczesnych form przyłbicami z ruchomą zasłoną³⁰. Przykładem takiej przyłbicy z ziem polskich jest znalezisko z Siedlątkowa³¹.

Hełm garnczkowy zachował jednak znaczenie w czasie uroczystości (turnieje, parady, wjazdy itp.) i dlatego występuje tak długo w śląskim materiale ikonograficznym, który z natury rzeczy prezentuje nam raczej uroczysty niż wojenny wygląd rycerza. Jedyne sceny bitewne z miniatur kodeksu lubińskiego, przedstawiające bitwę pod Legnicą, ukazują, jak sądzimy, sytuację z pierwszej ćwierci XIV wieku, kiedy wybitniejsze rycerstwo używało jeszcze hełmów garnczkowych w praktyce wojennej.

Na zakończenie warto jeszcze zwrócić uwagę, że w odniesieniu do hełmu Henryka II Pobożnego z miniatury kodeksu lubińskiego, B. Gembarzewski używa budzącego zastrzeżenia określenia *zamknięty hełm śląski*³², co sugerowałoby istnienie jakiegoś typu charakterystycznego wyłącznie dla Śląska. Typ hełmu zamkniętego — garnczkowego, bo o taki tu chodzi,

²⁸ T. Wąsowicz, *Legenda śląska*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, tabl. 5, 6.

²⁹ Wąsowicz, *op. cit.*, tabl. 5, 6; porównaj także Z. Wawrzonowska, L. Kajzer, *Chronologia dwóch kodeksów Legendy śląskiej w świetle analizy militariów*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 17: 1969 nr 3, s. 512; Z. Wawrzonowska, *Uzbrojenie wojsk polskich i tatarskich w miniaturach żywota św. Jadwigi kodeksu lubińskiego*, tamże, R. 22: 1974, nr 1, s. 46. Taką łebkę ma na głowie rycerz na malowidle ściennym w scenie Zmartwychwstania (z około połowy XIV w.) w kościele parafialnym w Strzelcach pod Sobótką; porównaj też rycerza w scenie Zmartwychwstania z ołtarzyka (około połowy XIV w.) z klasztoru Klarysek (obecnie Urszulanek) we Wrocławiu (Dobrowolski, *Śląskie malarstwo ścienne i sztalugowe...*, tabl. XXXV); porównaj też rycerzy występujących na malowidle (z około 1370 r.) wyobrażającym Cykl pasyjny i Sąd ostateczny — północna ściana prezbiterium kościoła parafialnego w Jasionej koło Krapkowic. Jeżeli chodzi o materiały europejskie, to wystarczy porównać np. łebki występujące na XIV-wiecznych nagrobkach, na których rycerze wyobrażeni zostali w takich hełmach na głowach; porównaj wspomniane już wcześniej nagrobki Johannesesa von Falkenstein, Dietera von Hohenberg, Conrada von Seinsheim czy zbrojnych w łebkach na głowach z Biblii Wacława IV, których przerysy podają E. Wagner, Z. Drobná, J. Durdík, *Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské*, Praha 1956, cz. 2, tabl. 11, 14, 16.

³⁰ W. Boehheim, *Handbuch der Waffenkunde* (reedycja), Graz 1966, s. 33 nn.

³¹ A. Nadolski, *Hełm i fragmenty zbroi z Siedlątkowa*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, seria archeologiczna nr 15, Łódź 1968, s. 89 nn; tenże, *Hełm i fragmenty zbroi z XIV wieku znalezione w Siedlątkowie nad Wartą*, „Studia do dziejów dawnego uzbrojenia i ubioru woj-skowego”, cz. 4, Kraków 1969, s. 5 nn.

³² B. Gembarzewski, *Zołnierz polski, ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od XI w. do roku 1960*, t. 1, Warszawa 1960, tabl. 24, B.

występuje na terenie całej Polski, nie mówiąc o innych krajach, i jest w powszechnym użyciu w wieku XIV. Zapewne B. Gembarzewski miał tu na myśli klejnot, który istotnie wiązać można wyłącznie ze Śląskiem.

Tarcza

Jak już zaznaczyliśmy poprzednio, w XIV wieku w naszym materiale występuje niemal wyłącznie jeden typ tarczy. Jest to mała trójkątna tarcza rycerska z prostą krawędzią górną i lekko zaokrąglonymi bocznymi. Tarcze takie są spotykane pospolicie w materiałach ikonograficznych z innych dzielnic Polski, a także spoza Polski, nie sądzimy więc, by koniecznym tu było cytowanie masowych i powszechnie znanych analogii. Pola XIV-wiecznych tarcz były z reguły malowane, a na nich dopiero występowały odpowiednie wyobrażenia heraldyczne. W naszym wypadku na wszystkich polach tarcz trzymany przez książąt-rycerzy znajduje się zawsze to samo wyobrażenie heraldyczne, tj. orzeł z rozpostartymi skrzydłami, najczęściej z półksiężcem przez pierś i skrzydła. Czasami pośrodku wewnętrznego łuku półksiężycza znajduje się krzyż. Niekiedy rogi półksiężycza zakończone są trójliściem (np.: tarcza z nagrobka Henryka II Prawego — nr 16). Pola tarcz pokrywane były różnymi kolorami, np.: pole tarczy Henryka VI wrocławskiego (nr 10) jest czerwone, a na nim czarny orzeł z złotym (może złotym?) półksiężcem; pole tarczy Henryka II Pobożnego na jego nagrobku (nr 16) jest czerwone, orzeł zaś czarny. Natomiast na miniaturach kodeksu lubińskiego (np.: nr 14, 15) tenże książę posiada tarczę o polu złotym, orzeł jest tu także czarny, a półksiężyc biały. Nieco inne barwy i wyobrażenia heraldyczne posiada tarcza Bolka II świdnicko-jaworskiego (nagrobek nr 18). Pole tej tarczy jest srebrne czy może białe, a na nim widnieje orzeł (podzielony pionowo), drugiego czarna.

Stwierdzić możemy, że w rozpatrywanym przez nas materiale w większości wypadków przedstawienia heraldyczne na tarczy nie pokrywały się z przedstawieniami umieszczanymi na hełmach.

Na oddzielne wspomnienie zasługuje wyjątkowa i bardzo ciekawa tarcza Wacława I legnickiego (pieczęć nr 46 z 1349 r.), która jest wyraźnie odmienna. Jest to duża wypukła tarcza o ostro zarysowanych narożnikach, zbliżona kształtem do trójkąta równoramiennego. Tarcza tego typu używana była powszechnie do połowy XIII w., posłużenie się nią w poł. XIV w. wydaje się świadczyć albo o daleko idącym konserwatyzmie, albo o szczególnym, może ceremonialnym jej charakterze. Na możliwość takiej interpretacji wskazywałby uroczysty ubiór księcia: mitra na głowie i długi do ziemi płaszcz. O używaniu w XIV w. wielkich tarcz o ceremonialnym, paradnym charakterze świadczy szereg przykładów, między innymi zachowana z tego czasu tarcza Wielkiego Mistrza Zakonu Krzyżackiego, a także ozdobne zapinki do płaszcza w kształcie tarcz herbowych, ofiarowane ka-

tedrze w Akwizgranie przez Ludwika Andegaweńskiego — króla Węgier, a z czasem i Polski³³.

Dla uzupełnienia całości obrazu warto dodać, że w tym czasie używane były także tarcze owalne lub może okrągłe. Tarcza taka widoczna jest na pieczęci Kamiennej Góry (nr 57), a na miniaturze (nr 14) wyobrażającej początek bitwy legnickiej w tarczy takie wyposażeni są piesi.

UZBROJENIE ZACZEPNE

Miecz

W rozpatrywanym przez nas okresie miecze pojawiają się bardzo często na pieczęciach, nagrobkach, a także na miniaturach. Oczywiście najwyraźniej wyobrażone są one na nagrobkach, nie wszystkie jednak mogą być brane pod uwagę w naszych rozważaniach typologicznych, a to dlatego, że były one niekiedy dość dowolnie uzupełnione, a niekiedy przerabiane podczas renowacji płyt nagrobnych. Ze względu na dużą ilość nie będziemy rozpatrywać kolejno wszystkich egzemplarzy; wybierzemy bardziej charakterystyczne okazy. Miecze z nagrobka Henryka I jaworskiego i Bolka II świdnicko-jaworskiego z wieży ratusza w Jaworze (nr 9, 19) posiadają wąskie, znacznej długości główne i rękojeści półtora- lub dwuręczne. Proporcje rękojeści sugerują, iż mamy tu do czynienia z typami XIIIa lub może XVIa wg R. E. Oakeshotta³⁴. Główce omawianych mieczy stanowią formę pośrednią między typem H1 a K. Jelce ich, proste i niezbyt długie, nawiązują do typu 3. Analogii do powyższych egzemplarzy dostarczyć mogą oryginalne zabytki z ziem polskich, datowane na XIV wiek. Typ XIIIa reprezentowany jest przez 12 okazów, natomiast typ XVIa przez 26 egzemplarzy³⁵.

Miecze z nagrobków, np.: Bolka II świdnicko-jaworskiego i może Bolków opolskich I i II (nr 18, 20, 21), pieczęci, np.: Bolka II ziebickiego i Bolka II świdnicko-jaworskiego (nr 38, 39, 42), są dość długie i smukłe, nie są to jednak miecze z kategorii „wielkich”. Główce tych mieczy są płaskie, dyskoidalne, zbliżone do typów G, H, I, J lub K. Jelce tej grupy mieczów, z wyjątkiem jelca przy mieczu na nagrobku Bolka II świdnicko-jaworskiego, są proste, zbliżone do typu 1 lub 3. Natomiast wyżej wspomniany wyjątkowy egzemplarz jelca jest wieloboczny w przekroju i nie pasuje do żadnego typu wydzielonego przez R. E. Oakeshotta. Z końca XIII i pocz. XIV wieku znane są z terenu Śląska i ziem sąsiednich trzy

³³ E. G. Grimm, *Der Aachener Domschatz*, „Aachener Kunstblätter”, t. 42: 1972, tabl. 93, 94, s. 103.

³⁴ R. E. Oakeshott, *The Sword in the Age of Chivalry*, New York—Washington 1965, s. 42 nn i s. 63 nn.

³⁵ M. Głosek, A. Nadolski, *Miecze średniowieczne z ziem polskich*, Łódź 1970, s. 89, mapa 2 i s. 91 mapa 3.

egzemplarze mieczów typu XIIIa, stanowiące być może analogie do powyższej grupy ³⁶.

Następnym typem miecza, który występuje w naszym materiale w omawianym okresie, jest miecz z pieczęci Ludwika I brzeskiego (nr 56). Posiada on wąską, długą głownię przechodzącą w grań, dyskoidalną głowicę i jelec wygięty lekko ku głowni. Miecz ten zbliżony jest wg R. E. Oakeshotta do typu XVI ³⁷, jelec przypomina typ 9 lub 11. Znane z terenu Polski egzemplarze tego typu datowane są na wiek XIV ³⁸.

Podsumowując dane ikonograficzne i archeologiczne możemy scharakteryzować najważniejsze cechy mieczów będących w użyciu na XIV-wiecznym Śląsku. Głowice tych mieczy reprezentują formy dyskoidalne (typy G-K) lub zbliżone do nich. Natomiast inne formy głowic występują raczej sporadycznie. Najczęściej występują proste jelce krzyżowe, spotykamy jednak i inne formy jeliców, np.: lekko rozszerzające się na końcach (typy 5, 10) lub lekko opuszczone ku głowni (typ 6), a niekiedy także wygięte esowato (typ 12). Wszystkie głownie posiadają mniej lub bardziej zaznaczony sztych, a ponadto wyróżniają się znacznymi rozmiarami i wagą. Rękojeści są przeważnie jednoręczne, rzadziej półtora- lub dwuręczne. Dodać tu jeszcze należy, że miecze z połowy XIV wieku mają szersze głownie i nieco łagodniej zakończone sztychy, natomiast miecze z końca XIV wieku posiadają sztych ostrzej zakończone. Zmiany te korespondują z powszechnie znaną linią ewolucji średniowiecznych mieczów europejskich.

Puginał

W tym, tak jak i w poprzednim, okresie puginały występują (przeważnie jednocześnie z mieczami) w pochewkach, przymocowane do pasa z prawej strony. Niekiedy, ale raczej przy stroju „cywilnym”, puginały pojawiają się jako broń jedyna, często przymocowana do skórzanej torby-futerału, zawieszona na pasie z przodu lub z boku, jak u Konrada głogowskiego na miniaturze kodeksu lubińskiego ³⁹. Dobrym przykładem takiego noszenia puginałów mogą być postacie występujące na obrazie *Ukrzyżowanie* (z dawnej kolekcji Kaufmanna w Berlinie) i na miniaturach *Biblii* Wacława IV ⁴⁰. W ciągu 2 ćwierci XIV wieku na Śląsku (por. nagrobek Bolka II ziębickiego — nr 7) zaczęto przymocowywać łańcuszkiem puginały (podobnie jak wcześniej miecze czy tarcze) do tarczki na znajdującej się na piersi płycie napierśnika. Od połowy XIV wieku puginały znacznie

³⁶ *Tamże*, nr 5, 52, 58.

³⁷ Oakeshott, *op. cit.*, s. 63 nn.

³⁸ Porównaj przypis 35.

³⁹ Wąsowicz, *op. cit.*, tabl. 60.

⁴⁰ A. Matejček, J. Pesina, *La Peinture gotique tchèue 1350-1450*, Prague 1950, s. 46, ryc. 33, 36; Wagner, Drobná, Durdík, *op. cit.*, cz. V, tabl. 13.

zwiększają swą długość (por. nagrobki Henryka VI wrocławskiego, Henryka I jaworskiego — nr 9 i 10). Jako materiał uzupełniający i porównawczy posłużyć mogą chociażby malowidła znajdujące się w prezbiterium kościoła parafialnego w Strzelcach pod Sobótką⁴¹.

Kopia i inne rodzaje broni drzewcowej i obuchowej

Wyobrażenia kopii dostarczają nam pieczęcie (nr 36, 41, 46, 54, 56), miniatury kodeksu lubińskiego (nr 14, 15), a także nagrobek Henryka II Pobożnego (nr 16). Kopii z ostatniego wyobrażenia nie będziemy brać pod uwagę, gdyż nie jest ona oryginalną, lecz dorobioną czy może raczej przerobioną podczas zabiegów konserwatorskich przy nagrobku w XIX wieku. Jedyne kopie wśród interesującego nas materiału, przedstawione w wymiarach zgodnych z rzeczywistością, wyobrażone zostały na miniaturach kodeksu lubińskiego. Drzewce kopii na pieczęciach zostały świadomie zredukowane przez rytownika.

Wśród naszego materiału występują dwa rodzaje kopii: ściśle bojowe i chorągwiane. Kopie bojowe, zaopatrzone w masywne groty, nie mają ani proporców, ani też żadnych zgrubień czy pierścieni osłaniających dłonie (jakie widzieliśmy przy turniejowej kopii Henryka IV Prawego), są zupełnie proste i gładkie (miniatura nr 14).

Kopie chorągwiane mogły posiadać groty lub nie. Właśnie taka kopia bez grotu, z samym tylko proporcem, trzymana jest przez anonimowego rycerza — giermka przed księciem (miniatura nr 14). Drzewce tej kopii malowane jest w biało-czarne pasy. Bławat dwustrefowego proporca przy-mocowany został do drzewca w trzech miejscach i wyobrażony jest w kolorze niebieskim, podobnie jak labry przy hełmie książęcym. Na proporcu widoczny jest czarny orzeł z białym półksiężycem przez pierś i skrzydła. Pozostałe kopie chorągwiane wyobrażone na pieczęciach posiadają groty (wyjątek stanowi pieczęć nr 46), które są widocznie zróżnicowane, od form szerokich, krępych z widocznym żeberkiem (pieczęć nr 36) po długie smukłe (pieczęć nr 54). Umieszczone na proporcach znaki heraldyczne to w większości wypadków orły; wyjątek stanowi proporzec z pieczęci nr 54, na którym wyobrażona została szachownica.

Na miniaturach kodeksu lubińskiego oprócz wyobrażeń kopii występują wyobrażenia różnych innych rodzajów broni drzewcowej i broni obuchowej. Są tam włócznie, halabardy, berdysze, maczugi-wekiery, morgenszterny. Broń ta nie wchodzi jednak w zakres naszych rozważań, nie mieszcząc się w ramach uzbrojenia rycerskiego. Uwzględniliśmy ją w innym opracowaniu⁴².

⁴¹ Dobrowolski, *Śląskie malarstwo ścienne...*, s. 85-183; J. Orosz, *Gotycka polichromia w Strzelcach Swidnickich*, „Kwartalnik Opolski”, 1956, nr 1, s. 172-190; Karłowska-Kamzowa, *Gotyckie malarstwo ścienne...*, s. 27-93.

⁴² Wawrzonowska, *Uzbrojenie wojsk polskich...*, s. 44.

Jedyny wyjątek zdaje się stanowić w niektórych wypadkach wekiera⁴³, która na miniaturach kodeksu lubińskiego pojawia się dwukrotnie w ręku towarzyszącego księciu giermka i dworzanina. Być może chodzi tu o symbol władzy wodza lub panującego.

RZĄD KOŃSKI I ELEMENTY WYPOSAŻENIA JEŹDZIECKIEGO

Wodze są elementem rzędu końskiego najczęściej i najwyraźniej uwidocznionym w materiale omawianego okresu. Niekiedy pojawiają się w nim także i inne elementy ogłowania, fragmenty wędzideł czy pierścieni wędzidłowych. Siodła nie są widoczne poza łękami przednim i tylnym, z których ten ostatni jest szczególnie rozbudowany, co wiąże się z umocnieniem dosiada jeźdźca. Pod siodłem widoczne są niekiedy fragmenty potnika. Na uwagę zasługują kropierze-kapy osłaniające konia; są one w naszym materiale szczególnie bogato zdobione trójkątnymi tarczami heraldycznymi z wyobrażeniem orłów, a niekiedy dodatkowo jeszcze rozetami (pieczęcie nr 45, 47, 48, 52).

Omawiane kropierze wykonywane były z tkaniny układającej się na koniu w miękkie fałdy, co wskazuje na to, że nie były one wzmacniane od spodu. Za dodatkowe ozdoby, jeśli rzeczywiście można tu mówić o ozdobach rzędu końskiego, uważa się postacie żywych zwierząt i ptaków (lub ich plastyczne wyobrażenia) umieszczane na koniach. Na przykład na łbach koni książąt ziębickich Mikołaja i Bolka III na ich pieczęciach (nr 45 i 48) występują ptaki (może orły lub sokoły) z rozpostartymi skrzydłami. M. Gumowski uważa że „szczegół ten jest zwyczajem flandryjskim i francuskim, który poza Śląskiem znajdujemy jeszcze na pieczęciach hrabiów wirtemburskich i książąt austriackich również w połowie XIV w.”⁴⁴ Na pieczęci Władysława III opolskiego (nr 52) przymocowany jest łańcuszkiem piesek, wiadomo bowiem, iż książę woził ze sobą swojego ulubionego pieska⁴⁵.

Jeżeli chodzi o dosiad, to w materiale naszym występują trzy zróżnicowane chronologicznie formy. Na miniaturach kodeksu lubińskiego (1353 r.) jeźdźcy siedzą *miętko*, z ugiętymi w kolanach nogami. Na tego typu dosiad pozwalała jedynie zbroja kolcza (wiotka). Druga forma dosiada widoczna jest na pieczęciach nr 45, 47, 48 z lat około 1343-1399, gdzie jeźdźcy siedzą w siodle prosto lub są nieco odchyleni ku tyłowi z nogami sztywno wyprostowanymi w kolanach, tak że sylwetka jeźdźca w sto-

⁴³ Wąsowicz, *op. cit.*, tabl. 2, 5.

⁴⁴ M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 3, Kraków 1936, s. 275.

⁴⁵ M. Gumowski, *Uzbrojenie i ubiór rycerski w czasach piastowskich*, „Broń i Barwa”, R. 3, nr 3, Warszawa 1936, s. 70; M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960, s. 197.

sunku do grzbietu konia tworzy prawie kąt rozwarty. Spowodowane to zostało dodatkowymi sztywnymi osłonami kończyn nałożonymi na kolczugę. Z trzecią formą dosiady spotykamy się na pieczęciach nr 52 i 55 z lat 1378-1391, gdzie jeźdźcy wyobrażeni zostali jako stojący w strzemionach na sztywnych, prostych nogach, co zdaje się wiązać z dalszym rozwojem zbroi płytowej.

Omawiając rząd koński wspomnieć należy o ostrogach. W naszym materiale w tym okresie występują ostrogi z gwiaździstym wielopromiennym bodźcem. Jak się wydaje, wśród XIV-wiecznych ostróg, niezbyt zresztą różniących się między sobą, wyróżnić można dwie zasadnicze formy. Obie posiadają lekko wygięty kabłąk i niezbyt długi bodziec (z tendencją do wydłużenia), na którym umieszczano gwiaździste kółka składające się z niewielkiej ilości (5-9) długich kolców, bądź także kółka z dużą ilością krótkich i słabo wyodrębnionych kolców. Różnice te są jednak częstokroć zbyt płynne i podziału tego nie należy traktować ściśle. Brak w literaturze polskiej obszerniejszych opracowań i prób typologizacji XIV-wiecznych ostróg nie pozwala nam na ich precyzyjniejsze określenie.

R o z d z i a ł I I I

K O N K L U Z J E

W oparciu o analizę materiałów ikonograficznych w niniejszej pracy starano się dać w miarę możliwości pełny obraz ubioru i uzbrojenia rycerstwa śląskiego w wiekach od XII do XIV. Podsumowując dotychczasowe badania stwierdzić możemy, iż w tym czasie w dziejach śląskiego uzbrojenia wyodrębniają się dwa okresy odpowiadające dwom głównym etapom ewolucji uzbrojenia średniowiecznego. Podział ten jest zbliżony do podobnych podziałów przyjmowanych dla innych regionów Europy łacińskiej.

Początek okresu pierwszego wyznacza dolna granica chronologiczna pracy, za koniec przyjęto czas pojawienia się zaczątków zbroi płytowej, co nastąpiło w ciągu pierwszej ćwierci XIV wieku. Okres ten charakteryzuje się powszechnym używaniem różnego rodzaju wiotkich ochron ciała czyli pancerzy. Pancerzowi towarzyszy suknia rycerska (kieca, tunika), zrazu długa i noszona pod pancerzem, z czasem, od połowy XIII wieku, krótsza i noszona na wierzchu zbroi. Dla wieku XII przyjąć należy współwystępowanie zbroi kolczej (kolczugi) i pancerzy skórzanych (?) wzmocnianych prawdopodobnie metalowymi płytkami-zbrojnikami. Wiek XIII jest okresem powszechnego panowania pełnej zbroi kolczej z kapturem, a zbrojone kaftany używane są ewentualnie jako dodatkowa ochrona nakładana na kolczugę i kiecę (por. przedstawienie Henryka II Pobożnego z pieczęci nr 4). Powszechnie występującym typem hełmu jest początkowo hełm otwarty, umownie nazywany stożkowym (w obrębie tej formy spotykamy różne odmiany), zróżnicowany pod względem konstrukcyjnym. Mniej więcej od połowy XIII wieku poczynając hełmy stożkowe wypierane są przez hełmy garnczkowe, choć o powszechnym użytkowaniu tych ostatnich przez rycerstwo śląskie trudno jest mówić. Tarcza w omawianym okresie jest najpierw duża, trójkątna lub migdałowata. Wyjątkowo występuje tarcza okrągła. Od około połowy XIII wieku rozpowszechniają się małe tarcze trójkątne. Uzbrojenie zaczepne reprezentuje dość krótki, jednoręczny miecz o głównej przeznaczonej do cięcia i kłucia (najczęściej posiadający okrągłą i płaską głowicę) i włócznia o masywnym grocie (bardzo często zaopatrzona w porporzec), niekiedy także występuje pugińał.

Okres drugi obejmuje niepełny wiek XIV i początek wieku XV. Dolną

granicę wyznacza wystąpienie zaczątków zbroi płytowej, górną określa najwcześniejsze w naszym materiale wyobrażenie pełnej zbroi „białej” — nagrobek Wacława I legnickiego z około 1420 r. (nr 23). Wiek XIV jest okresem, w którym następuje stopniowe osłanianie ciała rycerza ochroną z blach. Główna linia rozwojowa biegnie poprzez rozwój płytowych ochron kończyn, by po ich uformowaniu doprowadzić do ukształtowania płytowej ochrony tułowia. Jako jedna z form pośrednich tej ochrony występuje lentner, krótki obcisły kaftan wykonany ze skóry lub tkaniny, pokrywający napierśnik i naplecznik. Te ostatnie złożone są z szeregu połączonych ze sobą płyt. Zbroję z lentnerem uznać należy za najbardziej typową dla drugiej połowy XIV wieku. Prócz lentnera powszechnie występują różnego rodzaju kurty pancerne, zbrojne od wewnątrz i zewnątrz (między innymi obręczowe), przeszywanice, a także kolczugi. Przełom XIV i XV wieku jest zapewne czasem, w którym na Śląsku pojawiają się pierwsze egzemplarze pełnej zbroi płytowej. Ikonografia potwierdzi ten fakt, jak zwykle, z pewnym opóźnieniem. W okresie II nadal występuje hełm garnczkowy, który jednak gdzieś od połowy XIV wieku, zwłaszcza na polu walki, wyraźnie ustępuje miejsca różnego rodzaju łebkom otwartym, a zapewne też zaopatrzonym w ruchomą zasłonę. Formą tarczy charakterystyczną dla wieku XIV jest występująca już w poprzednim okresie mała trójkątna tarcza zwana powszechnie „tarczą rycerską”.

Wraz ze zmianą form uzbrojenia ochronnego zmienia się uzbrojenie zaczepne. Miecz staje się węższy, dłuższy, cięższy i bardziej kończasty; w dalszym ciągu występuje puginał, dłuższy i węższy niż poprzednio, wykształciła się typowa średniowieczna kopia, w użyciu są różnorakie inne rodzaje broni drzewcowej i obuchowej.

Cały ten okres, częstokroć uważany w literaturze za najciekawszy etap rozwoju średniowiecznego uzbrojenia, posiada dla Śląska bogate i dobrze naświetlające go źródła ikonograficzne, w przeciwieństwie do innych terenów Polski, gdzie właśnie z tego czasu zachowała się stosunkowo szczupła baza źródłowa. W świetle naszych ustaleń można w zasadzie przyjąć, że w dziedzinie rozwoju uzbrojenia średniowieczny Śląsk (podobnie zresztą jak większość pozostałych ziem polskich) nie odbiegał od innych krajów Europy łacińskiej. Aby przypuszczeniu temu nadać cechy stwierdzenia niezbędne jest podjęcie odpowiednich, szeroko zakrojonych studiów porównawczych. Jednakże już teraz, przyjmując za podstawę porównań przekonujące propozycje C. Blaira (*European Armour*, London 1958), zawarte w jego wciąż aktualnej pracy o europejskiej zbroi, stwierdzamy daleko posunięte zbieżności. Nasz okres I (do 1 ćw. XIV w.) odpowiada dwom wyróżnionym przez C. Blaira okresom nazwanym *The Age of Mail* (do 1250) i *The Introduction of Plate Armour* (1250-1330). Nasz okres II (od 1 ćw. XIV w. do 1420) koresponduje z trzecim okresem C. Blaira *Early Plate Armour* (1330-1410), który, zdaniem angielskiego autora, tak jak nasz okres II, kończy się z chwilą uformowania pełnej

zbroi płytowej. Jedyna ważniejsza różnica między obu systemami sprowadza się do tego, że C. Blair wydziela jako odrębny etap czas pojawiania się w europejskiej zbroi elementów płytowych, wobec czego widzi w swym materiale trzy epoki, gdy my opowiadamy się przy podziale tylko na dwa okresy. C. Blair, operujący całością dostępnych źródeł (archeologicznych, ikonograficznych i pisanych), widzi moment wystąpienia pierwszych elementów płytowych wcześniej (1250) niż my, operujący tylko materiałem ikonograficznym (z reguły nieco opóźnionym) i tylko w ramach jednej, niewielkiej prowincji.

Przeważająca większość przytoczonych przez C. Blaira w tym zakresie przykładów pochodzi zresztą dopiero z końca XIII, a zwłaszcza z początku XIV wieku. Zważywszy, że w naszym ograniczonym materiale pierwszy (prawda, że odosobniony) wypadek zastosowania sztywnych nakłocic i ewentualnie nakolanków stwierdzamy na pieczęci z lat 1291-1296 (nr 16), możemy przyjąć, że także i w tej dziedzinie różnica jest nieznaczna. Gdyby jednak upierać się przy jej podkreśleniu, musielibyśmy dojść do interesującego wniosku, że rozwój zbroi płytowej na naszym terenie rozpoczął się nieco później niż w Europie Zachodniej, ale zakończył niemal w tym samym czasie co tam, zatem przebiegał szybciej. Byłaby to ciekawa ilustracja znanego skądinąd wzmożenia tempa rozwoju, jakie dostrzegamy na naszych ziemiach poczynając od drugiej ćw. XIV wieku i jakie doprowadziło do szybkiego zredukowania dystansu dzielącego średniowieczną Polskę od przodujących w tym czasie ośrodków kultury europejskiej.

KNIGHTLY ARMS AND DRESS OF THE SILESIAN PIASTS FROM THE 12TH TO THE 14TH CENTURY

Summary

In the second half of the 12th century Poland was temporarily divided into a number of principalities ruled by the princes of the prolific Piast dynasty. Particularly in Silesia the number of petty duchies was ever growing in number. This circumstance and also the high economic and cultural development of this province are responsible for the rich iconographical material which allows us to reconstruct the knightly arms and costume of the Silesian princes.

In accordance with the sources available the starting point of this study is the year 1175. The final date is the year 1392 which witnessed the close of the long process in the course of which the Piast princes of Silesia had submitted to the authority of the Bohemian king. The political links of Silesia with the Polish Kingdom which at that time began to reunite had thus been broken. However, to make the study more complete, certain sources from the beginning of the 15th century have also been taken into account.

The material used, apart from its considerable value for the study of the subjects mentioned above, has characteristics which are typical of iconographic sources in general and which enjoin caution of judgement. This principally refers to the numismatic sources which are particularly deceptive.

In the light of the investigations made, the history of the medieval arms and armour in Silesia can be divided into two periods which correspond to the two basic evolutionary phases distinguished in the whole area of Latin Europe. In Silesia, the border line between these two periods coincides with *ca* 1325.

The first period is characterized by the dominance of the elastic body defence, i.e. the hauberk. At the close of the 12th and in the early 13th century the mail shirt co-existed with the hauberk of leather or cloth, reinforced on the outside by small metal plates. Both kinds of armour were worn over a long garment reaching nearly to the knees of the knight. In the later part of the 13th century and in the early 14th century there dominated the mail shirt with long sleeves, a coif and the chausse of mail. Over that, an ornamented gown, occasionally with heraldic emblems, was worn. Since the mid-13th century a belt, usually decorated, was worn round the gown. Other elements of dress included long cloaks and coronets. Additional body defences consisted of a short sleeveless garment of leather or cloth, quilted or with scales, and reaching to the hips. It was worn over the mail shirt and gown. Around the mid-13th century another supplementary hauberk came into being. This was a vest with braces provided on the inside with iron lames. It was the nucleus of the plate armour and chronologically it borders upon the two periods distinguished.

The conical helmet was at first the most common. Since the mid-14th century it was gradually replaced by the great helm whose skull was decorated with a crest and mantlings. The shield was at first large, triangular or of "mandorla" shape, circular shields being exceptional. From around the middle of the 13th century small triangular shields became popular. The surface of the 13th century shield was often covered with ornaments which gradually took on heraldic character.

Offensive arms are primarily represented by one-handed mostly short swords with a thrusting and cutting blade and usually with a round flat pommel. By the end of this period the dagger appeared. Shafted weapons included lance without pennon, chivalry lance with pennon and a joust lance.

Representations of horseman are very rare in the period under discussion. Among the elements of horse trappings, more frequently shown, are parts of bridle, saddles and occasionally shabracks. The horse was usually covered with a housing, often decorated with heraldic devices. The seat was not differentiated in that period. The horseman sat deep in the saddle, with his body slightly inclined to the back and straight legs stretched to the front. The spurs, shown on representations since the 13th century, include two types, namely with a romboidal prick and with a rowel.

The second period begins in 1325 and ends around 1425. The earliest representations of white plate armour known from Silesia date from this period. The development of this armour was the major process that took place in that time.

The diffusion of stiff defences for legs and arms was the starting point of this process. Occasionally they occurred at the close of the previous period, as did the earliest form of the plate defence of the body, i.e. the strip cuirass represented by a broad belt of lames. In addition, the archaic form of the hauberk, i.e. the sleeveless garment reaching to the knees or slightly above and provided on the inside or outside with metal scales survived for a time after 1325.

The middle of the 14th century saw the appearance of the breast-plate with a stiff construction which is still obscure. It was covered with a coat armour whose upper part was joined to the breast-plate. Owing to this it was possible to fix to the breast-plate through the coat armour attachments for chains from which swords or other kinds of arms were suspended. All these supplementary body defences were worn over the traditional mail shirt which is known from the previous period and which without major additions occurs on certain representations from the later phases of period II.

The type of armour which came into use in Silesia during the last quarter of the 14th century was the last but one link in the evolutionary chain under discussion. It had fully developed plate defences for arms and legs. The trunk was protected by a cuirass which consisted of iron plates, joined together and covered with tight-fitting leather or strung cloth. The breast-plate is usually of the characteristic spherical shape with chains attached, from which a sword or a dagger were suspended. Beneath this armament, the traditional mail shirt continued to be worn.

When the outer covering of the cuirass had been cast off, the uncovered white armour was finally formed.

In the period described, the gown reaching below the knees and with its sides slit continued to be worn over the armour. Around the middle of the 14th century there appeared a much shorter gown the upper parts of which were fastened to the stiff breast-plate worn over the mail shirt. With the appearance of the coat of plates the gown has disappeared completely. The belt was first worn round the waist and then lowered down to the hips. In the second part of the 14th century belts of metal links became popular. The backs and shoulders of the princes-knights were still covered by long cloaks. Lavishly ornamented coronets occurred frequently.

In the period under discussion the great helm with a rich crest and mantlings dominated, though its dominance on the battle field is not so obvious.

The small triangular shield, which occurred already in the previous period, is characteristic of the 14th century. Its surface was usually covered with multi-coloured heraldic devices.

The change in the protective armour was accompanied by the change in the offensive weapons. The swords are distinguished by their size. They are usually one-handed, the one-and a half and the two-chanded sword being less frequent. Swords from the mid-14th century have wider and less pointed blades. On the other hand, the swords from the close of the 14th century are narrower with sharper points. The dagger continued to be used but it became much longer and more narrow. In that period, the typical chivalry lance acquired its final form. Beside battle lances without pennons, banners occur in our material.

Elements of horse trappings occurring in this period are similar to those from the previous phase. Perhaps only the hind arson of the saddle is more developed, this being probably due to the change in the seat. Three chronologically differentiated forms of seat can be distinguished. In the first case, the horseman sat "limply" with legs bent in the knees; in the second, he sat either erect or slightly inclined to the back, with legs stiffly outstretched in knees; and in the third, he is shown standing in the stirrups on straight stiff legs. Rowel spurs continued to be used.

In contrast to other parts of Poland where sources from this period are relatively rare, in Silesia the whole period, which is often regarded as the most interesting phase in the development of medieval arms and armour, is well documented by iconographic sources.

In the light of our studies it can be assumed that with regard to arms and armour medieval Silesia — like most parts of Poland for that matter — did not differ from other countries of Latin Europe. If this hypothesis is to become a statement it is necessary to undertake broad comparative studies. Nevertheless, if the convincing suggestions advanced by C. Blair in his "European Armour" are adopted as a basis for comparison, it is possible even now to point to close similarities. Our period I (up to around 1325) corresponds to two periods distinguished by C. Blair and named by him "The Age of Mail" (up to 1520) and the "Introduction of Plate Armour" (1250-1330). Our period II (from about 1325 to about 1420) corresponds to Blair's period III "Early Plate Armour" (1330-1440) which ends, as our period II does, when the full plate armour has been formed. The only difference of any importance between the two systems is that C. Blair has divided his material into three phases, and we have distinguished only two. According to Blair, who used all available archaeological, iconographic and written sources, the first elements of plate armour occurred already in 1250. In our view this happened at a later date, yet our opinion is based on iconographic material only (as a rule delayed), derived from only one small province. Most examples cited by C. Blair in this respect date only from the end of the 13th, and notably from the early 14th century. Since in our limited materials the first, though isolated, example of stiff couters and probably poleyns is represented on a seal from 1291-1296 (no. 16) it can be assumed that in this respect, too, the difference is insignificant. If, however, insisted upon, it would inevitably lead to an interesting conclusion that though the development of plate armour began later in Poland than in Western Europe, it ended at the same time and consequently it was more rapid. This would provide an interesting example of the acceleration of progress, already known from other sources, which began in Poland in the second quarter of the 14th century and which led to the rapid reduction in the distance that had divided medieval Poland from the leading cultural centres of Europe.

List of plates

Plate I

- 1-11. Coins issued by Bolesław I the Tall (d. 1201), after Fried.
- 12-14. Coins issued by Henryk I the Bearded (d. 1238), after Fried.
15. Coin issued by Henryk III of Głogów (d. 1309), after Fried.
16. Coin of Kazimierz II of Bytom—Kozłe (d. 1312), after Fried.

Plate II

1. Seal of Bolesław I the Tall, 1175, after Piekosiński.
2. Seal of Bolesław I the Tall (medieval counterfeit), after Piekosiński.
3. Seal of Bolesław I the Tall (medieval counterfeit), after Piekosiński.
4. Seal of Henryk II the Pious, 1228-1234, after Gumowski.
5. Seal of Henryk I the Bearded, 1230-1234, after Gumowski II.
6. Seal of Bolesław II (the Bald) of Legnica, 1244-1265, after Gumowski II.

Plate III

7. Seal of Henryk III of Wrocław, 1250-1266, after Gumowski II.
8. Second seal of Henryk III of Wrocław, 1253-1266, after Gumowski II.
9. Seal of Konrad I of Głogów, 1253, after Piekosiński.
10. Seal of Władysław I of Opole, 1257-1262, after Gumowski II.
11. Seal of Władysław I of Opole, 1260-1281, after Gumowski II.
12. Seal of Henryk IV Probus, 1270-1286, after Gumowski.

Plate IV

13. Second seal of Henryk IV Probus, 1286-1290, after Gumowski II.
14. Seal of Henryk V of Legnica, 1280-1283, after Gumowski II.
15. Second seal of Henryk V of Legnica, 1287-1290, after Gumowski II.
16. Third seal of Henryk V of Legnica, 1291-1296, after Gumowski II.
17. Seal of Henryk (I) III of Głogów, 1281-1300, after Gumowski II.
18. Second seal of Henryk (I) III of Głogów, 1302-1303, after Gumowski II.

Plate V

19. Seal of Przemko of Ścinawa, 1284-1286, after Gumowski II.
20. Seal of Przemysław (Przemko) of Racibórz, 1284-1302, after Gumowski II.
21. Seal of Bernard the Agile from before 1285, after Pfothenauer.
22. Seal of Mieszko I of Opole—Racibórz, 1288-1290, after Gumowski II.
23. Seal of Bolko I of Świdnica, 1293-1299, after Gumowski II.
24. Seal of Bolesław III of Brzeg—Legnica, after Gumowski II.

Plate VI

25. Second seal of Bolesław III of Brzeg—Legnica, 1308-1311, after Gumowski II.
26. Third seal of Bolesław III of Brzeg—Legnica, 1310-1313, after Gumowski II.
27. Fourth seal of Bolesław III of Brzeg—Legnica, 1312, after Gumowski II.
28. Fifth seal of Bolesław III of Brzeg—Legnica, 1321-1343, after Gumowski II.
29. Seal of Bernard of Świdnica, 1307-1325, after Gumowski II.
30. Seal of Leszek of Racibórz, 1309-1317, after Gumowski II.

Plate VII

31. Seal of Bolesław (Bolko) I of Opole, 1311, after Gumowski II.
32. Seal of Henryk VI of Wrocław, 1312-1315, after Gumowski II.
33. Second seal of Henryk VI of Wrocław, 1312-1332, after Gumowski II.

34. Seal of Henryk I (III) of Jawor, 1314-1346, after Gumowski II.
35. Seal of Henryk (II) IV of Głogów—Żagań, 1316-1317, after Gumowski II.
36. Second seal of Henryk (II) IV Głogów—Żagań, 1329-1342, after Gumowski II.

Plate VIII

37. Seal of Bolesław (Bolko) II of Opole, 1321-1345, after Gumowski II.
38. Seal of Bolesław (Bolko) of Ziębice, 1324-1332, after Gumowski II.
39. Seal of Bolesław (Bolko) II of Ziębice, 1329-1340, after Gumowski II.
40. Second seal of Bolesław (Bolko) II of Ziębice, 1333-1340, after Gumowski II.
41. Seal of Jan of Ścinawa, 1326, after Gumowski II.
42. Seal of Bolesław (Bolko the Small) II of Świdnica, 1326-1362, after Gumowski II.

Plate IX

43. Second seal of Bolesław II of Świdnica, 1365-1367, after Gumowski II.
44. Seal of Konrad I of Namysłów—Oleśnica, 1337-1361, after Gumowski II.
45. Seal of Mikołaj of Ziębice, 1343-1356, after Gumowski II.
46. Seal of Waclaw I of Legnica, 1349-1362, after Gumowski II.
47. Seal of Bolesław (Bolko) III of Opole, 1360-1362, after Gumowski II.
48. Seal of Bolesław (Bolko) III of Ziębice, 1363-1399, after Gumowski.

Plate X

49. Seal of Konrad II of Oleśnica—Koźle, 1364-1395, after Mikucki.
50. Stately seal of Henryk V of Głogów—Żagań, 1369-1370, after Gumowski II.
51. Stately seal of Władysław III of Opole, 1372, after Piekosiński.
52. Seal of Władysław III of Opole, 1378-1386, after Gumowski II.
53. Second seal of Władysław III of Opole, 1386, after Mikucki.
54. Seal of Henryk VI of Żagań—Krosno, 1379-1393, after Gumowski II.

Plate XI

55. Seal of Jan II Opawa—Racibórz, 1391, after Gumowski.
56. Stately seal of Ludwik I of Brzeg—Lubin, 1396, after Gumowski.
57. Seal of the town of Kamienna Góra, 13th or 1st half of the 14th century, after Gumowski IV.
58. Seal of the town of Żagań, 1303-1305, after Gumowski IV.

Plate XII

1. Effigy from the tomb of Henryk IV Probus, d. 1290, National Museum, Wrocław, after Pokora.
3. Henryk IV Probus, tympanum in the Holy Cross church in Wrocław.
4. Effigy of Bolko I of Świdnica—Jawor, d. 1301, from his tomb in the post-Cistercian church at Krzeszów, after Kłębowski II.
5. Effigy of Bolesław I the Tall, d. 1201, from his tomb in the post-Cistercian church at Lubiąż, after Pokora.
6. Effigy of Przemysław of Ścinawa, d. 1289, from his tomb in the post-Cistercian church at Lubiąż.

Plate XIII

7. Effigy of Bolko of Ziębice, d. 1341, and of Jutta, d. 1342, from the tomb in the post-Cistercian church at Henryków, after T. Dobrzeńcki, *Wrocławski pomnik Henryka IV*, Warsaw 1964.
8. Effigy of Henryk IV (the Bold) of Żagań, d. 1342, from his tomb in the post-Augustinian church at Żagań. Drawing by Mannfeld after H. Luchs.

9. Effigy from the tomb of Henryk I of Jawor, d. 1346, and of Agnieszka, so-called "knight and nun" or "knightly pair".
10. Effigy of Henryk VI of Wrocław, d. 1335, from his tomb in the church of the Ursulines in Wrocław, after Kłębowski II.
11. Effigy from the tomb of Bolesław III of Brzeg—Legnica, d. 1352, drawing by Bräuner after H. Luchs.

Plate XIV

12. Henryk I the Bearded on the bier, Lubin codex.
15. Henryk II the Pious in a battle with the Tartars, Lubin codex.

Plate XV

17. Effigy of Przemysław of Cieszyn, d. 1409, from his tomb in the Dominican church at Cieszyn, after Kłębowski II.
20. and 21. Effigy of Bolko I, d. 1313 and Bolko II, d. 1378, of Opole from the tomb in the Franciscan church at Opole, after Frankiewicz.
22. Effigy of Bolko III of Opole, d. 1382, and of Anna, d. 1378, from the tomb in the Franciscan church at Opole, after Frankiewicz.

Plate XVI

16. Effigy from the tomb of Henryk II the Pious, d. 1241, National Museum in Wrocław.
18. Effigy of Bolko II of Świdnica—Jawor, d. 1368, from his tomb in the post-Cistercian church at Krzeszów.
19. Statue of Bolko II on the tower of the town hall at Jawor, after Kłębowski II.
23. Effigy of Waclaw I of Legnica, d. 1364 and of Anna, d. 1367, from the tomb in the church of St Peter and St Paul at Legnica.

Plate XVII

1. Knights from the middle of the 12th century, from the right wing of the door of the Płock cathedral, after Goldschmidt.
2. Knights from the end of the 11th century, Płock Gospel, from *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, vol. I, Warsaw 1971.
3. Coat of plates from around 1150, bracteate of Jaksa of Kopanica, after J. Herrman.
4. Round shield from the door of the Gniezno cathedral, around 1170, after Walicki.
5. Knights from around 1300, Psalterium per hebdomoden from Wrocław, after Podlacha.
6. Knights from the 13th century, Psalterium nocturnum from Wrocław, after Podlacha.
7. Horsemen represented on the cross from the prince's diadems, second quarter of the 13th century, from the treasury of the cathedral of Kraków, from *Sztuka polska przedromańska...*

Plate XVIII

Great helmets from the reliefs in the church of St Jadwiga at Brzeg, after Karłowska-Kamzowa.

Plate XIX

1. Figure from the picture representing Crucifixion, after Matějček.
2. Daggers from around 1353, Lubin codex, after Wąsowicz.
3. Knightly figures from the wall paintings in the parish church at Strzelce near Sobótka.

4. Knights from the altar by the master of Vysebrod, after Matějček.
5. Pakosław of Mstyczów, tomb in the post-Cistercian church at Jędrzejów from around 1319, after Helcel.
6. Knightly figures from the wall paintings in the parish church at Strzelce near Sobótka.

Plate XX

1. Knight from the Clarist (now Ursuline) church in Wrocław, second half of the 14th century, after Ziomecka.
2. Stone statue of Kazimierz the Great (?) at Wiślica.
3. St Wenceslaus from St Wit's church in Prague, after Kutal.
4. Knight from the Bamberg cathedral, about 1370, after Hewitt.
5. Effigy of Conrad von Seinsheim, 1369, from his tomb in the church of St John at Schweinfurt, after Hewitt.

Plate XXI

1. Statue of Ekkehard, d. 1046, in the Naumburg cathedral, after Pinder.
2. Effigy of Otton, Hessian landgrave (d. 1308) from about 1329, from his tomb in the church of St Elisabeth at Marburg, after Mann.
3. Relief representing one of the Bavarian electors from an old merchant house in Mainz, 1318, Museum of Antiquities, after Mann.
4. Effigy of Günther von Schwarzburg from his tomb in the cathedral of Frankfurt a.M., after Hewitt.
5. Effigy from the tomb of John of Falkenstein, d. 1365, Germanisches Nationalmuseum, Nuremberg, after Mann.

Plate XXII

2. Henryk IV Probus as a victor in a tournament, miniature from around 1320, Codex Manesse, Insel-Verl. Leipzig 1925/1927.

Plate XXIII

13. Henryk II the Pious, Lubin codex, 1353.
14. Henryk II the Pious, Lubin codex.

Map. Political division of Silesia in 1316-1322: 1 — boundary of Silesia around 1310; 2 — boundary of the land of Kłodzko and Opawa; 3 — boundaries of Silesian principalities; 4 — boundaries of later divisions; 5 — capitals of principalities; 6 — heritage of the successors of Henryk I of Głogów; 7 — heritage of the successors of Henryk V of Legnica—Wrocław; 8 — heritage of the successors of Bolko I of Świdnica—Jawor; 9 — heritage of the successors of Bolko I of Opole; 10 — heritage of the successors of Kazimierz of Bytom; 11 — heritage of the successors of Mieszko of Cieszyn; 12 — duchy of Leszek of Racibórz; 13 — principality of Nysa of the bishops of Wrocław; after *Historia Śląska*, vol. 1, pt 1.

Translated by Mrs. Maria Abramowiczowa

KATALOG

KSIĄŻĘTA ŚLĄSCY, KTÓRYCH PODOBIZNAMAMI POSŁUŻONO SIĘ
W NINIEJSZEJ PRACY

1. Bernard Zwinny
ur. najpóźniej 1253-1257, zm. 1286, współregens brata Bolka w Jaworze od 1278, książę na Lwówku od 1281.
2. Bernard świdnicki
ur. 1287-1291, zm. 1326 (zrazu rządzi wraz z braćmi), książę świdnicki od 1312.
3. Bolesław I Wysoki
ur. po 1129, zm. 1201, książę śląski od 1163.
4. Bolesław (Bolko) I Chwalebny lub Waleczny
ur. zapewne 1252-1256, zm. 1301, książę jaworski od 1278, na Lwówku od 1286, świdnicki i ziebicki od 1291, regens księstwa wrocławsko-legnickiego od 1296 do 1301, na Bólesławcu od 1297.
5. Bolesław (Bolko) I
ur. 1251-1265, zm. 1313, książę opolski od 1281, starosta krakowski od 1291 lub 1292.
6. Bolesław II Łysy (Rogatka)
ur. 1224-1230, zm. 1278, książę śląski od 1242, Dolnego Śląska z Legnicą i Głogowem od 1248, Pan Ziemi Lubuskiej do 1249.
7. Bolesław (Bolko) II
ur. 1289-1301, zm. 1341, współregens brata Bernarda, książę ziebicki od 1322, Pan Kłodzka od 1336, lennik Czech od 1336.
8. Bolesław (Bolko) II
zm. 1356, książę opolski od 1313, lennik Czech od 1327.
9. Bolesław (Bolko) II Mały
ur. zapewne 1312, zm. 1368, książę świdnicki (zrazu z bratem, sam od 1343), jaworski od 1346, dożywotnio Kluczborka, Byczyny, Wołczyna od 1356, władał połową księstwa oławskiego i brzeskiego od 1358, książę siewierski od 1359, drogą zastawu trzymał Złotoryję od 1360 do 1364, dożywotnio na królewskiej połowie księstwa głogowskiego i ścinawskiego od 1361, margrabia Łużyc Dolnych od 1364, Pan Kąków od 1368.
10. Bolesław III Rozrzutny (Hojny)
ur. 1291, zm. 1352, rządził wspólnie z braćmi do 1296, książę brzeski od 1311, legnicki od 1311 do 1342, namysłowski od 1323, lennik Czech od 1331, książę lubiński od 1339.
11. Bolesław (Bolko) III
zm. 1382, książę wielkostrzelecki i na połowie miasta Opola od 1366.

12. Bolesław (Bolko) III
ur. około 1344, zm. 1410, książę ziebicki od 1358.
13. Henryk I Brodaty
ur. 1167-1174 lub 1165-1170 (?), zm. 1238, książę śląski od 1201, Pan Ziemi Lubuskiej i Marchii Łużyckiej od 1211, książę krakowski od 1228, wielkopolski od 1234, regens księstwa opolsko-raciborskiego od 1237-1238.
14. Henryk I
ur. około 1294, zm. 1346, książę jaworski od 1312, na Łużycach Południowych od 1319 do 1337, dożywotni władca Głogowa od 1337.
15. Henryk II Pobożny
ur. około 1191, zm. 1241, książę śląski, krakowski i wielkopolski od 1238.
16. Henryk III Biały
ur. około 1229, współregens brata Bolesława od 1247-1248, książę Śląska Środkowego z Wrocławiem od 1248.
17. Henryk (I) III
zm. 1309, książę głogowski 1273-1274, szprotawski od 1289, ścinawski, chojnowski do 1297, na Bolesławcu do 1297, na Miliczu, Trzebnicy, Sycowie od 1291, na Oleśnicy, Namysłowie, Kluczborku, Byczynie, Gorzowie od 1294, żagański od 1304, wielkopolski od 1306.
18. Henryk IV Prawy
ur. 1257-1258, zm. 1290, książę wrocławski od 1270, na Krośnie od 1274, na Kłodzku od 1278, na ziemi wieluńskiej (rudzkiej) od 1281 do 1287, krakowski od 1288, ścinawski od 1289.
19. Henryk (II) IV Śmiały
ur. po 1291, zm. 1342, książę głogowski i poznański wraz z braćmi Janem i Przemkiem od 1312, głogowski i żagański wraz z bratem Przemkiem od 1318, żagański od około 1323, lennik Czech od 1329, na Wschowie od 1341, na Ścinawie od 1342.
20. Henryk V Gruby (Tłusty lub Brzuchaty)
ur. 1245-1250, zm. 1296, współregens ojca 1267, książę jaworski od 1274, legnicki od 1278, wrocławski od 1290.
21. Henryk V Żelazny
zm. 1369, książę żagański od 1342, na Wschowie, Rudzie i Przemęcie od 1342-1343, lennik Czech od 1344, władał połową księstwa głogowsko-bytomskiego od 1349, pretendent do księstwa płockiego w 1351, na połowie Ścinawy i Chobieni od 1353 lub 1361.
22. Henryk VI
ur. 1294, zm. 1335, książę wrocławski od 1311 (od 1327 tylko dożywotnio), dożywotnio władca także zachodniej części księstwa oleśnickiego ze Smogorzewem i Prusznicą od 1322, dożywotnio władca hrabstwa kłodzkiego od 1327.
23. Henryk VI Stary
zm. 1393, zrazu z braćmi, książę żagańsko-głogowski od 1369, potem żagański i krośnieński od 1378.
24. Jan
zm. 1361 lub 1365, książę głogowski i poznański z braćmi Henrykiem i Przem-

- kiem od 1312, ścinawski i lubiński od około 1323, lennik Czech od 1329, na Wschowie od 1331.
25. Jan II
ur. 1375, zm. 1424, książę raciborski.
 26. Kazimierz II
zm. 1312, książę bytomski, kozielski i na Głogówku od 1281.
 27. Konrad I
ur. 1228-1231, zm. 1273-1274, proboszcz głogowski od 1247, współregens brata Bolesława od 1248, biskup passawski od 1249, książę głogowsko-bytomski 1249-1250, na Krośnie od 1251.
 28. Konrad I
ur. po 1292, zm. 1366, książę oleśnicki, kaliski i gnieźnieński z bratem Bolkiem 1312-1313, namysłowski 1313-1323, oleśnicki od 1321, na Lubiążu i Wołowie od 1323, lennik Czech od 1329, na Koźlu od 1357, na Miliczu od 1358.
 29. Konrad II
ur. po 1338, zm. 1403, książę oleśnicki i kozielski od 1366, na połowie Bytomia od 1369, na Kątach od około 1379, na Głubczycach od 1385, na połowie Ścinawy i Góry od 1397.
 30. Leszek raciborski
ur. po 1285, zm. 1336, książę raciborski od 1306, zastawca Koźla i Gliwic, lennik Czech od 1327.
 31. Ludwik I
ur. około 1311, zm. 1398, książę legnicki z bratem Wacławem od 1342 do 1345, sam od 1345-1346, lubiński od 1348-1349, brzeski i oławski od 1358 (drugą połowę tych księstw dostał 1368), chojnowski od 1359, na Kluczborku, Byczynie i Wołczynie od 1368.
 32. Mieszko I
zm. 1313-1317 (?), od 1281 rządził z bratem Przemkiem, księciem raciborskim i cieszyńskim, potem książę cieszyński i oświęcimski od 1291.
 33. Mikołaj
zm. 1358, książę ziebicki, lennik Czech od 1341.
 34. Przemko
zm. 1289, książę ścinawski i szprotawski od 1273 lub 1274.
 35. Przemysław (Przemko)
zm. 1306, od 1281 rządził z bratem Mieszkiem, księciem raciborskim i cieszyńskim, potem książę raciborski od 1291.
 36. Przemysław I (Przemko) Nosak
zm. 1409, książę siewierski od 1355-1359, toszecki od 1357, cieszyński od 1358, na połowie Bytomia od 1369, zastawca Żar 1378, na królewskiej połowie Głogowa i Ścinawy od 1384, strzelecki od 1385, na Lublińcu, Oleśnie i Gorzowie od 1397, oświęcimski od 1405.
 37. Wacław I
ur. po 1310, zm. 1364, książę namysłowski od 1338-1339, legnicki 1342-1345 i 1346, lennik Czech od 1343, chojnowski i lubiński od 1345-1346.

38. Władysław I
zm. 1281, książę na Kaliszu i Rudzie zrazu z matką 1237-1238, stracił Kalisz 1244,
Rudę 1249, książę opolski od 1246.
39. Władysław III Opolczyk
zm. 1401, książę opolski od 1356, palatyn Węgier od 1367, książę karniowski od
1375 (1385?) do 1390, na Głogówku od 1382, kujawski, wieluński, dobrzyński, na
Namysłowie od 1378, wielkorządca Rusi Halickiej od 1372-1378.

WYKAZ POZYCJI BIBLIOGRAFICZNYCH PODAWANYCH W UMOWNYCH
SKRÓTACH

- Dobrzeński T., *Wrocławski pomnik Henryka IV*, Warszawa 1964 (cytowane: Dobrzeński).
- Frankiewicz E., *Kaplica Piastowska w Opolu*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1963 (cytowane: Frankiewicz).
- Friedensburg F., *Die schlesischen Münzen des Mittelalters*, Wrocław 1931 (cytowane: Fried.).
- Goldschmidt A., *Die Bronzetüren von Novgorod und Gnesen*, Marburg 1932 (cytowane: Goldschmidt).
- Gumowski M., *Moneta na Śląsku do końca XIV w.*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, Kraków 1936, t. 3 (cytowane: Gumowski I).
- Gumowski M., *Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, Kraków 1936, t. 3 (cytowane: Gumowski II).
- Gumowski M., *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz 1960 (cytowane: Gumowski III).
- Gumowski M., *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV w.*, *Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, R. 62: 1960, z. 2 (cytowane: Gumowski IV).
- Helcel Z. A., *O klasztorze jędrzejowskim i będącym tam nagrobku Pakostława kasztelana krakowskiego*, *Roczniki Towarzystwa Naukowego Krakowskiego*, t. 22, Kraków 1852 (cytowane: Helcel).
- Hewitt J., *Ancient Armour and Weapons in Europe*, reedycja, Graz 1967 (cytowane: Hewitt).
- Karłowska-Kamzowa A., *Fundacje artystyczne księcia Ludwika I brzeskiego. Studia nad rozwojem świadomości historycznej na Śląsku XIV-XVIII w.*, Opole—Wrocław 1970 (cytowane: Karłowska-Kamzowa).
- Kębłowski J., *Nagrobki gotyckie na Śląsku*, Poznań 1969 (cytowane: Kębłowski I).
- Kębłowski J., *Pomniki Piastów śląskich w dobie średniowiecza*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971 (cytowane: Kębłowski II).
- Kutal A., *Gotische Kunst in Böhmen*, Prague 1971 (cytowane: Kutal).
- Luchs H., *Schlesische Fürstenbilder des Mittelalters*, Wrocław 1872 (cytowane: Luchs).
- Mann J. G., *Notes on the Evolution of Plate Armour in Germany in the Fourteenth and Fifteenth Century*, Oxford 1935 (cytowane: Mann).
- Matějček A., Pešina J., *La Peinture gotique tchèque 1350-1450*, Prague 1950 (cytowane: Matějček).
- Mikucki S., *Heraldyka Piastów śląskich do schyłku XIV wieku*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, Kraków 1936, t. 3 (cytowane: Mikucki).

- Pfotenhauer P., *Die schlesischen Siegel von 1250 bis 1300 bzw. 1327*, Wrocław 1879 (cytowane: Pfotenhauer).
- Piekosiński F., *Pieczenie polskie wieków średnich*, cz. 1, *Doba piastowska*, opracowanie przy współudziale E. Diethla, Kraków 1890 (cytowane: Piekosiński).
- Pinder W., *Die Bildwerke des Naumburger Doms*, Leipzig 1939 (cytowane: Pinder).
- Podlacha W., *Miniatury śląskie do końca XIV wieku*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, Kraków 1936, t. 3 (cytowane: Podlacha).
- Pokora J., *Śląskie płyty nagrobne z metalowymi aplikacjami z XIV wieku*, „Roczniki Sztuki Śląskiej”, t. 9: 1973 (cytowane: Pokora).
- Stronczyński K., *Dawne monety polskie dynastii Piastów i Jagiellonów*, Piotrków 1884 (cytowane: Stronczyński).
- Szwagrzyk J. A., *Pieniądz na ziemiach polskich X-XX w.*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1973 (cytowane: Szwagrzyk).
- Walicki M., *Malarstwo Polskie. Gotyk, renesans, wczesny manieryzm*, Warszawa 1961 (cytowane: Walicki).
- Wąsowicz T., *Legenda śląska. Źródła do historii kultury materialnej*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967 (cytowane: Wąsowicz).
- Ziomecka A., *Śląska rzeźba gotycka. Katalog zbiorów*, Wrocław 1968 (cytowane: Ziomecka).

I. ŹRÓDŁA NUMIZMATYCZNE

OMÓWIENIE BAZY ŹRÓDŁOWEJ I ZASAD UŁOŻENIA KATALOGU

Moneta średniowieczna, mała, cienka, okrągła płytka metalowa określonego ciężaru i próby kruszcu, zaopatrzona jest w znak władzy, która ją emitowała¹. Cechy zewnętrzne, a zarazem charakterystyczne monety to: tworzywo, waga, grubość, legenda oraz znaki rozpoznawcze — wyobrażenia na awersach i rewersach. Wyobrażenia te, które miały (i mają do dziś) na celu ułatwienie określenia typu, proveniencji i wartości metalowego pieniądza, mogą być wykorzystane dla badań nad różnymi elementami kultury społeczeństwa, w którym moneta powstała.

Przodująca rola Śląska w życiu gospodarczym ziem polskich, stosunkowo bogate złoża kruszców, a wreszcie zmienność losów politycznych tej dzielnicy złożyły się na szczególny rozwój i bogate dzieje monety śląskiej. Pociągnął ten fakt za sobą obfitą literaturę i to począwszy już od XVII w.² Natomiast pod koniec ubiegłego stulecia powstają prace najbardziej zasłużonych badaczy i znawców numizmatyki śląskiej: H. Saurmy-Jeltscha³ i F. Friedensburga⁴. Ten ostatni po przeszło 50-letniej pracy nad monetą śląską wydaje dzieło fundamentalne zamieszczone w czterech tomach wydawnictwa *Codex diplomaticus Silesiae*⁵; średniowiecza dotyczą trzy to-

¹ J. A. Szwagrzyk, *Moneta, medal, order. Katalog wystawy własnych zbiorów numizmatycznych Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich PAN*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971, s. 13.

² G. Wende, *De Wratislaviensium quorundam patronorum et civium studio colligendi nummos*, Brzeg 1679; G. Rhonius, *Dissertatio de Johannes Wratislaviensibus*, Wratislaviae 1693; M. G. Dewerdeck, *Silesia numismatica oder Einteilung zu dem Schlesienschen Münz-Gabinet in welchem bis 368 im Lande verfertigte Münzen durch accurate Kupfer gewissen werden*, Jawor 1711; J. Ch. Kundmann, *Silesii in nummis oder Berühmte Schlesier in Münzen*, Wrocław—Leipzig 1738; G. Stutze, *Silesia numismatica oder das schlesische Münz-Wesen nach seinem ersten Anfange*, Jawor 1739; a także publikacje późniejsze: J. S. Bandkie, *Über die ältesten Münzen Schlesiens Oelsner-Reiche*, „Schlesien ehedem und jetzt”, t. 1, Wrocław 1806; J. Mader, *Revision der Silesia numismatica von Dewerdeck*, [w:] *Kritische Beiträge zur Münzkunde des Mittelalters*, t. 3, Prag 1810, s. 144-173; A. Tagmann, *Über das Münzwesen Schlesiens bis zum Anfang des XIV Jahrhunderts*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, t. 1, Wrocław 1855.

³ H. Saurma-Jeltsch, *Schlesiens Münzen und Medaillen*, „Zeitschrift für Numismatik”, t. 9, Berlin 1882; t. 10, Berlin 1883.

⁴ F. Friedensburg, *Schlesiens Münzen im Mittelalter*, Berlin 1886; ogólny przegląd dorobku F. Friedensburga zamieszczony został w „Altschlesien”, t. 2, Wrocław 1928, s. 75-80.

⁵ *Codex diplomaticus Silesiae*, t. 12, Wrocław 1878, t. 13, Wrocław 1887-1898, t. 23, Wrocław 1904.

my: XII, XIII i XXIII. Jest to pierwsza źródłowo opracowana monografia pieniądza śląskiego od XI do początku XIX w. Już po śmierci autora, jako uzupełnienie i podsumowanie jego osiągnięć badawczych wydane zostały dwie pozycje typu albumowego, obejmujące całą produkcję menniczą Śląska z uwzględnieniem jej typów i odmian⁶. Z polskich XIX-wiecznych badaczy monetą śląską zajmował się K. Stronczyński⁷, a na początku następnego stulecia M. Gumowski, któremu przypisać należy największe osiągnięcia w tej dziedzinie. Szeregiem publikacji⁸ poprzedził on najważniejszą dla Śląska, bo spełniającą rolę pierwszej polskiej monografii, pracę poświęconą dziejom śląskiej monety średniowiecznej⁹. W monografii tej M. Gumowski daje odmienny od F. Friedensburga (który rozdzielił materiał numizmatyczny na poszczególne księstwa) obraz dziejów mennicznych, dzieląc materiał numizmatyczny według gatunków pieniądza, jakie w kolejnych okresach dominowały. Ostatnio wreszcie M. Haisig omówił dotychczasowy stan badań i postulaty badawcze dotyczące pieniądza kruszcowego na Śląsku. Stwierdził on także brak do tej pory pełnego korpusu monet śląskich¹⁰. Ogólnie biorąc stan rzeczy nie jest pomyślny; szereg opracowań już przestarzałych posiada nadal walor prac zasadniczych, bo jedynych.

Przechodząc do omówienia najistotniejszego dla nas problemu, a więc do rozmaitej treści wyobrażenia plastycznego¹¹ na stemplu monety, stwierdzić musimy, że

⁶ F. Friedensburg, *Die schlesischen Münzen des Mittelalters*, Wrocław 1931; F. Friedensburg, H. Seger, *Schlesiens Münzen und Medallen der neuren Zeit*, Wrocław 1901.

⁷ K. Stronczyński, *Pieniądze Piastów od czasów najdawniejszych do r. 1300*, Warszawa 1847; tenże, *Dawne monety polskie dynastii Piastów i Jagiellonów*, Piotrków—Warszawa 1883-1885, t. 1-3.

⁸ M. Gumowski, *Monety śląsko-polskie*, Kraków 1910; tenże, *Wpływy polskie na pieniężne stosunki Śląska w 1 poł. XIV w.*, Rozprawy PAU, Kraków 1915, t. 32, cz. 2; tenże, *Zur glogauischen Münzgeschichte*, „Berliner Münzblätter”, Neue Folge, t. 5, Berlin 1914-1916; tenże, *Przyczynki do historii menniczej księstwa cieszyńskiego*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, t. 15, Kraków 1933, s. 32-46.

⁹ Gumowski, *Moneta na Śląsku do końca XIV w.*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 3, Kraków 1936, s. 553-717.

¹⁰ M. Haisig, *Pieniądz kruszcowy na Śląsku do połowy XVIII wieku. Stan badań i postulaty badawcze*, Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka”, R. 21: 1966, s. 3-23.

¹¹ Gumowski, *Wyobrażenia monet piastowskich jako źródło historyczne*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, t. 5-7, Kraków 1913-1917; F. Kope-ra, *Wartość artystyczna piastowskich monet*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, t. 21, Kraków 1949, s. 1-10; Z. Michniewicz, *Ze studiów nad symboliką niektórych wyobrażeń w kulturze doby Piastów*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. 9: 1965, z. 1, s. 1-22; tenże, *O wyobrażeniu smoka na pieczęciach, monetach i w heraldyce Piastów*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. 4: 1960, z. 1, s. 49-62; R. Kiersnowski, *Pieniądz kruszcowy w Polsce wczesnośredniowiecznej*, Warszawa 1960, s. 302 nn.; Friedensburg, *Die piastischen Bracteaten als Quelle der Kunst- und Kulturgeschichte*, „Zeitschrift der historischen Gesellschaft für die Prov. Posen”, Poznań 1912; tenże, *Die Symbolik der Mittelaltermünzen*, Berlin 1913-1922, cz. 1-3; E. Nohejlová-Prátová, *Krasa české mince*, Praha 1955; L. Huszár, *Monnaies de l'Hongrie*, Budapest 1963; L. von Ebengreuth, *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der neuen Zeit*, München—Berlin 1926, s. 56 nn.; K. Lange, *Münzkunst des Mittelalters*, Leipzig 1942; C. H. V. Sutherland, *Art in Coinage*, London 1955; K. Musianowicz,

na Śląsku występuje znaczne zróżnicowanie tych wyobrażeń. Pewna ich część posiada wyłącznie charakter lokalny, typowy dla poszczególnych mennic¹², inne mają zasięg interregionalny. Często spotykanym motywem (szczególnie we wcześniejszych emisjach) jest wyobrażenie władcy. Jest ono z reguły szablonowe, pozbawione wartości portretowej. Przedstawia w niektórych wypadkach głowę albo popiersie władcy z profilu lub *en face*, w innych natomiast całą jego postać, pieszą lub na koniu.

Zgodnie z założeniami sformułowanymi we wstępie nie objęliśmy naszą ewidencją monet nie wyobrażających postaci rycerza, a tylko luźny fragment uzbrojenia. Wykorzystaliśmy je jednak jako istotny element porównawczy.

Badając wyobrażenia na monecie pod kątem przydatności i wykorzystania ich do rekonstrukcji uzbrojenia i ubioru rycerskiego musimy założyć, że odzwierciedlają one w jakimś stopniu będące w użyciu elementy charakterystyczne dla okresu, w którym monetę emitowano. W literaturze polskiej prace zajmujące się powyższą problematyką są bardzo nieliczne. Wymienić tu trzeba artykuły o charakterze przy czynkarskim S. Suchodolskiego¹³ i A. Nadolskiego¹⁴. Także Z. Stefańska¹⁵ wykorzystywała monety do celów rekonstrukcyjnych. Z opracowań o szerszym zasięgu (X-XII w.) wspomnieć należy o nie publikowanej pracy A. Mikołajczyka¹⁶. Ostatnio także L. Kajzer zajmuje się monetą jako źródłem do rekonstrukcji uzbrojenia i ubioru rycerskiego w średniowiecznej Małopolsce¹⁷.

Widocznych braków w naszej literaturze nie jesteśmy w stanie uzupełnić literaturą zagraniczną. Generalnie bowiem numizmatyka jest mało wykorzystywana pod interesującym nas kątem widzenia, co wynika, np. w Europie Zachodniej, może z bogactwa innych, o wiele lepszych źródeł ikonograficznych.

Przyłączając się do opinii R. Kiersnowskiego¹⁸, zaznaczyć w tym miejscu musimy, że wartość ikonograficzna monet ze względu na ich przydatność do naszych rozważań jest, niestety, mała. Wizerunek z natury jest schematyczny przez sam fakt miniaturyzacji i wykonywania przy użyciu mało precyzyjnych narzędzi. Zdarzają się jednak zdumiewające wyjątki, jak np.: moneta Albrechta Niedźwiedzia¹⁹, na której z ogromną precyzją oddane zostały szczegóły uzbrojenia i ubioru (hełm obrożowy, kolczuga z zaznaczonymi pojedynczymi kółkami, płaszcz spięty na prawym ramieniu), przy czym szczególne zdziwienie budzi miecz, na którego zbroczu powtarzają się pewne grupy znaków, niewątpliwie będących schematycznym odtwo-

Wyobrażenia budowli na monetach wczesnego średniowiecza, „Dawna Kultura”, Warszawa 1956, nr 4, s. 283 nn.; H. J. Lückger, *Der Vorgänger des Kölner Domes (der Hildebald-Dom) im Münzbilde*, „Deutsche Münzblätter”, Berlin 1941, nr 467/468, s. 353 nn.

¹² Gumowski, *Moneta na Śląsku do końca XIV w.*, s. 655-691; Friedensburg, *Die Schlesischen Münzen*, tabl. 1-15.

¹³ S. Suchodolski, *Numizmatyczny przyczynek do dziejów uzbrojenia w Polsce w XI-XII w.*, „Archeologia Polski”, t. 7: 1962, z. 1, s. 121-134.

¹⁴ A. Nadolski, *Numizmatyczne źródła do dziejów uzbrojenia polskiego w XI wieku*, [w:] *Munera Archaeologica Josepho Kostrzewski... oblata*, Poznań 1963, s. 419-424.

¹⁵ Z. Stefańska, *Pancerze w Polsce średniowiecznej*, „Muzealnictwo Wojskowe”, t. 2, Warszawa 1964, s. 73-141.

¹⁶ A. Mikołajczyk, *Elementy uzbrojenia na polskich i pomorskich monetach z XI i XII w.*, Łódź 1970 (maszynopis).

¹⁷ L. Kajzer, *Uzbrojenie i ubiór rycerski w średniowiecznej Małopolsce w świetle źródeł ikonograficznych*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1976.

¹⁸ Chciałabym w tym miejscu serdecznie podziękować prof. dr. hab. Ryszardowi Kiersnowskiemu za udzielenie cennych uwag w trakcie pisania tego rozdziału.

¹⁹ Lange, *op. cit.*, tabl. 27.

rzeniem jakiejś inskrypcji. Także na monetach margrabiego Ottona I i Jaksy z Kopanicy²⁰ występują na mieczach grupy znaków mających prawdopodobnie wyobrażać inskrypcje.

Dalszą okolicznością działającą na naszą niekorzyść przy studium źródeł numizmatycznych są pospolite i dalekosiężne zapożyczenia wzorów, które stawiają pod znakiem zapytania związek wyobrażenia z historyczną postacią na nim uwidoczną. Nadto, wobec trudności technicznych nie mogliśmy uzyskać odpowiednio dobrych fotografii monet i musieliśmy korzystać z dawnych wyobrażeń rysunkowych, co w dużym stopniu utrudniło wyciągnięcie wniosków.

Jednakże, mimo tych wszystkich zastrzeżeń, należy przyjąć, że wyobrażone elementy, jakkolwiek schematyczne lub skopiowane z obcych wzorów, nie mogły w jakikroawy sposób wykraczać poza krąg realiów znany i przyswojony w rejonie emisji i krążenia monety. Dobrym przykładem może tu być moneta Bolka I świdnicko-jaworskiego. Przedstawiony na niej hełm z charakterystycznie skrzyżowanym pióropuszem na dzwonie powtarza się na pieczęci i nagrobku tegoż księcia, co wskazuje na znaczny stopień ścisłości w odtwarzaniu tych elementów, które miały charakter symbolicznego określenia władcy emitującego monetę.

Z tym wszystkim wyobrażenia na monetach raczej potwierdzają fakty znane skądinąd, niż wnoszą nowe elementy nie zaobserwowane w innych kategoriach źródeł.

W katalogu naszym uwzględnione zostały na wstępie monety łączone przez F. Friedensburga z mennicami śląskimi działającymi w czasach Bolesława I Wysockiego, ponieważ właśnie od tego księcia zaczynają się dzieje właściwej, dzielnicowej monety śląskiej.

Pierwszym księciem, któremu dzielnica śląska została przyznana, był wprawdzie Władysław II Wygnaniec, jednakże, będąc jednocześnie księciem-seniorem, nie bił on monet na Śląsku. Podczas jego panowania funkcjonowała tylko jedna mennica, w stolicy państwa, w Krakowie²¹. Po wygnaniu Władysława II Śląskiem wadał brat jego — Bolesław IV Kędzierzawy, skupiający nadto w swym ręku władzę nad własną dzielnicą mazowiecką, a także nad dzielnicą senioralną. Książę ten, jak się ostatnio przyjmuje, bił monetę w Krakowie i Gnieźnie²². Stronczyński²³ i Gumowski²⁴ uważali wprawdzie, że trzy typy monet Bolesława IV Kędzierzawego (s. 56, 57, 59) były emitowane we Wrocławiu, jednakże wobec odmiennych i różnorodnych poglądów T. Karczewskiej²⁵ oraz Z. Zakrzewskiego i S. Suchodolskiego²⁶, zdecydowaliśmy się nie uwzględniać tych typów. Friedensburg, a także Gumowski i J. A. Szwagrzyk²⁷ wiążą z Wrocławiem inny typ monety Bolesława IV Kędzierzawego,

²⁰ Tamże, tabl. 30 i 31.

²¹ Suchodolski, *Chronologia monet Władysława II i Bolesława Kędzierzawego*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. 5: 1961, z. 2-3, s. 114; tenże, *Lokalizacja najdawniejszych mennic piastowskich*, „Archeologia Polski”, t. 7: 1962, z. 2, s. 322.

²² Suchodolski, *Chronologia monet...*, s. 118 nn.

²³ Stronczyński, *Dawne monety polskie...*, t. 2, s. 98 nn.

²⁴ Gumowski, *Moneta na Śląsku...*, s. 581, ryc. 58.

²⁵ T. Karczewska, *Skarb monet średniowiecznych z miejscowości Ujma Duża, pow. Aleksandrów*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. 7: 1963, z. 1, s. 15 i 16.

²⁶ Z. Zakrzewski, *Wykopaliśko monet średniowiecznych piastowskich z Muścierń*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, t. 5, Kraków 1906, t. 4; Suchodolski, *op. cit.*, s. 121.

²⁷ Friedensburg, *Codex diplomaticus Silesiae*, t. 13, s. 151; Gumowski, *Moneta na Śląsku...*, s. 581, ryc. 58e; J. A. Szwagrzyk, *Pieniądz na ziemiach polskich X-XX w.*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1973, s. 34.

ale nie wchodzi on w zakres naszych badań, jako pozbawiony przedstawień uzbrojenia rycerskiego.

Monety w katalogu ułożono w porządku chronologicznym. Obok własnej numeracji podawać będziemy także numery według Friedensburga. W tekście natomiast przy omawianiu poszczególnych monet odwoływać się będziemy tylko do własnej numeracji. Numeracja monet w katalogu odpowiada numeracji tych monet na tablicach. Ogółem uwzględniono 16 monet: monety nr 1-11 emitowane były przez Bolesława I Wysokiego; nr 12-14 przez Henryka I Brodatego; nr 15 przez Henryka III głogowskiego; nr 16 przez Kazimierza II bytomsko-kozielskiego. Na tym ostatnim kończą się monety z wyobrażeniem sylwetki zbrojnego.

Monety Bolesława I Wysokiego emitowane były w latach 1190-1200 w mennicy wrocławskiej, Friedensburg²⁸ przypuszcza, iż książę Bolesław I Wysoki w ciągu 24- a może 28-letnich rządów emitował około 70 typów brakteatów, natomiast Gumowski²⁹ uważa tę liczbę za wygórowaną i sądzi, że Bolesław I Wysoki mógł wypuścić ze swej mennicy wrocławskiej około 40 typów monet. Tak duża liczba typów spowodowana była, jak się wydaje, częstą wymianą monety obiegowej. R. Tagmann, Friedensburg i Gumowski³⁰ przypuszczają, że wymiana odbywać się musiała trzy razy w roku. Innego zdania jest R. Grodecki³¹, który uważa, że była to jednorazowa wymiana w ciągu trzech tygodni.

Brakteaty Bolesława I Wysokiego są jednymi z najładniejszych monet w całej średniowiecznej Polsce. Oparte były na wzorach niemieckich i stamtąd też prawdopodobnie musieli pochodzić książęcy mincerze³².

Gumowski nie uważa monet nr 1 i 5, ze względu na zupełnie inną technikę wykonania, za śląskie, a co za tym idzie — nie wiąże ich z Bolesławem I Wysokim. Monety nr 1 nie uwzględnia w swej pracy i Stronczyński, a monetę nr 5 przypisuje Bolesławowi Pobożnemu, księciu kaliskiemu³³. Monety nr 2 i 3 natomiast określa jako monety niepewnych Bolesławów³⁴. Monetę nr 4 Gumowski³⁵ przypisuje Bolesławowi kujawskiemu. Wyobrażenia na monetach nr 6 i 7 uważa Stronczyński³⁶ za podobne do wyobrażeń na pieczęciach śląskich i wielkopolskich i z tego względu wyraża przypuszczenie, że mogą to być monety Bolesława Łysego, księcia legnickiego. Gumowski³⁷ monetę nr 7 uważa za monetę Bolesława kujawskiego. Ciekawy egzemplarz stanowi nr 8, na którym książę wyobrażony został w hełmie i zbroi, z mieczem i proporcem w rękę, na murze zaś widoczny jest napis VRATIZ. Gumowski³⁸ uważa, że napis oznacza miasto Wrocław — VRATIZLAVIA i łączy go z odzyskaniem przez Bolesława I Wysokiego miasta od Bolesława IV Kędzierzawego. Ponadto dopatruje się on podobieństwa tej monety do beznapisowych monet bran-

²⁸ Friedensburg, *Die Münze in der Kulturgeschichte...*, s. 102.

²⁹ Gumowski, *Moneta na Śląsku...*, s. 593.

³⁰ Tagmann, *op. cit.*, s. 45; Friedensburg, *Codex diplomaticus Silesiae*, t. 13, s. 34; Gumowski, *Moneta na Śląsku...*, s. 594.

³¹ R. Grodecki, *Mincerze we wczesnym średniowieczu*, Kraków 1921, s. 40.

³² Gumowski, *Moneta na Śląsku...*, s. 586.

³³ Stronczyński, *Dawne monety polskie...*, typ 188, s. 204.

³⁴ *Tamże*, typ 67 i 68, s. 125.

³⁵ Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz 1960, s. 93, tabl. VI, 159.

³⁶ Stronczyński, *op. cit.*, typ 80, 81, s. 132.

³⁷ Gumowski, *op. cit.*, s. 93, tabl. VI, 153.

³⁸ Gumowski, *Moneta na Śląsku...*, s. 587; *tenże*, *Handbuch...*, s. 92, tabl. VI, 139.

denburskich Albrechta Niedźwiedzia lub Ottona I. Stronczyński³⁹ nie wiąże tego typu z Bolesławem I Wysokim, pomimo że uważa, iż był on emitowany na Śląsku w mennicy wrocławskiej. Trzech beznapisowych brakteatów Bolesława I Wysokiego (nr 9-11) nie uwzględnia Stronczyński, a Gumowski⁴⁰ zalicza je do brakteatów XIII-wiecznych. Monety te emitowane były około 1200 r. i różnią się nieco techniką wykonania od innych wcześniejszych monet tegoż księcia: rysunek na stemplu jest bardziej prymitywny i schematyczny.

Zreferowane tu pokrótce rozbieżności poglądów w literaturze przedmiotu są dobrą ilustracją trudności, na jakie napotyka badacz uzbrojenia, zależny w swej pracy od sądu specjalistów-numizmatyków, którego to sądu nie jest przecież w stanie zweryfikować poprawnie w każdym przypadku. Dlatego właśnie przy opracowaniu monet śląskich głównie oparliśmy się na cytowanej już pracy F. Friedensburga⁴¹, ponieważ w dotychczasowej literaturze prezentuje ona najpełniejszy zbiór i opis monet emitowanych przez poszczególnych książąt.

Na większości omawianych przez nas monet Bolesława I Wysokiego książę wyobrażony został na tle murów albo w bramie zamku, przeważnie z proporcem i mieczem. Jeden raz tylko przedstawiono go z mieczem w jednej i jabłkiem w drugiej ręce.

Następne w naszym katalogu są trzy monety (nr 12-14) księcia Henryka I Brodatego, emitowane w mennicy wrocławskiej. Wyobrażają one księcia z proporcem lub mieczem i we wszystkich trzech wypadkach z tarczą. Przedstawienia na stemplach monet tego księcia są dużo skromniejsze w porównaniu z wyobrażeniami na monetach Bolesława I Wysokiego. Także mniejsza liczba typów monet Henryka I Brodatego świadczyć może o niezbyt częstych wymianach pieniądza. Wzory do tych monet zaczerpnięto (podobnie jak do monet Bolesława I Wysokiego) z monet niemieckich, a także i czeskich Władysława I⁴². Stronczyński i Gumowski⁴³ monety nr 12 i 13 łączą z Henrykiem I Brodatym. Monetę nr 14 Stronczyński⁴⁴ łączy z jakimś Leszkiem, zaś Gumowski⁴⁵ opowiada się i tu za Henrykiem I Brodatym, jednak nie całkiem jednoznacznie. Ostatnie dwie monety w naszym katalogu (nr 15 i 16) to kwartniki⁴⁶. Moneta nr 15 bita była przez Henryka III głogowskiego w mennicy głogowskiej. Wyobrażenie jeźdźca na jej awersie przypomina według Gumowskiego⁴⁷ wzory brandenburskie, a krzyż na rewersie odnosić się ma do kościoła św. Krzyża, ufundowanego przez Henryka III w Głogowie. Moneta nr 16 emitowana była w mennicy bytomskiej przez Kazimierza II bytomsko-kozielskiego. Rysunek hełmu garnckowego i klejnot, jak słusznie zauważył Gumowski⁴⁸, przypomina wyobrażenie na pieczęciach ojca Kazimierza — Władysława opolskiego.

³⁹ Stronczyński, *op. cit.*, typ 93, s. 93.

⁴⁰ Gumowski, *Handbuch...*, s. 94, tabl. VII, 178.

⁴¹ Friedensburg, *Die schlesischen Münzen...*,

⁴² Gumowski, *Moneta na Śląsku...*, s. 596.

⁴³ Stronczyński, *op. cit.*, typ 171 i 172, s. 186; Gumowski, *op. cit.*, s. 596, tabl. CXLVI, 52, 53.

⁴⁴ Stronczyński, *op. cit.*, typ 160, s. 177.

⁴⁵ Gumowski, *op. cit.*, s. 596, tabl. CXLVI, 55.

⁴⁶ Ten typ monet śląskich opracowany jest przez R. Kiersnowskiego, *Nieznaný kwartník śląski*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. 6: 1962, z. 2, s. 108 nn.; tenże, *Kwartniki śląskie i czeskie grosze*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. 6: 1962, z. 3/4, s. 225 nn., tam też starsza literatura.

⁴⁷ Gumowski, *op. cit.*, s. 660, ryc. 62g.

⁴⁸ Tamże, s. 658, ryc. 61a.

1. BRAKTEAT BOLESŁAWA I WYSOKIEGO (PRZYSTOJNEGO). TABL. I, 1
 Datowanie: ok. 1190 wg Friedensburga.
 Typ: Fried., t. 1, 8.
 Opis: Wyobraża frontalnie półpostać księcia z mieczem w prawej ręce i włócznią z proporcem w lewej. Pozostałe szczegóły tak uzbrojenia, jak i ubioru są słabo widoczne.
 Literatura: Fried., t. 1, 8.

2. BRAKTEAT BOLESŁAWA I WYSOKIEGO (PRZYSTOJNEGO). TABL. I, 2
 Datowanie: jw.
 Typ: Fried., t. 1, 18.
 Opis: Wyobraża popiersie księcia w lewo. Na głowie postaci widoczny jest hełm — kapalin, o kształcie zbliżonym do szerokiego stożka z rondenem. Wierzchołek dzwonu jest łagodnie zaokrąglony. Widoczny fragment szerokiej główki miecza posiada łagodnie zaokrąglony sztych. Na główce znajduje się szerokie zbrocze ciągnące się niemal do samego sztychu.
 Literatura: Fried., t. 1, 18; Gumowski I, t. 3, tabl. CXLV, 24; Szwa-g-rzyk, s. 63, 208.

3. BRAKTEAT BOLESŁAWA I WYSOKIEGO (PRZYSTOJNEGO). TABL. I, 3
 Datowanie: jw.
 Typ: Fried., t. 1, 19.
 Opis: Brakteat wyobraża na tle kościoła popiersie księcia w lewo. Na głowie księcia znajduje się hełm w kształcie dość krótkiego stożka z ostro zakończonym wierzchołkiem. Na wysokości dolnej części twarzy widoczny jest fragment tarczy, której formę określić można hipotetycznie. Być może jest to tarcza owalna lub tarcza o kształcie wydłużonego trójkąta równoramiennego o silnie zaokrąglonych górnych krawędziach, tzw. tarcza mi-gdałowata.
 Literatura: Fried., t. 1, 19; Gumowski I, tabl. CXLV, 22.

4. BRAKTEAT BOLESŁAWA I WYSOKIEGO (PRZYSTOJNEGO). TABL. I, 4
 Datowanie: jw.
 Typ: Fried., t. 1, 20.
 Opis: Wyobraża na tle murów zamku popiersie księcia w lewo. Na głowie księcia znajduje się hełm, kształtem zbliżony do opisanego pod nr 2. Wzdłuż widocznego fragmentu główki miecza, niemal do sztychu, ciągnie się zbrocze. Na wysokości barku widoczny jest fragment tarczy o za-okrąglonej górnej krawędzi.
 Literatura: Fried, t. 1, 20; Gumowski I, tabl. CXLVI, 42; Gumowski III, s. 93, tabl. VI, 159.

5. BRAKTEAT BOLESŁAWA I WYSOKIEGO (PRZYSTOJNEGO). TABL. I, 5
 Datowanie: jw.
 Typ: Fried., t. 1, 26.
 Opis: Wyobraża popiersie księcia w lewo, umieszczone między dwiema wieżami. Książę ma na głowie hełm, kształtem zbliżony do ostro zakoń-

czonego stożka. Postać odziana jest w jakąś luźną szatę. W prawej ręce księcia znajduje się włócznia z proporcem zakończonym trójstrefowo (?).

Literatura: Fried., t. 1, 26; Stronczyński, typ 188, s. 204.

6. BRAKTEAT BOLESŁAWA I WYSOKIEGO (PRYZSTOJNEGO). TABL. I, 6

Datowanie: jw.

Typ: Fried., t. 1, 22.

Opis: Wyobraża zwróconą w lewo półpostać księcia między dwiema wieżami. Książę nie posiada żadnego nakrycia głowy. W prawej ręce postaci miecz o głowni zwężającej się ku sztychowi. Zbrocze ciągnie się przez 3/4 długości głowni. Jelec wydaje się być ukształtowany wałkowato. W lewej ręce książę trzyma prawdopodobnie jabłko. Szczegóły ubioru trudne są do odczytania.

Literatura: Fried., t. 1, 22; Stronczyński, typ 80, s. 132; Gumowski I, tabl. CXLV, 23.

7. BRAKTEAT BOLESŁAWA I WYSOKIEGO (PRYZSTOJNEGO). TABL. I, 7

Datowanie: jw.

Typ: Fried., t. 1, 23.

Opis: Na brakteacie wyobrażona została frontalnie półpostać księcia na tle budowli kościoła. W prawej ręce książę trzyma włócznię z trójstrefowym (?) proporcem, w lewej zaś tarczę o kształcie zbliżonym do owalnego lub tzw. migdałowatą. O szczegółach ubioru trudno powiedzieć coś dokładniejszego.

Literatura: Fried., t. 1, 23; Stronczyński, typ 81, s. 132; Gumowski I, tabl. CXLV, 18; Gumowski III, s. 93, tabl. VI, 153.

8. BRAKTEAT BOLESŁAWA I WYSOKIEGO (PRYZSTOJNEGO). TABL. I, 8

Datowanie: jw.

Typ: Fried., t. 1, 9.

Opis: Przedstawia frontalnie półpostać rycerza-księcia między dwiema wieżami. Głowę księcia osłania hełm w kształcie ostro zakończonego stożka (z nosalem), który to hełm wydaje się być nałożony na kaptur kolczy (?). Postać ubrana jest prawdopodobnie w pancierz zbrojony od zewnątrz, co sugerują zaznaczone płytki. W prawej ręce książę trzyma wsparty na ramieniu miecz, o głowni zwężającej się ku sztychowi. Przez 3/4 głowni ciągnie się szerokie zbrocze, na którym widoczne są cztery (?) punkty. Możliwe, że rytownik w ten właśnie sposób chciał zaznaczyć istnienie w tym miejscu jakiejś inskrypcji lub innych znaków. Jelec miecza jest prosty, głowica zaś okrągła. W lewej ręce książę trzyma włócznię z proporcem trójstrefowym. Na proporcu w pobliżu drzewca widoczny jest także jakiś znak. Grot włóczni jest krótki, masywny, kształtem zbliżony do trójkąta.

Literatura: Fried., t. 1, 9; Stronczyński, typ 93, s. 93; Gumowski I, s. 587, tabl. CXLV, 14; Gumowski III, s. 92, tabl. VI, 139.

9. BRAKTEAT BOLESŁAWA I WYSOKIEGO (PRZYSTOJNEGO). TABL. I, 9
 Datowanie: ok. 1200 wg Friedensburga.
 Typ: Fried., t. 1, 60.
 Opis: Przedstawia frontalnie półpostać księcia, na którego głowie widoczny jest hełm (z nosalem), kształtem zbliżony do szerokiego stożka o łagodnie zaokrąglonym wierzchołku dzwonu. W prawej ręce książę trzyma miecz o wąskiej, długiej głowni i okrągłej głowicy. W lewej zaś ręce trzyma on włócznię z proporcem.
 Literatura: Fried., t. 1, 60; Gumowski I, tabl. CXLVII, 83.
10. BRAKTEAT BOLESŁAWA I WYSOKIEGO (PRZYSTOJNEGO). TABL. I, 10
 Datowanie: jw.
 Typ: Fried., t. 1, 54.
 Opis: Przedstawia frontalnie półpostać księcia bez nakrycia głowy. W prawym ręku trzyma książę prawdopodobnie miecz, w lewym zaś przypuszczalnie włócznię z proporcem. Całość przedstawienia niewyraźna ze względu na schematyczny rysunek.
 Literatura: Fried., t. 1, 54; Gumowski I, tabl. CXLVII, 84.
11. BRAKTEAT BOLESŁAWA I WYSOKIEGO (PRZYSTOJNEGO). TABL. I, 11
 Datowanie: jw.
 Typ: Fried., t. 1, 61.
 Opis: Wyobrażenie na brakteacie przedstawia frontalnie półpostać księcia bez nakrycia głowy. W prawej ręce księcia widoczny jest miecz o głowni zwężającej się ku sztychowi. Głowica miecza jest okrągła. Jelec wydaje się być przewężony w części środkowej i rozszerzający się na obu końcach. W lewej ręce książę trzyma proporzec, którego drzewce z obu stron zaopatrzone jest w kuliste zakończenia.
 Literatura: Fried., t. 1, 61.
12. BRAKTEAT HENRYKA I BRODATEGO. TABL. I, 12
 Datowanie: ok. 1200 wg Friedensburga.
 Typ: Fried., t. 1, 82.
 Opis: Wyobraża półpostać księcia bez nakrycia głowy. W prawej ręce książę trzyma włócznię z proporcem, zapewne jednostrefowym. Grot włóczni (widoczna górna część liścia) sprawia wrażenie masywnego. W lewej ręce — okrągła tarcza, na której dookoła rozmieszczonych zostało 7 kółek (czy może nitów). Środek pola tarczowego oznaczony jest kółkiem. O ubiorze nic powiedzieć nie można ze względu na niewyraźne wyobrażenie.
 Literatura: Fried., t. 1, 82; Stronczyński, typ 171, s. 186; Gumowski I, tabl. CXLVI, 52; Szwagrzyk, s. 39, 102.
13. BRAKTEAT HENRYKA I BRODATEGO. TABL. I, 13
 Datowanie: jw.
 Typ: Fried., t. 1, 83.

Opis: Przedstawia księcia siedzącego na majestacie. Głowę księcia osłania prawdopodobnie mitra. W prawej ręce postaci znajduje się wzniesiony głownią ku górze miecz. Głownia zwięża się dość silnie ku sztychowi, wzdłuż niej ciągnie się zboczce. Jelec jest prosty, głowica zaś okrągła. W wyciągniętej lewej ręce książę trzyma tarczę kształtem zbliżoną do migdałowatego.

Literatura: Fried., t. 1, 83; Stronczyński, typ 172, s. 186; Gumowski I, tabl. CXLVI, 53.

14. BRAKTEAT HENRYKA I BRODATEGO. TABL. I, 14

Datowanie: jw.

Typ: Fried., t. 1, 84.

Opis: Przedstawia (bokiem) księcia siedzącego na majestacie. W prawej ręce trzyma miecz wzniesiony głownią ku górze. Głownia miecza jest dość szeroka, przez 3/4 jej długości ciągnie się szerokie zboczce. Tarcza (wsparta o głownię miecza i nogi księcia) ma kształt zbliżony do migdałowatego. Na polu tarczy zaznaczone jest prawdopodobnie umbo. Pozostałe szczegóły słabo czytelne.

Literatura: Fried., t. 1, 84; Stronczyński, typ 160, s. 177; Gumowski I, tabl. CXLVI, 55.

15. KWARTNIK HENRYKA III GŁOGOWSKIEGO TABL. I, 15

Datowanie: 1306-1314 wg Friedensburga; 1296-1309 wg Szwagrzyka.

Typ: Fried., t. 3, 224.

Opis: Wyobraża księcia na koniu jadącego w prawo. Z uwagi na wyolbrzymione kontury głowy w stosunku do całej postaci wolno przypuszczać, iż książę ma na głowie hełm garnczkowy. Szczegóły ubioru są niewyraźne. W prawej ręce postaci znajduje się wzniesiona nieco ku górze kopia (?), w lewej zaś mała tarcza zbliżona kształtem do trójkąta równoramiennego. Z elementów rzędu końskiego widoczne są prawdopodobnie fragment czapraka lub siodła i rzemień biegnący przez pierś konia — napierśnik.

Literatura: Fried., t. 3, 224; Gumowski I, s. 660, ryc. 62g; Szwagrzyk, s. 63, 208.

16. KWARTNIK KAZIMIERZA II BYTOMSKO-KOZIELSKIEGO. TABL. I, 16

Datowanie: 1281-1312 wg Friedensburga.

Typ: Fried., t. 7, 499.

Opis: Na kwartniku wyobrażona została półpostać księcia w hełmie garnczkowym na głowie. Do płasko ściętego wierzchołka dzwonu przymocowany jest klejnot w postaci półkolistego grzebienia umocowanego wzdłużnie. Książę być może ubrany jest w pancerną kurtę bez rękawów. W prawej ręce trzyma miecz wzniesiony głownią ku górze. Głownia jest szeroka zwiężająca się ku sztychowi. Przez całą zapewne jej długość ciągnie się zboczce. Jelec jest prosty, dość długi. Głowica zaś okrągła.

Literatura: Fried., t. 7, 499; Gumowski I, s. 658, ryc. 61a; Szwagrzyk, s. 74, 389.

II. ŹRÓDŁA SFRAGISTYCZNE

OMÓWIENIE BAZY ŹRÓDŁOWEJ I ZASAD UŁOŻENIA KATALOGU

W bronioznawczych badaniach nad dziejami uzbrojenia średniowiecznej Polski czy poszczególnych jej dzielnic pieczęcie stanowią specyficzną kategorię źródeł. Od szeregu też lat znajdują się one w centrum zainteresowań badaczy zarówno polskich, jak i zagranicznych¹.

Istotną cechą wiarygodności dokumentu stanowi pieczęć, a przede wszystkim dwa jej elementy składowe: wyobrażenie napieczątne oraz napis². Właśnie wyobrażenie napieczątne, podobnie jak i wyobrażenie na monecie, może stać się ważną bazą dla studiów nad średniowiecznym uzbrojeniem.

Spośród wielu systemów klasyfikacji pieczęci najbardziej przydatnym dla naszych celów wydaje się system M. Haisiga³, dzielący całość materiału na cztery grupy, w obrębie których wyróżnia się typy i podtypy. Nas interesować będzie pierwsza grupa — pieczęcie portretowe, wśród których rozpatrywać będziemy trzy typy: majestatyczny z postacią księcia siedzącego na tronie lub z popiersiem księcia; pieszy z postacią zbrojnego; konny z wizerunkiem zbrojnego jeźdźca. Owe typy pieczęci są charakterystyczne dla wyższych warstw społeczeństwa feudalnego.

¹ M. Gumowski, *Uzbrojenie i ubiór rycerski w czasach piastowskich*, „Broń i Barwa”, R. 3, Warszawa 1936, nr 3, s. 51-71; B. Gembarzewski, *Zołnierz polski, ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od XI w. do roku 1960*, t. 1, Warszawa 1960; Z. Stefańska, *Pancerze w Polsce średniowiecznej*, „Muzealnictwo Wojskowe”, t. 2: 1964, s. 73-141; Z. Pokuta, *Uzbrojenie Wielkopolski historycznej od schyłku XII do połowy XIV w. w świetle źródeł sfragistycznych*, Łódź 1971 (maszynopis rozprawy magisterskiej przygotowanej w Katedrze Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego); L. Kajzer, *Uzbrojenie i ubiór rycerski w średniowiecznej Małopolsce w świetle źródeł ikonograficznych*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1976; z bardzo bogatej literatury obcej cytujemy tylko parę przykładowych pozycji: G. Demay, *Le costume de guerre et d'apparat d'après les sceaux du moyen âge*, Paris 1875; tenże, *Paléographie des sceaux*, Paris 1881; Fr. Eygun, *Sigillographie du Poitou jusqu'en 1515*, Poitiers 1938; R. Chimani, *Die Reitersiegel der österreich. Regenten von Mitte des XIV bis Mitte des XV Jahrhunderts*, [w:] *Mitteilungen des Instituts für österreich. Geschichtsforschung*, Wien 1942; P. Kleter, *Die Kunst im österreichischen Siegel*, Wien 1927; V. de Ohelinek-Vaernewick, *Sceaux et armoiries des villes communes, échevinages-chatellenies, métiers et seigneuries de la Flandre ancienne et moderne*, Paris 1934; J. Hewitt, *Armour and Weapons in Europe*, t. 1-3, London 1860, reedycja Graz 1967.

² M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960, s. 154.

³ *Tamże*, s. 155-156.

Większość polskiego średniowiecznego materiału sfragistycznego pochodzi właśnie ze Śląska. Jest to wynik szczególnie daleko posuniętego rozbicia feudalnego tej dzielnicy, która w XIV w. rozpadała się aż na 17 małych ksiąstewek. Każdy książę pieczętował się własną pieczęcią, a niektórzy w ciągu swego panowania posiadali ich po kilka. Pieczęcie śląskie stanowią ponadto jedną z najciekawszych i najbardziej zwartych chronologicznie grup pieczęci piastowskich. Wysoki poziom artystyczny większości z nich stwarza cenne podstawy do badań nad kostiumologią, heraldyką i uzbrojeniem. Zasygnalizowane zaś wyżej zjawisko występowania kilku ułożonych w ciąg chronologiczny pieczęci jednego księcia pozwala niekiedy zaobserwować zmiany w ubiorze czy uzbrojeniu tej samej postaci wynikające z wahań aktualnej mody lub uzyskania nowych godności. Na przykład Władysław III, zwany Opolczykiem, ukazany jest inaczej jako palatyn węgierski, a inaczej jako wielkorządca Rusi. Zjawisko to, charakterystyczne dla Śląska, w stosunkowo nielicznym materiale sfragistycznym z innych dzielnic Polski nie zaznacza się zupełnie lub też w stopniu zupełnie nieistotnym. Podkreśla ono wiarygodność źródeł sfragistycznych i ich wartość jako odbicie konkretnej, historycznej rzeczywistości. Ten nasz sąd, sprzeczny z powtarzającymi się w literaturze głosami bardziej sceptycznymi⁴, znajduje dodatkowe potwierdzenie w zastanawiającej zbieżności szczegółów, jaką stwierdzamy pomiędzy wyobrażeniami tej samej postaci, pochodzącymi ze źródeł ikonograficznych różnej kategorii. Jako przykład przytoczymy podobizny Henryka IV Prawego na jego pieczęciach, nagrobku i na miniaturze z kodeksu *Manesse*. Drugi przykład stanowić może powtarzający się detal — hełm Bolka I jaworsko-świdnickiego z charakterystycznym klejnotem (dwa skrzyżowane na wierzchołku dzwону wachlarzowate pióropusze), występujący na nagrobku, pieczęci i monetach (z napisem w otoku GALEA DVCIS BOLKONIS lub GALEA DVCIS SLEZIE), bitych przez tego księcia.

Badacz przystępujący do rozważań i opracowań średniowiecznych pieczęci napotyka od samego początku na cały szereg trudności, o których wspomina jedynie zresztą polski podręcznik sfragistyki⁵. Po pierwsze trudności te spowodowane są rozproszeniem materiałów, po drugie — brakiem opracowań monograficznych poszczególnych grup pieczęci. Problemem najistotniejszym (podobnie zresztą jak w numizmatyce) jest brak *korpusu* sfragistyki polskiej, innymi słowy brak pełnego inwentarza polskich pieczęci, nie wspominając już o ich pełnym opracowaniu⁶.

⁴ Porównaj wywody L. Kajzera (*op. cit.*, rozdział 3), uzasadniające również słuszność naszego sądu.

⁵ Gumowski, Haisig, Mikucki, *op. cit.*, s. 11-14.

⁶ Polska sfragistyka posiada bibliografię zestawioną przez M. Dobijanę, *Przegląd publikacji z zakresu sfragistyki polskiej za lata 1945-1966*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. 12: 1968, z. 1; ponadto jako ważniejsze dla nas należy wymienić: A. F. Vossberg, *Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen*, Wrocław 1852; A. Schultz, *Die schlesischen Siegel bis 1250*, Wrocław 1871; P. Pfothauer, *Die schlesischen Siegel von 1250 bis 1300 bzw. 1327*, Wrocław 1879; H. Dannenberg, *Münzgeschichte Pommerns im Mittelalter*, Wrocław 1893; W. Kielisiński, *Album*, Poznań 1855; T. Żebrawski, *O pieczęciach dawnej Polski i Litwy*, „Nasze zabytki”, z. 1, Kraków 1865, z. 2, Kraków 1871; K. Stronczyński, *Pobieżny przegląd pieczęci polskich*, Piotrków 1881; tenże, *Pomniki książęce Piastów lenników dawnej Polski*, Piotrków 1888; F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie wieków średnich*, cz. 1, *Doba piastowska*, opracowana przy współudziale E. Diethla, Kraków 1899 wraz z uzupełnieniami: Uzupełnienie I „Herold Polski”, t. 16, Kraków 1934, s. 71-86, t. 17, Kraków 1935, s. 55-78; M. Haisig, *Sfragistyka szlachecka doby średniowiecza*, Lwów 1938; tenże, *Sfragistyka i heraldyka miast polskich w świetle dotychczasowych badań*, „Nauka i Sztuka”, t. 7: 1947; tenże, *Śląsk w monetach, medalach i pieczęciach*,

Książęca sfragistyka dzielnicy śląskiej ujęta została głównie w pracach: A. Schultza⁷ oraz P. Pfothenhauera⁸. Obie pozycje poświęcone są w całości sfragistyce śląskiej, ale obejmują materiał tylko do roku 1327 włącznie. Część pieczęci późniejszych publikuje K. Stronczyński⁹. Sfragistykę Piastów śląskich do końca XIV wieku opracował najpełniej M. Gumowski¹⁰ i właśnie na tej pracy zamierzamy oprzeć się w naszych rozważaniach; także i dlatego, że w części ilustracyjnej jej autor posługuje się dobrymi fotografiami oryginałów, a nie przerysami, niekiedy bardzo dowolnymi, co zdarza się innym badaczom. Załączone przez M. Gumowskiego zdjęcia są tym bardziej cenne, że do wielu oryginałów nie udało nam się dotrzeć. Nieuwzględnione przez M. Gumowskiego pieczęcie znajdują się w cytowanych już wyżej pracach Schultza i Pfothenhauera. Obaj autorzy posłużyli się jednak zdjęciami nie oryginałów, lecz przerysów lub bardzo zniszczonych kopii, a czasem nieczytelnych fragmentów pieczęci. Materiałów tych zatem, jako mało wiarygodnych, nie uwzględniamy w niniejszej pracy.

Zebrany przez nas w katalogu materiał sfragistyczny obejmuje 59 pozycji; z tego 56 to pieczęcie książęce, a 3 — miejskie. Na większości pieczęci występują sylwetki rycerzy pieszych lub konnych. Wyjątek stanowią trzy pieczęcie, na których książęta przedstawieni są na majestacie; są to pieczęcie: Henryka V głogowsko-żagańskiego z synami, Władysława III opolskiego i Ludwika I brzesko-lubińskiego.

Katalog źródeł sfragistycznych prezentowany jest w oparciu o dwustopniową chronologię: po pierwsze pieczęcie ułożone zostały w ciągu chronologicznym, tak jak się pojawiały; po drugie przedstawiono je według kolejności chronologicznej w obrębie lat panowania danego księcia. Nie uwzględniamy w katalogu pieczęci herbowych. Pominięte zostały one celowo, ponieważ przedstawione na nich elementy uzbrojenia są w znacznym stopniu zeschematyzowane i stylizowane, i z tej racji mało przydatne w naszych rozważaniach. Pominięty materiał sfragistyczny obejmuje głównie pieczęcie rycerskie i miejskie. Katalog przedstawiać będziemy według następującego schematu: numer kolejny pozycji, imię właściciela, odsyłacz do fotografii, opis pieczęci. Przy opisie wyobrażeń na pieczęciach stosować będziemy określenia przyjęte w heraldyce.

Najstarsza pieczęć książęca z wyobrażeniem sylwetki z elementami uzbrojenia odnosi się do Bolesława I Wysokiego z 1175 r. i stanowi pierwszą pozycję w naszym katalogu, najmłodsza należy do Ludwika I brzesko-lubińskiego, pochodzi z 1396 r. i zamyka ciąg pieczęci książęcych. Ostatnie trzy miejsca w katalogu zajmują pieczęcie miejskie: Kamiennej Góry, Żagania i Sulechowa. Do tej ostatniej brak nam dokumentacji fotograficznej, znana jest nam z opisu M. Gumowskiego, powołującego się na E. Kittela¹¹.

W katalogu, oprócz wspomnianej już małej pieczęci Bolesława I Wysokiego, umieszczone zostały dwie inne pieczęcie rzekomo tegoż księcia występujące przy dokumentach z 1175 r. (?), a będące niewątpliwie falsyfikatami. Wskazuje na to konny typ pieczęci, a także elementy uzbrojenia (forma hełmu garnczkowego i mała trójkątna tarcza) i rzędu końskiego (czaprak — kropierz) na jednej z tych pieczęci.

Wrocław 1951; M. Gumowski, *Herby i pieczęcie miejscowości województwa śląskiego*, Katowice 1939; tenże, *Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do r. 1400*, t. 3, Kraków 1936, s. 247-440; S. Mikucki, *Heraldyka Piastów śląskich do schyłku XIV w.*, tamże, s. 441-552.

⁷ Schultz, tamże.

⁸ Pfothenhauer, tamże.

⁹ Stronczyński, tamże.

¹⁰ Gumowski, *Pieczęcie śląskie...*

¹¹ M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV w.*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. 62: 1960 (1957), z. 2, s. 212.

Oba fałszyfikaty datować można na XIII w. W zakres dalszych naszych rozważań będą one wchodziły tylko jako materiał porównawczy, wyobrażają bowiem nie Bolesława I Wysokiego lecz umownego rycerza z XIII w.

Do najpiękniejszych i najstaranniejszych w rysunku zalicza się piesze pieczęcie, na przykład Bernarda świdnickiego (1307), Bolka II ziebickiego (1324). Pieczęcie wspomnianych książąt są tak precyzyjne i tak artystycznie wykonane, że bez najmniejszego trudu dostrzec można wszystkie najdrobniejsze nawet szczegóły ówczesnego stroju rycerskiego. Także pieczęcie konne tych książąt należą do najpiękniejszych w sfragistyce śląskiej i również oddają dokładnie szczegóły ubioru i uzbrojenia.

Piesze pieczęcie śląskie (np. pieczęć Bernarda z 1324 r.) nie wykazują większych odchyłeń od takichże współczesnych pieczęci z innych dzielnic Polski (por. np. pieczęć Przemysława, księcia kujawskiego z 1307 r.). Podobnie majestatyczne pieczęcie Władysława księcia opolskiego z lat 1386-1400 oraz *contrasigillum* tegoż władcy wykazują cechy wspólne dla całej polskiej sfragistyki książęcej. Natomiast typ pieczęci konnej występujący na Śląsku nawiązuje raczej do wzoru spotykanego w sfragistyce francuskiej¹².

Wszelkich ustaleń zarówno lat życia, jak i panowania poszczególnych władców w poszczególnych księstwach dokonaliśmy na podstawie ustalenia W. Dworzaczka¹³, a także o świeże sugestie K. Jasińskiego¹⁴, dotyczące niestety, jak dotąd, tylko Piastów linii wrocławskiej i legnicko-brzeskiej.

1. PIECZĘĆ PIESZA BOLESŁAWA I WYSOKIEGO (PRYZSTOJNEGO). TABL. II, 1
Datowanie: przy dokumencie z 1175 r.

Opis: Przedstawiona jest tu postać księcia stojącego frontalnie. Ze względu na nieudolny i niezbyt wyraźny rysunek, trudno stwierdzić rodzaj nakrycia głowy, być może jest to hełm lub czapka, a może po prostu tak przedstawiona fryzura? Pozostałe szczegóły ubioru równie słabo widoczne, prawdopodobnie książę ubrany jest w kaftan sięgający nieco za kolana i przepasany w talii. W prawej ręce księcia widoczny jest miecz uniesiony ku górze: główka w kształcie stożka posiada nakładkę. Jelec jest prosty i masywny. Głownia szeroka, zwężająca się ku sztychowi; wzdłuż głowni wyraźnie zaznaczone jest szerokie zbrocze. W lewej ręce księcia znajduje się włócznia z proporcem zakończonym czterostrefowo.

Literatura: G u m o w s k i II, t. III, tabl. LXXXV, 1.

2. PIECZĘĆ KONNA BOLESŁAWA I WYSOKIEGO (PRYZSTOJNEGO). TABL. II, 2
Datowanie: fałszyfikat przy dokumencie rzekomo z 1175 r.

Opis: Pieczęć ta podobna jest do pieczęci Władysława Odonica, księcia na Ujściu z 1233 r., a także do pieczęci Świętopełka gdańskiego z 1220 r. Rysunek i elementy uzbrojenia datują fałszyfikat na 1 poł. XIII w. Na pieczęci wyobrażono księcia pędzącego na koniu w lewo, odzianego zapewne w zbroję, może koczłą?; na zbroi widoczna jest długa kieca-tunika. W prawej ręce księcia znajduje się włócznia z proporcem zakończonym trójstrefowo.

¹² G u m o w s k i, *Pieczęcie śląskie...*, s. 262.

¹³ W. D w o r z a c z e k, *Genealogia*, Warszawa 1959, tabl. 5-11.

¹⁴ K. J a s i ń s k i, *Rodowód Piastów śląskich*, t. 1, *Piastowie wrocławscy i legnicko-brzescy*, Warszawa 1973.

fowo; w lewej zaś, osłaniająca ramię i pierś trójkątna tarcza na pasie, zawieszona na szyi. Prawa stopa tkwi w strzemieniu, przy stopie ostroga z prostym bodźcem. Ze szczegółów rzędu końskiego widoczne są: ogłowie, siodło, czaprak oraz fragment tylnego łęku.

Literatura: Piekosiński, nr 67.

3. **PIECZĘĆ KONNA BOLESŁAWA I WYSOKIEGO (PRYZSTOJNEGO).** TABL. II, 3
Datowanie: falsyfikat przy dokumencie rzekomo z 1175 r.

Opis: Pieczęć tę K. Stronczyński bez przekonywającego uzasadnienia przypisuje Bolesławowi Łysemu, księciu legnickiemu. Pieczęć przedstawia księcia jadącego na koniu w prawo. Na głowie księcia widoczny jest otwarty hełm z nosalem. Boczne ścianki dzwonu są przedłużone, górna część dzwonu płaska. Pod hełmem dostrzegalny jest kaptur kolczy. Hełm ten jest o tyle ciekawy, iż wydaje się stanowić formę przejściową od hełmu otwartego do garnczkowego. Pancierz jest niewidoczny, zasłania go trójkątna tarcza trzymana przez księcia w lewej ręce. Na polu tarczy znajduje się orzeł z półksiężycem na piersi i krzyżem pośrodku półksiężyca. Spod tarczy wystaje pochwa miecza. W prawej ręce postać trzyma proporzec zakończony trójstrefowo. Lewa stopa tkwi w strzemieniu. Z innych szczegółów rzędu końskiego widoczne jest ogłowie z wodzami, napierśnik i popręg, a także fragmenty siodła i czapraka. Szyję, pierś i zad koński okrywa pikowany kropierz.

Literatura: Piekosiński, nr 170.

4. **PIECZĘĆ PIESZA HENRYKA, II POBOŻNEGO WROCŁAWSKIEGO.** TABL. II, 4
Datowanie: z lat 1228-1234.

Opis: Przedstawia księcia w postawie frontalnej, w hełmie z nosalem. Górna część dzwonu jest prawie płaska. Hełm ten stanowi bliską analogię do hełmu opisanego wyżej — pod nr 3. Postać ubrana jest zapewne w kolczy kaftan i spodnie widoczne poprzez cienką tkaninę kiecy sięgającej nieco ponad stopy. Na kiecę nałożony jest krótki, sztywny pancierz bez rękawów, sięgający do pasa. Być może, iż jest on skórzany, zbrojony od wewnątrz metalem. W prawej ręce księcia widoczny jest miecz z prostym jalcem. Miecz ten wsparty jest na ramieniu. W lewej zaś ręce duża tarcza, tzw. migdałowata, wsparta o lewą nogę. Na polu tarczy znajduje się wizerunek orła z półksiężycem przez pierś i skrzydła.

Literatura: Gumowski II, tabl. LXXXV, 4.

5. **PIECZĘĆ PIESZA HENRYKA I BRODATEGO.** TABL. II, 5
Datowanie: przy dokumencie z 1234 r.

Opis: Wyobraża księcia w postawie frontalnej. Na głowie znajduje się otwarty hełm z nosalem; dzwon hełmu w kształcie stożka z lekko ściętym wierzchołkiem, wzmocniony jest obręczami przekrzyżowanymi przez dzwon. Postać ubrana jest w gruby, sztywny i długi, za kolana sięgający kaftan pancerny, dopasowany w talii, rozcięty z przodu i zbrojony na zewnątrz metalem (widoczne poziome pasy płytek). Pod kaftanem fałdzi-

sta kieca, sięga nieco powyżej stóp. W prawej ręce widoczna jest włócznia z proporcem zakończonym czterostrefowo. Przez prawe ramię biegnie szeroki pas, na którym zawieszona jest duża tarcza tzw. migdałowata. Na polu tarczy znajduje się półksiężyc z krzyżem pośrodku.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. LXXXV, 3.

6. PIECZĘĆ PIESZA BOLESŁAWA II ŁYSEGO (ROGATKI) LEGNICKIEGO.

TABL. II, 6

Datowanie: z lat 1244-1265.

Opis: Wyobraża stojącą frontalnie postać księcia, bez nakrycia głowy. Postać ubrana jest prawdopodobnie w pełną zbroję kolczą, którą przykrywa sięgająca nieco nad kolana kieca bez rękawów, przepasana w talii i rozcięta z przodu. Wokół szyi zwinięty jest kaptur kolczy. W prawej ręce księcia znajduje się miecz wsparty na ramieniu. Ma on widoczną okrągłą głowicę i jelec lekko rozszerzający się na końcach. Pochwa miecza przymocowana jest do pasa z lewej strony, ale przesunięta ku tyłowi, tak że jej koniec widoczny jest spoza pleców księcia po stronie prawej. W lewej ręce tarcza zbliżona do wydłużonego trójkąta równoramiennego. Posiada na swym polu wizerunek orła z półksiężycem przez pierś i skrzydła.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. LXXXVI, 7.

7. PIECZĘĆ PIESZA HENRYKA III BIAŁEGO WROCŁAWSKIEGO. TABL. III, 7

Datowanie: z lat 1250-1266.

Opis: Wyobraża księcia frontalnie, bez nakrycia głowy, odzianego w pełną zbroję kolczą (widać charakterystyczną fakturę powierzchni). Wokół szyi zwinięty jest kaptur kolczy. Kolczugę przykrywa fałdzista, sięgająca za kolana kieca, bez rękawów, przepasana w talii. W prawej ręce postaci widoczna jest włócznia z proporcem zakończonym trójstrefowo; na proporcju zaś wizerunek orła z półksiężycem przez pierś i skrzydła. W lewej ręce — trójkątna tarcza z lekko zaokrąglonymi bocznymi krawędziami. Na polu tarczy orzeł podobny do widocznego na proporcju.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. LXXXV, 5.

8. PIECZĘĆ PIESZA HENRYKA III BIAŁEGO WROCŁAWSKIEGO. TABL. III, 8

Datowanie: z lat 1253-1266.

Opis: Przedstawia księcia frontalnie, bez nakrycia głowy. Postać odziana jest zapewne w pełną zbroję kolczą. Na nią nałożona jest sięgająca kolan sfałdowana, bez rękawów kieca, przepasana w talii. Kieca na opisywanej pieczęci sprawia wrażenie bardziej sztywnej i grubej niż na poprzedniej pieczęci tegoż księcia (nr 7). W prawej ręce książę trzyma miecz z prostym jalcem, wsparty na ramieniu, zaś w lewej trójkątną tarczę z wizerunkiem orła z półksiężycem przez pierś i skrzydła.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. LXXXVIII, 11.

9. PIECZĘĆ PIESZA KONRADA I GŁOGOWSKIEGO.

TABL. III, 9

Datowanie: przy dokumencie z 1253 r.

Opis: Wyobraża księcia frontalnie, bez nakrycia głowy. Szczegóły ubioru są niezbyt dokładnie widoczne. Przypuszczać należy, że postać odziana jest w zbroję kolczą (?), którą przykrywa kieca bez rękawów przepasana w talii, sięgająca nieco za kolana, dołem sfałdowana. Do pasa, z lewej strony przymocowany jest miecz zapewne w pochwie. W prawej ręce księcia — włócznia z proporcem zakończonym czterostrefowo (?). Na proporcu widoczny jest wizerunek orła. W lewej ręce — trójkątna tarcza, na której polu znajduje się orzeł z półksiężycem przez pierś i skrzydła. Z pierwszego piętra baszty postać kobieca podaje księciu płasko ścięty walcowaty hełm garnczkowy z pojedynczą szparą wzrokową. Na szczycie dzwonu znajduje się klejnot w postaci plastycznego orła z rozpostartymi jakby do lotu skrzydłami.

Literatura: Piekosiński, nr 111.

10. PIECZĘĆ KONNA WŁADYSŁAWA I OPOLSKIEGO. TABL. III, 10

Datowanie: z lat 1257-1262.

Opis: Wyobraża księcia jadącego na koniu w lewo. Szczegóły ubioru i uzbrojenia są słabo widoczne. Na głowie księcia znajduje się płasko ścięty walcowaty hełm garnczkowy, wyglądem zbliżony do hełmu opisanego wyżej — pod nr 9, lecz bez klejnotu. W prawej ręce książę trzyma wzniesiony ku górze słabo widoczny miecz, w lewej zaś trójkątną tarczę, na której polu domyślać się możemy wizerunku orła. Wyraźnie i lepiej ukazane są elementy rzędu końskiego: ogłowie z wodzami i kropierz pokrywający szyję, grzbiet i zad koński. Na kropierzu widoczne są tarcze heraldyczne z orłami (?).

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. LXXXVII, 8.

11. PIECZĘĆ PIESZA WŁADYSŁAWA I OPOLSKIEGO. TABL. III, 11

Datowanie: z lat 1260-1281.

Opis: Wyobraża księcia frontalnie. Na głowie księcia widoczny jest walcowaty, płasko ścięty hełm garnczkowy, którego część twarzowa zaopatrzona jest w szparę wzrokową. Na szczycie dzwonu umieszczony jest w poprzek półkolisty pióropusz z pawich (?) piór. Postać ubrana jest w pełną zbroję kolczą, na którą nałożona jest do kolan sięgająca kieca-tunika bez rękawów, ułożona w fałdy. Na tunikę z kolei nałożony jest sztywny pancerz sięgający poniżej bioder, ściągnięty w talii pasem. Pancerz ten jest pikowany lub zbrojony na zewnątrz zbrojnikami w postaci prostokątnych dość dużych, zapewne metalowych płytek. W prawej ręce książę trzyma włócznię z proporcem zakończonym trójstrefowo, z grotem masywnym i okazałych rozmiarów. W lewej ręce książę ma trójkątną tarczę, na której polu widoczny jest wizerunek orła.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. LXXXVI, 6.

12. PIECZĘĆ PIESZA HENRYKA IV PRAWEGO (ŁAGODNEGO). TABL. III, 12

Datowanie: z lat 1270-1286.

Opis: Przedstawia frontalnie postać księcia bez nakrycia głowy. Książę ubrany jest zapewne w zbroję kolczą, przy szyi widoczny zwinięty kaptur kolczy. Kolczugę przykrywa kieca-tunika, bez rękawów, sięgająca nieco za kolana, przepasana w talii, dołem sfałdowana i prawdopodobnie rozcięta z przodu. W prawej ręce książę trzyma wsparty na ramieniu miecz z prostym jelicem, w lewej — tarczę trójkątną o prostych krawędziach bocznych. Na polu tarczy znajduje się wizerunek orła z półksiężycem przez pierś i skrzydła.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. LXXXIX, 14.

13. PIECZĘĆ PIESZA HENRYKA IV PRAWEGO (ŁAGODNEGO). TABL. IV, 13
Datowanie: z lat 1286-1290.

Opis: Wyobraża księcia frontalnie, bez nakrycia głowy. Książę odziany jest w pełną zbroję kolczą, wyraźnie widoczna jest charakterystyczna faktura powierzchni. Kolczugę przykrywa tunika sięgająca za kolana, przepasana w talii i rozcięta po obu bokach. Trzymany przez księcia w prawej ręce miecz wspiera się na ramieniu i ma głowicę soczewkową (?), jelec zaś jest prosty. W lewej ręce widoczna jest trójkątna tarcza z lekko zaokrąglonymi bocznymi krawędziami. Na polu tarczy wizerunek orła z półksiężycem przez pierś i skrzydła.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. XC, 16.

14. PIECZĘĆ PIESZA HENRYKA V BRZUCHATEGO (TLUSTEGO) LEGNICKIEGO TABL. IV, 14

Datowanie: z lat 1280-1283.

Opis: Przedstawia frontalnie postać księcia bez nakrycia głowy. Szczegóły ubioru są słabo widoczne. Postać odziana jest zapewne w pełną zbroję kolczą, na której widoczna jest fałdzista, do kolan sięgająca tunika, chyba bez rękawów, przepasana w talii i prawdopodobnie rozcięta z przodu i po bokach. W prawej ręce wspierając go na ramieniu książę trzyma miecz z soczewkową głowicą, w lewej natomiast trójkątną tarczę z niezbyt wyraźnym wyobrażeniem orła na polu tarczowym. Na lewym narożniku tarczy wspiera się hełm garnczkowy (widoczny z boku). Na szczycie dzwonu znajduje się klejnot w postaci wzdłużnego półkolistego wachlarza z pawich piór.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. LXXXVIII, 12.

15. PIECZĘĆ PIESZA HENRYKA V BRZUCHATEGO (TLUSTEGO) LEGNICKIEGO TABL. IV, 15

Datowanie: z lat 1287-1290.

Opis: Pieczęć ta podobna do opisanej wyżej, ale o wyraźniejszym rysunku. Wyobraża ona stojącą frontalnie postać księcia bez nakrycia głowy. Książę odziany jest w pełną zbroję kolczą, na którą nałożona jest sięgająca do pół łydki tunika bez rękawów, przepasana w talii i rozcięta w dwóch miejscach na przodzie. W prawej ręce książę trzyma wsparty na ramieniu miecz o okrągłej głowicy i prostym jelicu. W lewej ręce — trójkątną tar-

czę ze słabo widocznym wyobrażeniem orła na polu tarczowym. Na lewym narożniku tarczy wspiera się hełm garnczkowy (widoczny z boku) z klejnotem w postaci wzdłużnego półkolistego wachlarza z pawich piór na szczycie dzwonu.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. XC, 15.

16. PIECZĘĆ PIESZA HENRYKA V BRZUCHATEGO (TLUSTEGO). TABL. IV, 16
Datowanie: z lat 1291-1296.

Opis: Jest to trzecia i jednocześnie najbardziej czytelna pieczęć tego księcia, podobna do dwóch opisanych poprzednio. Wyobraża księcia w postawie frontalnej bez nakrycia głowy. Książę ubrany jest w pełną zbroję kolczą. Wokół szyi zwinięty ma kaptur kolczy. Na prawym łokciu widoczna jest nałokcica o kształcie kulisto-stożkowatym, a na prawym kolanie, być może, widoczny nakolanek. Na kolczugę nałożona jest sięgająca za kolana kieca-tunika bez rękawów, przepasana w talii i rozcięta z przodu w dwóch miejscach. Plecy i ramiona osłania długi do ziemi sięgający płaszcz. W prawej ręce trzyma książę miecz wspierając go na ramieniu, w lewej zaś trójkątną tarczę zawieszoną na rzemieniu biegnącym przez lewe ramię. Na polu tarczy orzeł z półksiężycem przez pierś i skrzydła.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. XCIII, 22.

17. PIECZĘĆ PIESZA HENRYKA (I) III GŁOGOWSKIEGO. TABL. IV, 17
Datowanie: z lat 1281-1300.

Opis: Przedstawia księcia frontalnie, bez nakrycia głowy. Prawdopodobnie książę ubrany jest w pełną zbroję kolczą, na którą nałożona jest sięgająca za kolana sfałdowana kieca-tunika, przepasana w talii. W prawej ręce trzyma książę włócznię z grotem niewielkich rozmiarów. W lewej zaś trójkątną tarczę z wizerunkiem orła na polu tarczowym. Na wysokości lewego biodra znajduje się miecz w pochwie; głowica jego jest okrągła, a jelec prosty, dość długi. Płasko ścięty walcowaty hełm, zapewne garnczkowy z klejnotem przypominającym choinkę, podaje księciu postać kobieca stojąca na baszcie zamku.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. XCII, 21.

18. PIECZĘĆ PIESZA HENRYKA (I) III GŁOGOWSKIEGO. TABL. IV, 18
Datowanie: z lat 1302-1303.

Opis: Pieczęć jest bardzo podobna do opisanej wyżej, lecz lepiej czytelna. Szczegóły uzbrojenia i ubioru są takie jak wyżej, a więc pełna zbroja kolcza, kieca-tunika rozcięta z przodu. Różnica uwidacznia się w wyobrażeniu hełmu garnczkowego, który na omawianej tu pieczęci przedstawia formę bardziej rozwiniętą. Hełm widoczny jest z boku; jego dzwon lekko zwęża się ku szczytowi, do którego przymocowany jest wzdłużny półkolisty wachlarzowaty pióropusz, być może z pawich piór. Przednia część dzwonu zaopatrzona jest w szparę wzrokową.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. XCIV, 24.

19. PIECZĘĆ PIESZA PRZEMKA SCINAWSKIEGO. TABL. V, 19

Datowanie: z lat 1284-1286.

Opis: Wyobraża księcia frontalnie bez nakrycia głowy. Szczegóły ubioru są słabo widoczne, prawdopodobnie postać odziana jest w pełną zbroję kolczą, którą przykrywa sięgająca nieco za kolana kieca-tunika, bez rękawów, przepasana w talii. W prawej ręce księcia widoczny jest miecz wsparty na ramieniu, w lewej zaś trójkątna tarcza z wyobrażeniem orła na polu tarczowym.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. LXXXIX, 13.

20. PIECZĘĆ PIESZA PRZEMYSŁA (PRZEMKA) RACIBORSKIEGO. TABL. V, 20

Datowanie: z lat 1284-1302.

Opis: Wyobraża księcia frontalnie, w hełmie garnczkowym na głowie (szczegóły słabo widoczne). Do płasko ściętej górnej części dzwonu przymocowany jest w poprzek półkolisty klejnot w postaci obręczy zaopatrzonej w dwa rzędy pawich (?) piór. Książę ubrany jest w pełną zbroję kolczą, na którą nałożona jest sięgająca do połowy kolan tunika bez rękawów, na niej zaś znajduje się krótka pancerna kamizela, sięgająca do połowy bioder, wycięta u dołu w zęby, przepasana w talii, pikowana lub zbrojona od zewnątrz. W prawej ręce książę trzyma włócznię z proporcem zakończonym trójstrefowo, w lewej zaś trójkątną tarczę z wizerunkiem orła. Warto zwrócić uwagę na podobieństwo tej pieczęci do pieczęci Władysława I opolskiego (nr 11) i Mieszka I opolsko-raciborskiego (nr 22). Odmienny jest tylko klejnot w hełmie Władysława.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CI, 38.

21. PIECZĘĆ PIESZA BERNARDA ZWINNEGO. TABL. V, 21

Datowanie: sprzed 1285 r.

Opis: Pieczęć przedstawia księcia pieszo, w postawie frontalnej. Książę ma naciągnięty na głowę kaptur kolczy. Po tym szczególe sądzić możemy, że książę odziany jest w pełną zbroję kolczą, na którą naciągnięta była sięgająca do kolan kieca-tunika, dołem sfałdowana. Dodatkową ochronę piersi stanowił nałożony na kiecę krótki pancierz w formie bardzo szerokiego pasa sięgającego od pach do bioder, przytrzymywanego na ramionach przez dość szerokie szelki. Nogi osłania prawdopodobnie kolczuga. W prawej ręce książę trzyma miecz skierowany głownią ku dołowi. Miecz ten znajduje się prawdopodobnie w pochwie, jelec jego jest słabo widoczny, być może ukształtowany motylkowato, głowica okrągła. W lewej ręce na wysokości przedramienia trzyma książę trójkątną tarczę z wizerunkiem orła. Z prawej strony postaci na wysokości łokcia znajduje się hełm garnczkowy (widoczny z boku) z płasko ściętym wierzchołkiem dzwonu zwieńczonym klejnotem w postaci wzdłużnego półkolistego grzebienia, być może z pawich piór. Prawdopodobnie obok klejnotu występują jeszcze labry. Część dzwonu osłaniająca twarz wydłużona jest ku dołowi. Pozostałe szczegóły słabo widoczne.

Literatura: P f o t e n h a u e r, tabl. V, 35.

22. PIECZĘĆ PIESZA MIESZKA I OPOLSKO-RACIBORSKIEGO. TABL. V, 22
Datowanie: z lat 1288-1290.

Opis: Pieczęć ta wzorowana zapewne na pieczęci Przemka raciborskiego (nr 20) i wyobraża księcia w postawie frontalnej, w hełmie garnczkowym na głowie. Dzwon hełmu płasko ścięty, posiada na szczycie przymocowany w poprzek półkolisty klejnot w postaci obręczy z dwoma rzędami pawich (?) piór. Przednia część dzwonu zaopatrzona jest w podwójną szparę wzrokową. Postać ubrana jest w pełną zbroję koleczą, na którą nałożona jest, za kolana sięgająca kieca bez rękawów, ułożona dołem w równe fałdy, na nią zaś nałożona jest jeszcze być może skórzana, dopasowana, lub przewiązana w talii kamizela pancerna sięgająca do połowy bioder i prawdopodobnie zbrojona od zewnątrz (?) lub pikowana (?). W prawej ręce księcia widoczna jest włócznia z proporcem zakończonym trójstrefowo, w lewej zaś na wysokości bioder trójkątna tarcza z wizerunkiem orła.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. XCII, 20.

23. PIECZĘĆ PIESZA BOLESŁAWA (BOLKA) I CHWALEBNEGO (WALECZNEGO) JAWORSKO-ŚWIDNICKIEGO. TABL. V, 23
Datowanie: z lat 1293-1299.

Opis: Przedstawia księcia frontalnie, w hełmie garnczkowym o nieco wypukłym szczycie dzwonu i prostych ściankach bocznych. Część twarzowa hełmu zaopatrzona jest w szpary wzrokowe, pomiędzy którymi wzdłuż osi symetrii przebiega pionowa grań. Na szczycie dzwonu znajduje się klejnot składający się z dwóch skrzyżowanych wachlarzowatych pióropuszy, lewy z piór pawich, prawy zaś z kogucich (wg M. Gumowskiego — s. 270). Książę ubrany jest w pełną zbroję koleczą, na którą nałożona jest sięgająca nieco za kolana, sfałdowana kieca-tunika, rozcięta z przodu, na niej zaś na szelkach, krótki do połowy bioder sięgający pancerz, być może zbrojony od wewnątrz. Biodra postaci otacza pas. W prawej ręce książę trzyma wsparty na ramieniu miecz z widocznym zboczem dochodzącym do 1/2 długości główki, okrągłą główką i jelcem. W lewej zaś na wysokości barku trójkątną tarczę z wizerunkiem orła z półksiężcem przez pierś i skrzydła.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. XCI, 19.

24. PIECZĘĆ PIESZA BOLESŁAWA III ROZRZUTNEGO (HOJNEGO) BRZESKO-LEGNICKIEGO. TABL. V, 24
Datowanie: z lat 1304-1305.

Opis: Pieczęć wyobraża księcia pieszo, w postawie frontalnej, bez nakrycia głowy, ubranego zapewne w pełną zbroję koleczą. Koleczugę przykrywa sfałdowana dołem, sięgająca za kolana kieca-tunika przepasana w talii, rozcięta z przodu i po bokach. W prawej ręce trzyma książę wsparty na ramieniu miecz z prostym, prawdopodobnie rozszerzającym się na końcach jelcem i okrągłą zapewne główką. W lewej zaś na wysokości przedramienia trójkątną tarczę z wizerunkiem orła.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. XCVI, 28.

25. PIECZĘĆ PIESZA BOLESŁAWA III ROZRZUTNEGO (HOJNEGO) BRZESKO-LEGNICKIEGO. TABL. VI, 25
 Datowanie: z lat 1310-1313.
 Opis: Pieczęć ta jest bardzo podobna do poprzedniej; występują te same elementy uzbrojenia, może tylko nieco dłuższa jest okrywająca księcia szata zwierzchnia — tunika.
 Literatura: G u m o w s k i II, tabl. XCV, 27.
25. PIECZĘĆ PIESZA BOLESŁAWA III ROZRZUTNEGO (HOJNEGO) BRZESKO-LEGNICKIEGO. TABL. VI, 25
 Datowanie: z lat 1310-1313.
 Opis: Przedstawia księcia w postawie frontalnej w hełmie garnckowym na głowie. Przednia część dzwonu zaopatrzona jest w dwie szpary wzrokowe, między którymi widoczna jest grań. Na szczycie dzwonu znajduje się klejnot przypominający trójkąt odwrócony podstawą ku górze; pole klejnotu pokrywa szachownica. Z lewej strony hełmu widoczne są prawdopodobnie labry. Książę odziany jest zapewne w pełną zbroję kolczą (z prawej dłoni trzymającej miecz odrzucona jest rękawica kolcza), którą przykrywa sięgająca za kolana kieca-tunika bez rękawów (bardzo głęboko wycięta pod pachami), przepasana w talii i dołem sfałdowana. W prawej ręce książę trzyma wsparty na ramieniu miecz z okrągłą (kulistą?) głowicą i prostym jalcem. Zbrocze ciągnie się do 1/2 długości głowni. W lewej dłoni na wysokości barku trzyma książę trójkątną tarczę z wizerunkiem orła.
 Literatura: G u m o w s k i II, XCVI, 29.
27. PIECZĘĆ PIESZA BOLESŁAWA III ROZRZUTNEGO (HOJNEGO) BRZESKO-LEGNICKIEGO. TABL. VI, 27
 Datowanie: z 1312 r.
 Opis: Pieczęć ta jest uderzająco podobna do dwóch pieczęci opisywanych wcześniej pod nr 24 i 25. Szczegóły uzbrojenia i ubioru są prawie identyczne. Wyjątek stanowi sztylet — puginał, zawieszony przy pasie z prawego boku księcia na pieczęci z 1312 r.
 Literatura: G u m o w s k i II, tabl. C, 36.
28. PIECZĘĆ KONNA BOLESŁAWA III ROZRZUTNEGO (HOJNEGO) BRZESKO-LEGNICKIEGO. TABL. VI, 28
 Datowanie: z lat 1321-1343.
 Opis: Piąta pieczęć tegoż księcia przedstawia go na koniu pędzącym w lewo. Na głowie księcia znajduje się hełm garnckowy o lekko zwężającym się ku górze i ściętym wierzchołku dzwonu, do którego przymocowane są labry i klejnot w postaci plastycznego orła. Dzwon posiada zaznaczoną grań przebiegającą wzdłuż osi symetrii i rozdzielającą zapewne szpary wzrokowe. Poniżej szpar widoczne są dwa rzędy otworków ułatwiających większy dopływ powietrza pod hełm. Dolne boczne ścianki dzwonu są lekko podcięte, tak że przednia dolna część dzwonu jest wydłużona i nieco wysunięta ku przodowi. Niezbyt czytelnie przedstawiony

został ubiór. Domyślać się możemy, iż ksiązę ma na sobie pełną zbroję kolczą, na którą nałożona jest, prawdopodobnie, krótka kamizela, może zbrojona od wewnątrz, z płytą napierśnika. Istnienia owej płyty pozwala się domyślać obecność przymocowanego do niej łańcuszka zabezpieczającego miecz przed zgubieniem. Zbroję osłania luźna tunika. W prawej ręce księcia widoczny jest dobyty i wzniesiony ku górze miecz; głowica jego jest okrągła (do głowicy doczepiony drugi koniec wspomnianego łańcuszka); głownia dość szeroka zwężająca się silnie ku sztychowi; przez 3/4 jej długości biegnie dość szerokie i głębokie zboczce. W lewej ręce trzyma ksiązę trójkątną tarczę z wizerunkiem orła na polu tarczowym. Koń przykryty jest kapą-kropierzem zdobionym w tarcze heraldyczne z wizerunkami orłów. Z innych szczegółów rzędu końskiego widać ogłowie z wodzami, a także fragment przedniej części łąku.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CIII, 46.

29. PIECZĘĆ PIESZA BERNARDA ŚWIDNICKIEGO.

TABL. VI, 29

Datowanie: z lat 1307-1325.

Opis: Wyobraża księcia w postawie frontalnej. Ksiązę ubrany jest w rozciętą dołem sfaldowaną kieczę, sięgającą do połowy kolan. Na nią nałożony jest sięgający za biodra kolczy kaftan (z kapturem i długimi rękawami przechodzącymi w rękawice). Kaftan ten wzmocniony jest dodatkową ochroną piersi — pancerzem w postaci bardzo szerokiego pasa sięgającego aż do pach i utrzymywanego na szerokich szelkach przełożonych przez ramiona. Z przodu przymocowany jest do niego (lub tworzy z nim całość) dodatkowy pas zwieszający się ku dołowi i ochraniający dolną część brzucha. Na pancerzu widoczne są trzy szeregi nitów, sugerujące iż mamy tu do czynienia z ochroną zbrojoną od wewnątrz płytkami metalowymi. Kończyny dolne pokrywa zapewne kolczuga wzmocniona także przez dodatkowe sztywne osłony w postaci nakolanków i nagolennic. Przy trzewikach, zapewne kolczych, widoczne są rzemienie przytrzymujące ostrogi. W prawej ręce trzyma ksiązę miecz wsparty na ramieniu; na jego głowni widoczne zboczce ciągnące się być może przez całą jej długość. Jelec przewężony jest w części środkowej; głowica okrągła. W lewej ręce na wysokości biodra dzierży trójkątną tarczę z wizerunkiem orła z półksiężycem przez pierś i skrzydła, w środku półksiężycy znajduje się prawdopodobnie krzyż. Z prawej strony postaci widoczny jest z boku hełm garnczkowy z płasko ściętym wierzchołkiem zwieńczonym klejnotem w postaci półkolistej, wzdłużnego grzebienia z dwóch szeregów piór pawich (?). Czołowa część dzwonu jest lekko cofnięta ku tyłowi, znajdujące się pod nią dwie szpary wzrokowe oddziela grań biegnąca wzdłuż osi symetrii. Poniżej szpar wzrokowych przednia część dzwonu zaopatrzona jest w otwórki umożliwiające większy dopływ powietrza. Dolne boczne partie dzwonu są lekko podcięte, widoczne przy nich dwa rzemienie służą do umocowania hełmu na głowie.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. XCV, 26.

30. PIECZĘĆ PIESZA LESZKA RACIBORSKIEGO.

TABL. VI, 30

Datowanie: z lat 1309-1317.

Opis: Przedstawia postać księcia frontalnie, bez nakrycia głowy. Prawdopodobnie książę odziany jest w pełną zbroję kolczą (rękawice nie stanowią całości z kolczugą i są prawdopodobnie płytkowe), którą przykrywa kiec-tunika, rozcięta z boku i sięgająca do pół łydki. W prawej ręce księcia tkwi włócznia z dużym masywnym grotem z poprzeczką i z uwidocznionym na liściu żeberkiem. W lewej ręce trzyma książę trójkątną tarczę z wizerunkiem orła na polu tarczowym. Przy lewym boku, poniżej biodra znajduje się miecz zapewne w pochwie; jelec jest prosty, masywny, lekko zwężony na końcach; głowica ma kształt odwrotnie gruszkowaty. Stojąca na baszcie z lewej strony księcia postać kobieca trzyma hełm garnczkowy widoczny z boku. Jest on bardzo podobny do opisanego już hełmu Bernarda z pieczęci z lat 1309-1317 (nr 29).

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. XCVII, 30.

31. PIECZĘĆ PIESZA BOLESŁAWA (BOLKA) I OPOLSKIEGO.

TABL. VII, 31

Datowanie: z 1311 r.

Opis: Pieczęć ta jest uderzająco podobna do pieczęci Henryka IV Prawego z lat 1270-1286 (nr 12). To podobieństwo sugeruje, iż pieczęć Bolesława I wzorowana była na pieczęci Henryka IV i dlatego nie będziemy jej tu bliżej opisywać.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. XCIII, 23.

32. PIECZĘĆ PIESZA HENRYKA VI WROCLAWSKIEGO.

TABL. VII, 32

Datowanie: z lat 1312-1315.

Opis: Wyobraża księcia frontalnie, bez nakrycia głowy, odzianego zapewne w pełną zbroję kolczą, wokół szyi zwinięty jest kaptur kolczy. Do trzech kolczych (?) przymocowane są rzemieniami ostrogi z gwiaździstym bodźcem. Zbroję kolczą przykrywa sięgająca za kolana kiec-tunika bez rękawów, wycięta głęboko pod pachami, przepasana w talii i rozcięta z przodu w dwóch miejscach. Z prawej strony przyczepiony jest do pasa puginał w pochewce. W prawej ręce księcia znajduje się sztychem skierowany ku dołowi miecz zapewne w pochwie; widoczna jest głowica i pas owijający pochwę. W lewej ręce na wysokości przedramienia widoczna jest trójkątna tarcza z wizerunkiem orła z półksiężycem przez pierś i skrzydła; pośrodku półksiężyca prawdopodobnie znajduje się krzyż.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. XCVII, 31.

33. PIECZĘĆ PIESZA HENRYKA VI WROCLAWSKIEGO.

TABL. VII, 33

Datowanie: z lat 1312-1332.

Opis: Pieczęć ta jest bardzo podobna do pieczęci tego księcia opisaną wyżej. Jedynym elementem różniącym jedną od drugiej jest hełm garnczkowy występujący tylko na pieczęci z lat 1312-1332. Hełm podaje księciu

stojąca na baszcie postać kobieca. Przypomina on hełmy wyobrażone na pieczęciach Henryka V (nr 15), Henryka (I) III (nr 18) i Leszka (nr 30), w związku z tym nie będziemy go tu opisywać.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. XCVIII, 33.

34. PIECZĘĆ PIESZA HENRYKA I (III) JAWORSKIEGO. TABL. VII, 34

Datowanie: z lat 1314-1346.

Opis: Wyobraża księcia frontalnie z głową zwróconą w prawo. Na głowie księcia umieszczony jest hełm garnczkowy z dwiema szparami wzrokowymi; górna część dzwonu jest nieco wypukła. Dolna przednia część dzwonu dłuższa jest od tylnej; wierzchołek zwieńczony jest klejnotem w postaci wzdłużnego półkolistego grzebienia z pawich piór. Książę ubrany jest prawdopodobnie w pełną zbroję kolczą; spodnie kolcze pod kolanami posiadają charakterystyczne przewiązki zapobiegające ich obsuwaniu się. Przy trzewikach widoczne są ostrogi z gwiazdzistym bodźcem. Kolczugę przykrywa sięgająca za kolana kieca-tunika rozcięta z przodu w dwóch miejscach. W prawej ręce księcia widoczny jest wsparty na ramieniu miecz z okrągłą głowicą i półtoraręczną zapewne rękojeścią. Jelec przewieszony jest w części środkowej, a sztych prawdopodobnie ułamany (?). W lewej ręce na wysokości barku (osłaniając częściowo pierś) znajduje się trójkątna tarcza o zaokrąglonych krawędziach bocznych. Na polu tarczy widoczny jest orzeł z półksiężycem przez pierś i skrzydła. Na basztach, po obu stronach księcia, umieszczone zostały dwa hełmy garnczkowe (wyobrażone frontalnie), zwieńczone klejnotami w postaci dwóch krzyżujących się na szczytach dzwonów, wachlarzowatych pióropuszy. Hełm z lewej strony posiada szpary wzrokowe, reszta szczegółów widoczna jest niezbyt dokładnie. Klejnoty obu hełmów z baszt podobne są do klejnotu na hełmie Bolka I wyobrażonego na pieczęci nr 23, do klejnotu na nagrobku tegoż księcia (nr 4), a także do klejnotów na hełmach występujących na wyobrażeniach monet (kwartników) bitych przez Bolka I.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. C, 37.

35. PIECZĘĆ PIESZA HENRYKA (II) IV (ŚMIAŁEGO) GŁOGOWSKO-ZAGAŃSKIEGO. TABL. VII, 35

Datowanie: z lat 1316-1317.

Opis: Wyobraża księcia frontalnie. Na głowie księcia widoczny jest hełm garnczkowy, być może ukazany z boku (?). Na szczycie dzwonu umocowany jest klejnot w postaci wzdłużnego (?) półkolistego grzebienia z pawich piór. Pozostałe szczegóły uzbrojenia i ubioru są słabo widoczne. Domyślać się możemy, iż książę ubrany jest w pełną zbroję kolczą przykrytą kieca-tuniką. W prawej ręce książę trzyma miecz wsparty na ramieniu (brak jest sztychu (?), w lewej zaś trójkątną tarczę z orłem na polu tarczowym.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CV, 51.

36. PIECZĘĆ PIESZA HENRYKA (II) IV (ŚMIAŁEGO) GŁOGOWSKO-
-ZAGAŃSKIEGO. TABL. VII, 36

Datowanie: z lat 1329-1342.

Opis: Przedstawia księcia bez nakrycia głowy. Szczegóły ubioru dość nieczytelne. Prawdopodobnie księżę ubrany jest w zbroję kolczą; widoczny jest zachodzący pod brodę odrzucony kaptur kolczy (podobny do wyobrażonego na nagrobku nr 8). Na kolczugę nałożona jest prawdopodobnie kieca-tunika, a na niej zaś jeszcze dodatkowo pancerna, sięgająca do pól uda, kamizela bez rękawów. Być może, iż kamizela ta, sprawiająca wrażenie dość sztywnej, wykonana jest ze skóry lub kilku warstw płótna (?), a może zbrojona jest od wewnątrz płytkami metalowymi (?). Na prawym kolanie księcia widoczny jest sztywny nakolaniek; przy trzewikach ostrogi z gwiazdzistym bodźcem. Do boku, z lewej strony przymocowany jest miecz z widoczną wieloboczną głowicą (podobną do głowicy puginału na nagrobku Bolka II — nr 22), pozostała część miecza zasłonięta jest przez trójkątną tarczę z wizerunkiem orła. Z prawej strony księcia postać kobieca trzyma hełm garnczkowy z labrami i klejnotem w postaci wzdłużnego półkolistego grzebienia z pawich piór. Z lewej zaś strony także postać kobieca trzyma włócznię z prostokątnym proporcem, na którym widoczny jest orzeł. Grot włóczni jest masywny, romboidalny, z biegnącym wzdłuż liścia żeberkiem.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CV, 50.

37. PIECZĘĆ PIESZA BOLESŁAWA (BOLKA) II OPOLSKIEGO. TABL. VIII, 37

Datowanie: z lat 1321-1345.

Opis: Wyobraża księcia frontalnie, bez nakrycia głowy. Księżę odziany jest w pełną zbroję kolczą, którą przykrywa kieca-tunika bez rękawów, przepasana w talii, sięgająca nieco za kolana, dołem sfałdowana. W prawej ręce postaci widoczny jest wsparty na ramieniu miecz z okrągłą głowicą i rozszerzającym się motylkowato jęlcem. W lewej zaś trójkątna tarcza z wizerunkiem orła.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CII, 42.

38. PIECZĘĆ PIESZA BOLESŁAWA (BOLKA) II ZIĘBICKIEGO. TABL. VIII, 38

Datowanie: z lat 1324-1332.

Opis: Pieczęć ta jest prawie identyczna, jak pieczęć Bernarda (nr 29). Sugeruje to, iż obie pieczęcie wykonywane były jedną ręką, albo przynajmniej wzorowane jedna na drugiej. Ze względu na owo podobieństwo nie będziemy tu opisywać pieczęci Bolka II. Zaznaczyć jednak należy, że wyraźnie widoczne są na niej ostrogi z gwiazdzistym bodźcem, w przeciwieństwie do pieczęci Bernarda, gdzie poza rzemieniami służącymi do przymocowania ostróg, same ostrogi są niewidoczne.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CVI, 52.

39. PIECZĘĆ KONNA BOLESŁAWA (BOLKA) II ZIĘBICKIEGO. TABL. VIII, 39

Datowanie: z lat 1329-1340.

Opis: Wyobraża księcia na koniu jadącym w lewo. Książę ma na głowie hełm garnczkowy z zaokrąglonym wierzchołkiem dzwonu, do którego przymocowane są labry i klejnot w postaci wzdłużnego soczewkowatego grzebienia pokrytego szachownicą. Książę ubrany jest w pełną zbroję kolczą, którą przykrywa kieca-tunika bez rękawów. W prawej ręce trzyma dobyty i wzniesiony ku górze miecz z okrągłą głowicą i jelcem motylkowato ukształtowanym. Wzdłuż całej główki biegnie zboczce; sztych jest nieco zaokrąglony. Łańcuszek znajdujący się przy rękojeści sugerować może istnienie na kolczudze sztywnego napierśnika, do którego miecz mógłby być przymocowany. Niestety, ów napierśnik nie jest widoczny, gdyż trójkątna tarcza (z wizerunkiem orła z półksiężycem przez pierś i skrzydła) zasłania całą niemal pierś jeźdźcy. Koń przykryty jest kropierzem-kapą zdobioną tarczami heraldycznymi z orłami. Z innych szczegółów rzędu końskiego widoczne są ogłowie z wodzami, oraz fragmenty siodła: przedni i tylny lęk.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CVI, 53.

40. PIECZĘĆ KONNA BOLESŁAWA (BOLKA) II ZIĘBICKIEGO. TABL. VIII, 40
Datowanie: z lat 1333-1340.

Opis: Wyobraża księcia na koniu pędzącym w lewo. Na głowie księcia znajduje się hełm garnczkowy o płasko ściętej górnej części dzwonu, na której umocowany jest klejnot w kształcie wzdłużnego walcowatego grzebienia, półksiężycowato wygiętego ku górze. Książę ubrany jest prawdopodobnie w zbroję kolczą, którą przykrywa krótka kieca-tunika pokryta wizerunkami orłów. W prawej ręce jeździec dzierży dobyty wzniesiony ku górze miecz, z którego widoczna jest głowica, prosty jelec i szerokie zboczce biegnące przez 3/4 długości główki. W lewej ręce trzyma książę trójkątną tarczę z orłem na polu tarczowym. Ze szczegółów rzędu końskiego widoczne są fragmenty ogłowia. Szyję, piersi i zad koński pokrywa kropierz z wizerunkami orłów.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CIV, 48.

41. PIECZĘĆ PIESZA JANA ŚCINAWSKIEGO. TABL. VIII, 41
Datowanie: z 1326 r.

Opis: Wyobraża księcia w postawie frontalnej, bez nakrycia głowy. Książę ubrany jest w pełną zbroję kolczą, wokół szyi ma zwinięty kaptur kolczy. Kolczugę przykrywa sięgająca nieco za kolana przepasana w talii i dołem sfałdowana kieca bez rękawów, głęboko wycięta pod szyją i pachami. W prawej ręce księcia widoczna jest włócznia z proporcem o kształcie nieco innym niż omawiane dotychczas. W tym wypadku jest to prostokątny płat materiału z wyraźnie wyodrębnionym w górnej części ogonem. Na proporcu widoczny jest wizerunek orła. Grot włóczni niewielkich rozmiarów jest kształtu romboidalnego. Z prawej strony księcia na wysokości biodra, przy pasie znajduje się pugińał w pochewce. W lewej ręce trzyma książę miecz wsparty sztychem o ziemię; widoczna jest okrą-

gła głowica i prosty jelec. W tej samej ręce ma książę opartą na główni miecza trójkątną tarczę z wizerunkiem orła na polu tarczowym. Nad głowicą miecza, widoczny jest z boku hełm garnczkowy z klejnotem w postaci wzdłużnego półkolistego grzebienia z pawich piór.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CIII, 47.

42. PIECZĘĆ PIESZA BOLESŁAWA (BOLKA) II (MAŁEGO) ŚWIDNICKO-JAWORSKIEGO. TABL. VIII, 42

Datowanie: z lat 1326-1362.

Opis: Wyobraża księcia frontalnie, z głową lekko zwróconą w prawo. Na głowie hełm garnczkowy z dwiema szpárkami wzrokowymi i klejnotem w postaci wzdłużnego półkolistego grzebienia z pawich piór. Pozostałe szczegóły ubioru są słabo widoczne, domyślać się możemy, iż książę na całkowitej zbroi kolczej posiada dodatkowe osłony w postaci być może pikowanej lub zbrojonej od wewnątrz kamizeli bez rękawów sięgającej do kolan. Osłony kończyn dolnych stanowią sztywne nakolanki i nagolennice. Całość przykrywa kiec-tunika bez rękawów, przepasana w talii i rozcięta na przodzie w dwóch miejscach. W prawej ręce księcia jest widoczny wsparty na ramieniu miecz z okrągłą głowicą i prostym jalcem, w lewej zaś na wysokości barku trójkątna tarcza z wizerunkiem orła na polu tarczowym.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CII, 45.

43. PIECZĘĆ PIESZA BOLESŁAWA (BOLKA) II (MAŁEGO) ŚWIDNICKO-JAWORSKIEGO. TABL. IX, 43

Datowanie: z lat 1365-1367.

Opis: Pieczęć z tytułaturą książęcą, odnosi się do Bolka II jako księcia świdnickiego i margrabiego łużyckiego. Przedstawia ona księcia w stojącej postawie z głową lekko zwróconą w prawo. Na głowie księcia znajduje się hełm garnczkowy z labrami i klejnotem w postaci wzdłużnego półkolistego grzebienia z pawich piór. Książę odziany jest prawdopodobnie w skórzany kaftan sięgający do kolan, mocno wcięty w talii i może nieco wypukły na piersi. Kaftan zbrojony jest na zewnątrz zbrojnikami w postaci łusek (?). Biodra otacza luźny pas, do którego z prawej strony przyczepiony jest puginał. Nogi osłaniają sztywne nakolanki i być może nagolennice. Trzewiki o lekko zaokrąglonych nosach także pokryte są łuskowatymi zbrojnikami. Przy trzewikach widoczne są ostrogi z gwiazdzystym bodźcem. Odnośnie do osłon rąk nic pewnego powiedzieć nie można, gdyż szczegóły są zbyt słabo widoczne. Lewą rękę i ramię osłania trójkątna tarcza z wizerunkiem orła na polu tarczowym. W prawej zaś ręce znajduje się miecz (w pochwie owiniętej pasem?) wsparty na ramieniu. Posiada on okrągłą głowicę i prosty jelec. Ramiona księcia osłania długi, do ziemi sięgający płaszcz spięty pod szyją. Pod stopami widoczna jest tarcza heraldyczna z herbem Łużyc (jeleni).

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CX, 62.

44. PIECZĘĆ PIESZA KONRADA I NAMYSŁOWSKO-OLEŚNICKIEGO. TABL. IX, 44
Datowanie: z lat 1337-1361.

Opis: Pieczęć ta jest uważana przez M. Gumowskiego za falsyfikat, wyobraża księcia frontalnie, w mitrze na głowie. Szczegóły ubioru są słabo widoczne, domyślać się możemy, iż książę ma na sobie kaftan kolczy (widoczne: rękawy kołcze i zachodzący pod brodę odrzucony z głowy kaptur kolczy). Na prawym kolanie widoczny jest nakolaniek. Całość przykrywa kieca-tunika, prawdopodobnie z rękawami, przepasana w talii, sięgająca nieco za kolana, dołem sfałdowana. W prawej ręce książę trzyma miecz w pochwie (widoczny trzewik) wsparty na ramieniu. Głowica miecza wyobrażona jest niezbyt czytelnie, jelec zaś wygięty jest esowato (?). W lewej ręce postaci, na wysokości przedramienia, widoczna jest trójkątna tarcza z wyobrażeniem orła na polu tarczowym.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. XCVIII, 32.

45. PIECZĘĆ KONNA MIKOŁAJA ZIĘBICKIEGO. TABL. IX, 45
Datowanie: z lat 1343-1356.

Opis: Pieczęć ta podobna jest do pieczęci Bolka II i Bolka III ziebickich, nr 39, 48. Wyobraża księcia na koniu pędzącym w lewo. Na głowie księcia hełm garnczkowy (widoczny z boku), posiadający szeroką być może pojedynczą szparę wzrokową. Płaski szczyt dzwonu zaopatrzony jest w labry i klejnot w postaci dwóch wzdłużnych soczewkowatych, pokrytych szachownicą grzebieni, umieszczonych równolegle do siebie. Książę ubrany jest w pełną zbroję kolczą, którą przykrywa kieca-tunika bez rękawów, przepasana w talii. W prawej ręce księcia dobyty i wzniesiony ku górze miecz z głowicą okrągłą i motylkowato ukształtowanym jalcem. Głownia jest dość szeroka i zwężająca się ku sztychowi; wzdłuż niej ciągnie się szerokie niezbyt głębokie zboczce. Przy rękojeści miecza znajduje się łańcuszek. Sugeruje on istnienie oprócz kolczego kaftana dodatkowej ochrony w postaci płyty napierśnika, do której miecz mógł być przymocowany. Lewe ramię i pierś osłania trójkątna tarcza z wizerunkiem orła. W lewej ręce książę trzyma wodze. Prawa stopa tkwi w strzemieniu. Z innych szczegółów rzędu końskiego widoczne są: fragment wędzidla z wąsami, popręg, fragmenty siodła (przedni i tylny łąk). Łeb, szyję, pierś i zad koński pokrywa kropierz bogato zdobiony rozetami i trójkątnymi tarczami heraldycznymi z wizerunkami orłów. Na łbie końskim siedzi ptak (wg M. Gumowskiego orzeł), z rozpostartymi jak do lotu skrzydłami.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CVIII, 58.

46. PIECZĘĆ PIESZA WACŁAWA I LEGNICKIEGO. TABL. IX, 46
Datowanie: z lat 1349-1362.

Opis: Wyobraża księcia frontalnie, w mitrze książęcej na głowie. Szczegóły ubioru niezbyt wyraźne. Książę ubrany jest prawdopodobnie w „kurte” z krótkimi rękawami, sięgającą do pól uda. „Kurta” ta zbrojona jest na zewnątrz zbrojnikami w postaci łuski (?). Biodra księcia otacza pas

rycerski. Pod „kurta” najprawdopodobniej znajduje się kaftan kolczy, którego wysoki kołnierz (opuszczony kaptur) zachodzi pod brodę. Być może, iż pod kaftanem koleżym występuje jeszcze jakaś miękka szata sięgająca nieco za kolana (?), z całą pewnością stwierdzić tego nie można, gdyż właśnie fragment pieczęci w okolicach nóg jest najmniej czytelny. Wydaje się jednak, że na pieczęci przedstawiono sztywne (płytkowe) ochrony nóg w postaci nakolanków i nagolennic. Z ramion księcia spływa długi, do ziemi sięgający płaszcz osłaniający jedynie plecy. W prawej ręce widoczne są drzewce dużego, prostokątnego proporca z wizerunkiem orła, którego środek zasłania głowa księcia. Przez prawe ramię biegnie szeroki pas, na którym zawieszona jest duża, mocno wypukła, trójkątna tarcza z wyobrażeniem orła. Na wysokości lewego biodra wisi miecz o prostym jelcu. Po obu stronach księcia znajdują się trójkątne tarcze heraldyczne; na polu prawej widnieje orzeł, zaś pole lewej podzielone jest na cztery części wyobrażające na przemian szachownice i orły.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CIX, 60.

47. PIECZĘĆ KONNA BOLESŁAWA (BOLKA) III OPOLSKIEGO. TABL. IX, 47

Datowanie: z lat 1360-1362.

Opis: Wyobraża księcia na koniu pędzącym w lewo. Szczegóły uzbrojenia i ubioru są słabo widoczne. Znajdujący się na głowie księcia hełm garnczkowy ma klejnot w postaci plastycznego orła z rozwiniętymi do lotu skrzydłami. Książę ubrany jest prawdopodobnie w kamizelę (sprawiającą wrażenie dość sztywnej) mocno wciętą w talię. W prawej ręce widnieje dobyte miecz o szczegółach trudnych do określenia (głowica okrągła). Le-we ramię i pierś jeźdźca osłania trójkątna tarcza z wyobrażeniem orła na polu tarczowym. Koń pokryty jest kapą-kropierzem zdobionym trójkątnymi tarczami heraldycznymi z wizerunkami orłów.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CIX, 61.

48. PIECZĘĆ KONNA BOLESŁAWA (BOLKA) III ZIĘBICKIEGO. TABL. IX, 48

Datowanie: z lat 1363-1399.

Opis: Pieczęć ta wzorowana jest na pieczęci Mikołaja — nr 45, wyobraża księcia jadącego na koniu w lewo. Na głowie księcia widoczny jest hełm garnczkowy z labrami i klejnotem w postaci dwóch wzdłużnych soczewkowatych, pokrytych szachownicą grzebieni, umieszczonych równolegle do siebie. Książę ubrany jest w kolczy kaftan, na który nałożona jest, prawdopodobnie do pasa sięgająca kamizela bez rękawów, zapinana z przodu na guziki. W prawej ręce dobyte miecz posiada szerokie zboczce ciągnące się przez całą długość głowni. Jelec miecza rozszerza się motylkowato; głowica jest okrągła. Przy rękojeści znajduje się łańcuszek. Na lewym ramieniu, na wysokości barku trzyma książę trójkątną tarczę z wyobrażeniem orła na polu tarczowym. Z elementów rzędu końskiego widoczne są części ogłowia — wędzidło i wodze. Szyję, pierś i zad koński osłania

kropierz bogato zdobiony rozetami i trójkątnymi tarczami heraldycznymi z wizerunkami orłów. Na łbie końskim siedzi ptak z rozpostartymi skrzydłami.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CXI, 67.

49. PIECZĘĆ PIESZA KONRADA II OLEŚNICKO-KOZIELSKIEGO. TABL. X, 49

Datowanie: z lat 1364-1395.

Opis: Pieczęć z lat 1364-1395 wyobraża księcia frontalnie, w mitrze na głowie. Szczegóły uzbrojenia i ubioru są mało czytelne. Domyślać się możemy, iż postać odziana jest, prawdopodobnie, w kaftan sięgający do kolan (?), obcisły w talii, wypukły na piersi, przepasany na wysokości bioder pasem rycerskim. Na ramionach widoczne są naramienniki. Nogi osłaniają nagolennice i nakolanki (?). W prawej ręce rycerz trzyma miecz wsparty na ramieniu, szczegóły nieczytelne, w lewej zaś na wysokości przedramienia trójkątną tarczę z wizerunkiem orła. Z prawej strony księcia, na wieży widoczny jest hełm garnczkowy (przedstawiony bokiem), o zaznaczonej przedniej grani, zaopatrzony w dwie szpary wzrokowe; dzwon posiada wykształconą szczytową kopułkę, na której umieszczony jest klejnot w postaci orła z rozwiniętymi do lotu skrzydłami. Z hełmu w dół zwieszają się labry.

Literatura: M i k u c k i, tabl. CXXXIV, 175.

50. PIECZĘĆ MAJESTATYCZNA HENRYKA V ŻELAZNEGO GŁOGOWSKO-
-ŻAGAŃSKIEGO. TABL. X, 50

Datowanie: z lat 1369-1370.

Opis: Przedstawia księcia siedzącego na tronie z dwoma siedzącymi synami Henrykiem VI i VII po bokach. Postać środkowa (Henryk V) ma na głowie mitrę książęcą; ubrana jest w kurtę wypukłą na piersi, obcisłą w talii; dolna część kurty (od pasa w dół) prawdopodobnie zbrojona jest zbrojnikami od zewnątrz. Pod szyją, spod kurty wystaje wysoki kołnierz (opuszczony kaptur) koleczugi. Odnośnie do osłon nóg nic bliższego powiedzieć nie można. W prawej ręce książę trzyma miecz (skierowany sztychem ku górze) wsparty na ramieniu i kolanie. Głownia miecza jest dość wąska; jelec rozszerza się na końcach lekko wygiętych ku głowni; rękojeść jest prawdopodobnie półtora lub dwuręczna, a głowica okrągła. W lewej ręce znajduje się oparta o kolano trójkątna tarcza ze słabo widocznym wizerunkiem orła. Obie postacie z lewej i prawej strony są słabo widoczne w szczegółach, ale ubrane podobnie do wyżej opisanej. Postać z prawej strony ma uniesioną ku górze lewą dłoń, w prawej zaś trzyma miecz skierowany sztychem ku dołowi. Głownię częściowo zasłania tarcza ze słabo widocznym wizerunkiem orła. Postać z lewej strony ma uniesioną ku górze prawą dłoń, w lewej zaś trzyma miecz i tarczę.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CX, 63.

51. PIECZĘĆ MAJESTATYCZNA WŁADYSŁAWA III OPOLSKIEGO. TABL. X, 51
Datowanie: z 1372 r.

Opis: Pieczęć majestatyczna przywieszona do dokumentu z 1372 r. przedstawia księcia jako wielkorządcę Rusi. Siedzi na tronie w wysokim kołpaku na głowie. W prawym ręku książę trzyma miecz wsparty na ramieniu. Prawdopodobnie miecz znajduje się w pochwie owiniętej pasem (?). Pozostałe szczegóły trudne do określenia. Z prawej strony księcia widnieje tarcza heraldyczna z wizerunkiem orła, z lewej zaś także tarcza heraldyczna z wizerunkiem stojącego na tylnych łapach lwa.

Literatura: Piekosiński, nr 314.

52. PIECZĘĆ KONNA WŁADYSŁAWA III OPOLSKIEGO. TABL. X, 52
Datowanie: z lat 1378-1386.

Opis: Pieczęć ta wyobraża Władysława III jako księcia opolskiego i wielkuńskiego. Przedstawia go stojącego w strzemionach na koniu pędzącym w lewo. Na głowie księcia znajduje się hełm garnczkowy (przedstawiony frontalnie), z labrami i klejnotem w postaci półkolistego grzebienia umieszczonego w poprzek dzwonu i uzupełnionego wachlarzowatym pióropuszem z pawich piór. Powierzchnia grzebienia podzielona jest na cztery pola herbowe, na których umieszczone są godła niemożliwe obecnie do odczytania. Książę ubrany jest w kurtę sięgającą do połowy uda, obcisłą w talii i wypukłą na piersi. Pozostałe szczegóły ubioru są nieczytelne. W prawej ręce widoczny jest fragment miecza o jelcu lekko wygiętym ku górnemu; w lewej zaś jeździec trzyma wodze. Z innych elementów rzędu końskiego widoczne są rzemienie ogłowia oraz fragmenty siodła: tylny i przedni łęk. Szyję, grzbiet i zad koński osłania kropierz zdobiony trójkątnymi tarczami heraldycznymi z wizerunkami orłów. Z tyłu, za siodłem widoczny jest mały pies siedzący na zadnich łapach.

Literatura: Gumowski II, tabl. CXIII, 71.

53. PIECZĘĆ KONNA WŁADYSŁAWA III OPOLSKIEGO. TABL. X, 53
Datowanie: z 1386 r.

Opis: Trzecia pieczęć tego księcia wyobraża go jako palatyna Węgier. Rysunek jest silnie zatarty, a co za tym idzie trudny do odczytania. Zauważono tylko, że książę ma na głowie hełm garnczkowy z labrami i klejnotem w postaci orła zrywającego się do lotu. W prawej ręce książę trzyma dobyty miecz, w lewej zaś trójkątną tarczę z wizerunkiem orła. Z elementów rzędu końskiego widoczne są: fragment wędzidla i wodze. Szyję, grzbiet i zad koński okrywa kapa-kropierz.

Literatura: Mikucki, tabl. CXXXVIII, 192.

54. PIECZĘĆ PIESZA HENRYKA VI STAREGO ŻAGAŃSKO-KROŚNIĘSKIEGO. TABL. X, 54
Datowanie: z lat 1379-1393.
Opis: Wyobraża księcia frontalnie, w mitrze na głowie. Książę ubrany

jest w zbroję kolczą. Fragmenty jej widoczne są przy szyi (opuszczony kaptur kolczy) i z przodu poniżej kamizeli. Na kolczugę nałożona jest sztywna kurta pancerna, wypukła na piersi i mocno wcięta w talii, sięgająca do pól uda. Biodra otacza zdobiony pas rycerski. Kończyny górne osłaniają dodatkowo sztywne, zapewne płytowe naramienniki, opachy, stożkowate nakolcece, zarękawia i rękawice. Na nogach widoczne są stożkowate nakolanki, nagolennice i trzewiki o wydłużonych nosach. W prawym ręku trzymany jest wsparty na ramieniu miecz o wąskiej głowni, mocno zwężający się ku sztychowi. Jelec miecza wygięty jest ósemkowato. Głowica jest zapewne okrągła. W lewym zaś ręku, na wysokości talii, znajduje się mała trójkątna tarcza (o zaokrąglonej dolnej części) z wizerunkiem orła. Przy lewym boku księcia widoczna jest włócznia z proporcem pokrytym szachownicą. Proporzec ten podobny jest do tego, jaki występuje na pieczęci Jana z 1326 r. (nr 41). Grot włóczni jest bardzo długi i wąski. Pod stopami księcia leży tarcza heraldyczna z szachownicą pokrywającą pole tarczowe.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CXII, 69.

55. PIECZĘĆ KONNA JANA II OPAWSKO-RACIBORSKIEGO TABL. XI, 55
 Datowanie: z 1391 r.

Opis: Przedstawia księcia na koniu pędzącym w lewo. Na głowie księcia znajduje się hełm garnczkowy z labrami i klejnotem w kształcie rogów bawolich, inne szczegóły ubioru są słabo widoczne. Jeździec zasłania się trzymaną w lewej ręce trójkątną tarczą z wizerunkiem orła. W prawej ręce (z wyraźnie zaznaczoną rękawicą) trzyma książę schematycznie wyobrazony, dobyty miecz, wzniesiony ku górze i połączony łańcuszkiem z napierśnikiem. Prawa stopa jeźdźca tkwi w strzemieniu, widoczne jest puślisko. Nogę ochraniają: nabiodrek, stożkowaty nakolanek i nagolennica. Z innych szczegółów rzędu końskiego widoczne są: wodze, pierścień wędzidłowy, fragmenty siodła — tylny i przedni łęk. Szyję, pierś i zad koński okrywa kropierz.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CXII, 68.

56. PIECZĘĆ MAJESTATYCZNO-POPIERSIOWA LUDWIKA I TABL. XI, 56
 BRZESKO-LEGNICKIEGO.
 Datowanie: z 1396 r.

Opis: Pieczęć ta należy do wyjątkowych egzemplarzy i jest jedyną tego typu pieczęcią na Śląsku. M. Gumowski, M. Haisig i S. Mikucki przypuszczają, że jest to pierwsza pieczęć portretowa i że powstała ok. 1350 r. Pieczęć ta wyobraża księcia w mitrze książęcej na głowie, w lekkiej szacie zwierzchniej, prawdopodobnie z długimi, szerokimi rękawami. W prawej ręce książę trzyma miecz, o wąskiej, zwężającej się ku sztychowi głowni, wsparty na ramieniu. Jelec miecza wygięty jest lekko ku głowni; rękojeść półtora, lub dwuręczna; głowica okrągła. W lewej ręce znajduje się włócznia z proporcem (podobnym do występujących na pieczęciach

Jana — nr 41 i Henryka VI — nr 54). Na proporcu zauważalny jest słabo widoczny wizerunek orła. Po obu stronach postaci, na wysokości ramion widoczne są trójkątne tarcze heraldyczne ze słabo zaznaczonymi orłami na polach tarczowych.

Literatura: G u m o w s k i II, tabl. CVIII, 59.

57. PIECZĘĆ MIASTA KAMIENNEJ GÓRY.

TABL. XI, 57

Datowanie: XIII lub 1 poł. XIV w.

Opis: Pieczęć tę znalazł H. Surma-Jeltsch w archiwum wrocławskim przy dokumencie bez daty i odniósł ją jeżeli nie do XIII w., to najpóźniej do 1 poł. XIV w. Przypuszczalnie przedstawia ona księcia Bolka I świdnicko-jaworskiego jako założyciela miasta. Pole pieczęci podzielone jest linią pionową na dwie części. W prawej części widoczny jest zamek z blankami, w lewej zaś postać rycerza kroczącego w lewo. Głowę rycerza osłania widoczny z boku, płasko ścięty, walcowaty hełm garnczkowy wczesnego typu. Przednia część dzwonu zaopatrzona została w prawdopodobnie pojedynczą szparę wzrokową; na szczycie dzwonu umieszczony jest klejnot — pióropusz. Postać odziana jest zapewne w krótką do bioder sięgającą kurtę pancerną, być może z długimi rękawami (?), spod której wystają jak gdyby dwie luźne sfaldowane kiece, jedna do kolan, druga zaś do pół łydki. W prawej ręce postać trzyma dobyty, wzniesiony ku górze miecz, o szerokiej zwięzającej się nieco ku sztychowi głowni. Zbrocze jest dość szerokie i ciągnie się przez 3/4 jej długości. Jelec jest lekko przewężony w części środkowej, a rozszerza się na końcach; głowica jest okrągła. Z lewej strony postaci przymocowana jest do pasa pochwa miecza z zaznaczonym żeberkiem. W lewej ręce widoczna jest z boku wypukła, kolistą tarcza z umbem. Cały opis oparty jest na słabym przerysie tej pieczęci.

Literatura: G u m o w s k i IV, tabl. XIV, 177.

58. PIECZĘĆ MIASTA ŻAGANIA.

TABL. XI, 58

Datowanie: z 1303 i 1305 r.

Opis: Pieczęć ta znaleziona została przy dwóch dokumentach z lat 1303 i 1305. Wyobraża ona Przemka żagańskiego — założyciela miasta. Na pieczęci przedstawiony został mur z blankami i wieżą bramną. W bramie stoi rycerz bez nakrycia głowy, z włócznią w prawej ręce (grot niewidoczny) i trójkątną tarczą, z wizerunkiem orła na polu tarczowym, w lewej ręce. Postać ubrana jest w sięgającą do kolan kiecę, prawdopodobnie z rękawami. Z prawej strony, nad murem, widoczny jest z boku hełm garnczkowy z pojedynczą szparą wzrokową i prawie płasko ściętym wierzchołkiem dzwonu, do którego przymocowany jest wzdłużny półkolisty grzebień z pawich piór. Z lewej strony nad murem umieszczona jest trójkątna tarcza heraldyczna z wizerunkiem orła z półksiężycem przez pierś i skrzydła. Cały opis oparty jest na mało precyzyjnym przerysie pieczęci.

Literatura: G u m o w s k i IV, tabl. XLII, 532.

59. PIECZĘĆ MIASTA SULECHOWA.

TABL. XI, 59

Datowanie: XIV w.

Opis: Pieczęć tę znam jedynie z opisu M. Gumowskiego, powołującego się na E. Kiettela, który bez podania daty i źródła zalicza ją do XIV-wiecznych. W stojącym między wieżami rycerzu z odkrytą głową, włócznią i tarczą (z wizerunkiem orła) w ręku widzi M. Gumowski Henryka III głogowskiego — założyciela miasta.

Literatura: G u m o w s k i IV, s. 212 nn.

III. ZABYTKI RZEŹBY I MALARSTWA

OMÓWIENIE BAZY ŹRÓDŁOWEJ

Prezentujemy tu przedstawienia niemal wyłącznie z XIV w. Wśród materiału ograniczonego, zgodnie z naszymi założeniami, do przedstawień konkretnych osób związanych ze Śląskiem spotykamy się z kilkoma kategoriami źródeł. Na pierwszym miejscu postawimy rzeźbę.

Przede wszystkim będziemy tu mieć do czynienia z dwoma rodzajami nagrobków książęcych: z rytym konturem postaci na kamiennej płycie i z pełnoplastyczną rzeźbą nagrobną. Zajmiemy się tu 16 nagrobkami, choć liczba ich do końca XIV w. wielokrotnie przewyższała podaną cyfrę i — jak podaje K. Stronczyński¹ w oparciu o zapisy inwentarzowe, napisy nagrobkowe i wcześniejsze publikacje — wynosiła około 100 obiektów. Liczne wojny na przestrzeni stuleci, począwszy od husyckich, a skończywszy na II wojnie światowej nie ominęły Śląska i w ich wyniku uległo niemal całkowitemu zniszczeniu szereg interesujących nas dzieł sztuki. Na przykład z nagrobka Bolesława III Rozrzutnego *alias* Hojnego, księcia brzesko-legnickiego, do dziś zachował się tylko narożnik z jedną tarczą herbową. Znamy go więc tylko z przerysów XVIII- i XIX-wiecznych. Zniszczeniu uległy także płyty nagrobne: Bolesława I Wysokiego, Przemysława (Przemka) ścinawskiego oraz nagrobek rycerza Marcina Buzwoya z Lubiąża; tego ostatniego nie znamy ani z przerysów, ani z opisów, a zachowane kontury postaci w negatywie² wskazują na pewne podobieństwo do dwóch poprzednich płyt (Bolesława I Wysokiego i Przemka ścinawskiego).

Żaden z nagrobków, którymi będziemy się zajmować, nie dotrwał do naszych czasów w stanie pierwotnym. Najbardziej powszechną zmianą jest brak oryginalnej polichromii, występującej pierwotnie prawie we wszystkich wypadkach. Drugim najczęściej niezachowanym elementem jest tumba. Poza tym stwierdzić można różnego stopnia uszkodzenia posągów, nie zawsze umiejętnie restaurowanych. Zaznaczyć także należy, że tylko niektóre nagrobki znajdują się na swych pierwotnych miejscach. Nie wszystkie też dotrwały do naszych czasów wraz z napisami określającymi osoby, którym dzieła te były poświęcone, na przykład nagrobek anonimowej pary z Lwówka, tak zwany „rycerz i zakonnica”, który według M. Złata³ należy do księcia Henryka I jaworskiego i jego żony Agnieszki.

Godnym podkreślenia jest też fakt, że wszystkie postacie na nagrobkach przed-

¹ K. Stronczyński, *Pomniki książęce Piastów lenników dawnej Polski w pieczęciach, budowlach, grobowcach i innych starożytnościach, zebrane i objaśnione*, Piotrków 1888, s. 286, gdzie odnośnik do literatury niemieckiej.

² J. Kębłowski, *Nagrobki gotyckie na Śląsku*, Poznań 1969, s. 17; por. też: J. Pokora, *Śląskie płyty nagrobne z metalowymi aplikacjami z XIV wieku*, „Roczniki Sztuki Śląskiej”, t. 9: 1973, s. 35.

³ M. Złat, *Lwówek*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1961, s. 112-113.

stawione zostały w naturalnej wielkości i w uroczystym stroju rycerskim. Dostojeństwo postaci, atrybuty władzy książęcej, znaki heraldyczne mają swoją określoną wymowę. Fundatorom chodziło głównie o to, aby zmarły pozostawał w pamięci żywych, a równocześnie zgodnie z ówczesnymi wierzeniami w pełnej gali, takiej jak na nagrobku, zaprezentował się na Sądzie Ostatecznym. Znaki heraldyczne występujące na nagrobkach posiadały sens polityczny, na przykład tarcze heraldyczne przy głowie Henryka IV Prawego były symbolem dążeń monarchistycznych i zjednoczeniowych⁴.

Ogromne znaczenie dla interesujących nas badań ma czas powstania nagrobków. Im bliższy jest on dacie życia lub śmierci przedstawionej na nim osoby, tym większe jest prawdopodobieństwo zachowania realiów ubioru i uzbrojenia, typowych dla okresu działalności zmarłego. Nagrobek Henryka IV Prawego, powstały około 10 lat po śmierci księcia, można uznać za źródło wysoce wiarygodne, istnieje bowiem małe prawdopodobieństwo, aby wykonawca dzieła, a także jego odbiorcy nie pamiętali uzbrojenia i ubioru charakterystycznych dla okresu sprzed 10 lat. Tę wiarygodność potwierdza pieczęć Henryka IV z lat 1286-1290; porównując postacie księcia z pieczęcią i nagrobka nie można wykluczyć faktu, że rzeźbiarz nagrobka jako wzór wykonał właśnie tę pieczęć.

Z podobnym zjawiskiem spotykamy się analizując nagrobek Bolka I świdnicko-jaworskiego, powstały około 15 lat po śmierci księcia. Na trzech źródłach ikonograficznych (monety, pieczęć, nagrobek) w identyczny niemal sposób przedstawiony został jeden z elementów książęcego uzbrojenia ochronnego — hełm z charakterystycznym klejnotem — dwoma skrzyżowanymi na wierzchu dzwonu pióropuszcami.

W przypadku fundowania nagrobków odległych czasowo od daty śmierci przedstawionej na nich osoby spotykamy się z elementami uzbrojenia i ubioru typowymi dla okresu powstania danego pomnika, a nie dla okresu panowania danej osoby. Nie znaczy to, że problematyczna staje się wiarygodność takiego materiału, pozostaje on w dalszym ciągu źródłem, ale dla okresu swego powstania. Przykładem dla powyższego stwierdzenia mogą być nagrobki Bolków opolskich I, II i III. Ostatni z nich jeszcze za swego życia ufundował nagrobki swemu dziadowi, ojcu, a także i sobie. Postacie Bolków I i II występują w uzbrojeniu i ubiorze charakterystycznym dla epoki Bolka III, a więc dla końca XIV w. Nie mogą być one źródłem dla epoki Bolków I i II, wystarczy porównać je z pieczęciami obu książąt. Także nagrobek Henryka II Pobożnego, ufundowany w ponad 140 lat po śmierci księcia, stanowi źródło z elementami ubioru i uzbrojenia charakterystycznymi dla lat 80-tych XIV w.

Poza postaciami z nagrobków w katalogu umieszczone zostały jeszcze dwie rzeźby: postać klęczącego Henryka IV Prawego z tympanonu portalu kościoła św. Krzyża we Wrocławiu oraz posąg z wieży ratusza w Jaworze, wyobrażający zapewne Bolka II, księcia świdnicko-jaworskiego⁵.

Druga kategoria źródeł to miniatury z XIV w. W rachubę wchodzi przede wszystkim tak zwany Kodeks rodziny *Manesse*, źródło z około 1320 r. Konkretnie chodzi w nim o miniaturę wyobrażającą Henryka IV Prawego jako zwycięzcę turnieju. Dalszą pozycję stanowią miniatury z kodeksu lubińskiego datowanego na 1353 r. Powstały one wprawdzie w ponad 100 lat po przedstawionych na nich wydarzeniach historycznych, jednak zastosowana przez ich twórcę celowa archaizacja pozwala na odniesienie ich do drugiego-trzeciego dziesiątka lat XIV w.⁶

⁴ J. Kębłowski, *Pomniki Piastów śląskich w dobie średniowiecza*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971, s. 57 nn.

⁵ Kębłowski, *op. cit.*, s. 137 nn.

⁶ Z. Wawrzonowska, L. Kajzer, *Chronologia dwóch kodeksów Legendy śląskiej w świetle analizy militariów*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 17: 1969, nr 3, s. 517.

Materiał dotyczący naszych rozważań ułożony został w katalogu podobnie, jak sfragistyczny, to znaczy w dwustopniowym ciągu chronologicznym. Źródła uszeregowane zostały w kolejności powstania, a poza tym chronologicznie w obrębie dziejów poszczególnych osobistości. Układu tego nie dało się zastosować z pełną konsekwencją, sądzymy jednak, że jest on bardziej przydatny i bardziej logiczny od innych wariantów wchodzących ewentualnie w rachubę.

Literatura przedmiotu nie dysponuje dotąd w odniesieniu do tej kategorii źródeł żadnym ogólniejszym opracowaniem. O ile więc w rozdziałach poprzednich przy układaniu katalogu posłużyliśmy się w zasadzie jedną lub dwiema podstawowymi pracami, tu zmuszeni jesteśmy traktować oddzielnie bibliografię każdego zabytku. Liczne z nich posiadają bardzo bogatą literaturę, tak niemiecką, jak i polską. Ograniczymy się więc do cytowania prac najważniejszych, ze szczególnym uwzględnieniem literatury najnowszej.

1. NAGROBEK HENRYKA IV PRAWEGO (ŁAGODNEGO). TABL. XII

Kamienny, polichromowany, Wrocław, pierwotnie i do czasów ostatniej wojny znajdował się w chórze kościoła św. Krzyża, obecnie w Muzeum Narodowym.

Datowanie: płyta wierzchnia ok. 1300 r., tumba lata 1310-1320; wg J. Kębłowskiego.

Opis: Przedstawiony frontalnie książę ma na głowie bogato zdobioną, złożoną mitrę z deseniem błękitnym (?). W prawej ręce trzyma niezbyt długi miecz uniesiony sztychem ku górze. Miecz znajduje się w pochwie (widoczny szew biegnący wzdłuż pochwy) owiniętej pasem, który zdobiony jest liliami i rozetami. Głowica miecza ma kształt dyskooidalny; jelec jest prosty w przekroju kolisty. W lewej ręce, na wysokości ramienia, książę trzyma trójkątną tarczę z prostą krawędzią górną (dwa górne rogi chyba odtłuczone) i lekko zaokrąglonymi krawędziami bocznymi. Na żółtym polu tarczy widoczny jest herb księstwa wrocławskiego: czarny orzeł z białym półksiężycem przez pierś i skrzydła. Po obu stronach głowy księcia znajdują się małe tarcze heraldyczne; prawa z herbem podobnym do herbu na tarczy dużej, której tło stanowi czerwień, lewa — z białym orłem w koronie i półksiężycem przez pierś. Książę ubrany jest w srebrzysty, całkowity pancerz kolczy, nałożony na gruby, zapewne pikowany ubiór widoczny przy szyi i sięgający po kolana. Kolczuga okrywa całą postać oprócz głowy. Kaptur kolczy (stanowiący całość z kaftanem) jest zsunięty i ułożony wokół szyi. Spodnie kolcze pod kolanami związane są specjalną przepaską zapobiegającą obsuwaniu. Na kolczugę nałożona jest sfałdowana, złocista (może z deseniem jasnocynobrowym) tunika bez rękawów, sięgająca do pół łydki, rozcięta z przodu i po bokach, ściągnięta w talii pasem bogato zdobionym rozetami. Na ramiona księcia narzucony jest długi do ziemi, czerwony płaszcz w postaci peleryny, okrywający jedynie plecy. Płaszcz ten przytrzymuje na piersiach szeroka poprzeczna taśma, spięta przy ramionach zapinkami w kształcie rozet. Do kolczych

trzewików przymocowane są paskami ostrogi z romboidalnym bodźcem; widoczne są sprzączki przy paskach.

Literatura: Wielokrotnie publikowany, ostatnio Kębłowski I, s. 11-13, 61-65, il. 6-8, gdzie też najpełniejsze zestawienie bibliografii; Kębłowski II, s. 44-72, il. 6-17.

2. MINIATURA Z KODEKSU MANESSE.

TABL. XXI

Kodeks powstał w Zurychu lub w Konstancji, obecnie znajduje się w Heidelbergu.

Datowanie: 1320, wg P. Meyera.

Opis: Wymieniona wyżej miniatura przedstawia księcia Henryka IV Prawego (Łagodnego) jako zwycięzcę turnieju. Książę przedstawiony jest na koniu, wokół niego trzech giermków również siedzących na koniach. Jeden z giermków trzymając podniesiony ku górze i nasadzony na drzewce złocisty hełm księcia. Dzwon hełmu w górnej części jest półkulisty, dolna (twarzowa) część jest wydłużona i wysunięta ku przodowi. W niej widoczne są dwie szpary wzrokowe. Labry w kolorze ciemnoniebieskim. Klejnot występuje w postaci okazałego półkolistego, wzdłużnego grzebienia, otoczonego złotoczerwonymi pawimi piórami. Pole grzebienia jest złote, na nim czarny półorzeł z białym półksiężycem przez pierś i skrzydła. Z prawej strony przed księciem (a także przed giermkim z hełmem) znajduje się giermek trzymający kopię księcia. Wielozębny grot kopii wyobrażony został w kolorze czarnym. Jasnobrazowe drzewce na 3/4 długości posiada srebrny pierścień (osłona dłoni). Książę ubrany jest w srebrzystą, pełną zbroję kolczącą; na lewym kolanie widoczny jest nakolaniek. Przy lewej stopie znajduje się czerwona ostroga z gwiazdzistym wielopromiennym bodźcem. Na kolczugę nałożona jest tunika, której deseń stanowi szachownica z rombów w kolorze szarozielonym i złotym. Na polach szarozielonych widoczne są białe litery układające się w wyraz AMOR, na złotych zaś występują czarne orły z białymi półksiężycami przez pierś i skrzydła. Tunika podbita jest białym futrem. Na lewym ramieniu, zasłaniając bark i pierś, książę trzyma trójkątną tarczę z prostą krawędzią górną i zaokrąglonymi bocznymi. Na złotym polu tarczy wymalowany jest czarny orzeł z białym półksiężycem. Z lewego narożnika tarczy zwisa czerwona wstążka. Koń maści siwo-jabłkowitej przykryty jest kropierzem o podobnym wzorze, jak na tunice. Kropierz podbity jest od spodu także białym futrem. Z oporządzenia jeździeckiego występują: czarne siodło, z widocznym przednim i tylnym dość wysokim łękiem. Spod tylnego łuku wystaje biało-czarny potnik. Przed przednim łękiem w poprzek siodła znajduje się zwinięty w rulon, ściągnięty kilku rzemieniami czerwony koc lub dera. Lewa stopa księcia tkwi w srebrnym strzemieniu, które zawieszono jest na czerwonym puślisku. Poza tym widoczne są żółte rzemienie ogłowia, pierścień wędzidłowy i wędzidło oraz czerwone rzemienie plecionych (?) wodzy, których część trzymana w ręku przez księcia jest bar-

wy żółtej. Koń księcia (podobnie jak konie giermków) posiada wyraźnie zaznaczone podkowy i jest ostro kuty na zadnie nogi.

Literatura: W dotychczasowej literaturze polskiej albo podawano niedokładne informacje dotyczące roku i miejsca wydania faksymile *Codex Manesse*, (S. Mikucki, *Heraldyka Piastów śląskich do schyłku XIV w.*, [w:] *Historia Śląska*, t. III, Kraków 1936, s. 12, przyp. 4), albo powoływano się na późniejszą reprodukcję miniatury (*Historia Polski*, t. 1, cz. 1, pod red. H. Łowmiańskiego, Warszawa 1958, s. 403, 669) umieszczoną w wydawnictwie *Handbuch der Kulturgeschichte*, Potsdam 1938, z. 57/58, tabl. I, znacznie różniącą się w kolorystyce od oryginału. Mimo niedokładnych i skąpych informacji o wydaniach interesującego nas, niezwykle ważnego źródła, udało nam się dotrzeć do prawdopodobnie jedynego w Polsce egzemplarza faksimilowej publikacji *Codexu Manesse*, znajdującego się w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu pod sygn. 20236 IV. Zamieszczony na ostatniej stronie wydawnictwa napis „*Diese Faksimile—Ausgabe der Manessischen Liederhandschrift erschien in den Jahren 1925 bis 1927 im Insel—Verlag zu Leipzig ...*”, pozwala na dokładne cytowanie zarówno roku, jak i miejsca wydania, a porównanie z czarno-białymi, bądź kolorowymi, ale mniej dokładnymi reprodukcjami, pomimo braku możliwości korzystania z XIV-wiecznego oryginału, przechowywanego w Heidelbergu, stworzyło nowe możliwości badawcze. Podstawą mojego datowania jest praca P. Meyera, *Historia sztuki europejskiej*, Warszawa 1973, s. 214.

3. TYMPANON PORTALU KOŚCIOŁA ŚW. KRZYŻA, WROCLAW. TABL. XII
Datowanie: lata 1330-1350, wg M. Kutznera.

Opis: Zabytek przedstawia księcia Henryka IV Prawego (Łagodnego), klęczącego i trzymającego w wyciągniętych dłoniach model kościoła. Na głowie księcia znajduje się mitra; plecy osłania płaszcz, którego poły spięte są na prawym ramieniu zapinką w kształcie małej trójkątnej tarczy z orłem. Pod płaszczem widoczna jest kamizela, z długimi rękawami, zapinana z przodu na guziki. Kamizela ta sprawia wrażenie dość sztywnej, jest to może przeszywanica lub pancerz zbrojony spodem. Biodra księcia otacza bogato zdobiony pas rycerski, przy nim z prawej strony w pochewce znajduje się pugiń, o kulistej główicy i masywnym nerkowatym jelcu.

Literatura: Wielokrotnie publikowany, m. in.: H. Luchs, *Schlesische Fürstenbilder des Mittelalters*, Wrocław 1872; T. Dobrowolski, *Sztuka na Śląsku*, Katowice—Wrocław 1948, s. 83; M. Gembarowicz, *Architektura i rzeźba na Śląsku do schyłku XIV wieku*, [w:] *Historia Śląska*, t. III, tabl. XVII; M. Kutzner, *Erekcijny tympanon Kościoła Świętego Krzyża we Wrocławiu*, „Biuletyn Historii Sztuki”, R. 28: 1966, nr 3/4, s. 381; T. Dobrowolski, *Sztuka polska od czasów najdawniejszych do ostatnich*, Kraków 1974, s. 142.

4. NAGROBEK BOLKA I (CHWALEBNEGO LUB WALECZNEGO)
SWIDNICKO-JAWORSKIEGO. TABL. XII

Kamienny polichromowany, Krzeszów, Mauzoleum Piastów, pierwotnie w chórze gotyckiego kościoła.

Datowanie: pocz. XIV w., przed 1317 r., wg J. Kęłowskiego.

Opis: Przedstawiony na nagrobku książę nie posiada nakrycia głowy. Z lewej strony, tuż przy głowie, znajduje się srebrzysty hełm garnczkowy (widoczny frontalnie) o szczycie dzwonu nieco zwężającym się ku górze

i lekko wypukłym, z wyraźnie zaznaczoną częścią twarzową i pionową granią wzdłuż dzwonu. Przednia wydłużona część dzwonu zaopatrzona jest w dwie wąskie szpary wzrokowe. Klejnot umieszczony jest na szczycie dzwonu i składa się z dwóch złożonych, skrzyżowanych wachlarzowatych pióropuszy z pawich (?) piór. W prawej ręce książę trzyma wsparty na ramieniu miecz w pochwie, owiniętej pasem bogato zdobionym rozetami. Głowica miecza wydaje się być później dorobioną, jest może renesansowa (?). Jelec jest przewieszony w części środkowej i rozszerzony na końcach; widoczna jest taszka. Na lewym ramieniu, na wysokości barku książę trzyma tarczę z prostą górną i lekko zaokrąglonymi krawędziami bocznymi. Tarcza podzielona jest pionowo na dwa pola; prawe białe (może srebrne?), lewe złote. Na prawym polu pół (przeciętego wzdłuż) czerwonego orła, na lewym — pół srebrnego (?). Na piersi i skrzydłach orła widnieje biały półksiężyc. Książę ubrany jest w srebrzystą pełną zbroję kolczą. Spod zwiniętego przy szyi kaptura kolczego, a także u dołu nad kolanami widoczny jest ubiór spodni. Spodnie kolcze przewiązane są pod kolanami specjalną przewiązką zapobiegającą obsuwaniu się. Przy kolczych trzewikach znajdują się paski ze sprzączkami, mocujące ostrogi z romboidalnym bodźcem. Na kolczugę narzucona jest biała (?) w czarne orły, sfałdowana, rozcięta z przodu i po bokach tunika, bez rękawów, sięgająca poniżej łydki, przepasana w talii złożonym pasem, bogato zdobionym rozetami. Koniec pasa zwisa luźno z przodu. Na ramiona księcia narzucony jest długi, do ziemi sięgający, czerwony z zewnątrz, jasny od spodu (może podbity futrem) płaszcz, który na piersiach przytrzymuje taśma spięta na ramionach zapinkami w kształcie rozet.

Literatura: Kębłowski I, s. 13-15, il. 10, 11, gdzie zestawienie bibliografii; Kębłowski II, il. 44, 45, 46, 47.

5. NAGROBEK BOLESŁAWA I WYSOKIEGO (PRYZSTOJNEGO). TABL. XII

Ryta płyta kamienna z metalowymi aplikacjami, silnie zniszczona, pierwotnie znajdowała się w chórze kościoła Cystersów w Lubiążu, obecnie część metalowych aplikacji znajduje się w Muzeum Narodowym we Wrocławiu, reszta zaś pozostała na miejscu.

Datowanie: 1 ćw. XIV w., wg J. Kębłowskiego.

Opis: Książę przedstawiony jest w postawie frontальной, w mitrze na głowie. W prawej ręce trzyma włócznię o dziwnym, szerokim, asymetrycznym grocie, w lewej natomiast, na wysokości ramienia, trójkątną tarczę z prostą krawędzią górną i zaokrąglonymi bocznymi. Pole tarczy wypełnia orzeł z półksiężycem przez pierś i skrzydła. Pośrodku półksiężyc na wewnętrznym jego łuku znajduje się krzyż, a na obu końcach półksiężyc trójliść. Książę ubrany jest w pełną zbroję kolczą. Spod krótkiego kaftana kolczego wystaje ubiór spodni — pikowana kamizela, sięgająca do kolan. Kolcze spodnie podtrzymują pod kolanami przewiązki. Przy kolczych trzewikach występują ostrogi zakończone wielopromiennym gwiazdzistym bodźcem. Na kolczugę nałożona jest tunika bez rękawów, sięgająca do

pół łydki, rozcięta po bokach i przepasana w talii bogato zdobionym pasem, którego koniec luźno zwisa z przodu. Z prawej strony przy pasie widoczny jest puginał w zdobionej pochewce zakończonej trzewikiem, z lewej zaś strony miecz w pochwie.

Literatura: Kębłowski I, s. 15-16, 65-68, il. 29, 30; Kębłowski II, il. 18, 19; Pokora, s. 17-38, il. 25. Uwaga! Brakujące partie głowy księcia i być może — zakończenie włóczni, a także niektóre fragmenty architektury zostały uzupełnione.

6. NAGROBEK PRZEMYSŁAWA (PRZEMKA) ŚCINAWSKIEGO. TABL. XII

Uszkodzona ryta płyta kamienna z metalowymi aplikacjami, pierwotnie znajdowała się w chórze kościoła Cystersów w Lubiążu, obecnie część metalowych aplikacji przeniesiona jest do Muzeum Narodowego we Wrocławiu, reszta zaś pozostała na miejscu.

Datowanie: 1 ćw. XIV w., wg J. Kębłowskiego.

Opis: Zabytek przedstawia księcia w mitrze na głowie, w pełnej zbroi kolczej, na którą narzucona jest, rozcięta po bokach tunika, bez rękawów, przepasana w talii bogato zdobionym pasem. Przy szyi i nad kolanami widoczny jest spodni pikowany ubiór pod kolczym kaftanem. Spodnie kolcze są przewiązane pod kolanami. Przy kolczych trzewikach znajdują się ostrogi zakończone wielopromiennym gwiazdzistym bodźcem. Książę w prawej ręce trzyma wsparty na ramieniu miecz w pochwie, przy której widoczny jest trzewik. Pochwa owinięta jest niezdobionym pasem. Głowica miecza jest okrągła i płaska. Jelec jest prosty, przewężony w części środkowej i rozszerzający się na obu końcach. W lewej ręce, na wysokości kolan, trzyma książę trójkątną tarczę z zaokrąglonymi krawędziami bocznymi i prostą górną. Na polu tarczy widoczny jest orzeł z półksiężycem przez pierś i skrzydła. Na wewnętrznym łuku półksiężyca pośrodku znajduje się krzyż.

Literatura: Kębłowski I, s. 16, 65-68, il. 31; Kębłowski II, il. 21; Pokora, s. 17-38, il. 17.

7. NAGROBEK BOLKA II ZIĘBICKIEGO I JUTTY, JEGO ŻONY. TABL. XIII

Uszkodzony i odrestaurowany, Henryków, kościół Cystersów.

Datowanie: 1 poł. XIV w., lata 1341-1342, wg J. Kębłowskiego.

Opis: Przedstawia księcia bez nakrycia głowy. Z lewej strony na wysokości ramienia znajduje się pomniejszony hełm garnczkowy (widoczny z boku), o dzwonie zwięzającym się lekko ku szczytowi. Przednia część dzwonu jest nieco wysunięta ku przodowi, zaopatrzona w dwie szpary wzrokowe. Na szczycie hełmu labry i klejnot w kształcie pojedynczego, zapewne półkolistego wzdłużnego grzebienia. W lewej ręce, na wysokości przedramienia, trzyma książę trójkątną tarczę z prostą górną krawędzią i zaokrąglonymi bocznymi. Na polu tarczy widoczny jest orzeł z półksiężycem przez pierś i skrzydła. Prawa ręka księcia pierwotnie spoczywała na głowicy puginału, przytroczonego do pasa na wysokości biodra z prawej strony; głowica puginału przymocowana jest łańcuszkiem do napierśnika, poprzez nałożoną na zbroję tunikę. Książę ubrany jest w kolczy kaftan

(bez kolczych rękawic — zastąpionych rękawicami płytowymi), z kapturem kolczym zwiniętym wokół szyi i wysoko zachodzącym pod brodę. Spod kaftana kolczego sięgającego nieco powyżej kolan wystaje dość sztywna sfałdowana szata. Kaftan wzmocniony został dodatkowo, przez nałożenie nań kamizeli bez rękawów, zbrojonej zapewne od wewnątrz (wokół pach i poniżej zwiniętego kaptura widoczne główki nitów). Na kolczych spodniach występują dodatkowe osłony w postaci bombiastych profilowanych nakolanków i nagolennic z wyraźnie widoczną granią. Do kolczych trzewików przypięte są rzemieniami ostrogi o długim, lekko ku górze wygiętym bodźcu, zakończonym wielopromienną gwiazdą. Zbroję osłania tunika bez rękawów, rozcięta po bokach, przepasana w talii pasem, na którym widoczny jest napis AMOR. Narzucony na ramiona płaszcz przytrzymuje przechodząca przez pierś poprzeczna taśma, na której także powtarza się słowo AMOR.

Literatura: Kębłowski I, s. 22-25, 73-75, il. 40, 41, 42, 43, tam też starsza literatura; Kębłowski II, il. 33, 34, 35, 36, 37.

U w a g a! Podczas rekonstrukcji ok. 1900 r. fałszywie uzupełniono prawą dłoń księcia, w której pierwotnie trzymał pugińał — zachował się jego ślad; obecnie książę trzyma oparty na ramieniu miecz. Także klejnot na hełmie pierwotnie pokryty był szachownicą, a głowa orła na polu tarczy zwrócona była pierwotnie w stronę przeciwną.

8. NAGROBEK HENRYKA (II) IV ŚMIAŁEGO GŁOGOWSKO-ŻAGAŃSKIEGO.

TABL. XIII

Kamienny, silnie uszkodzony, Żagań, kościół Augustianów.

Datowanie: ok. 1342, wg J. Kębłowskiego.

Opis: Książę przedstawiony jest bez nakrycia głowy. Z lewej strony, nieco poniżej głowy widoczny jest pomniejszy hełm garnczkowy (wizerunek boczny). Dolne partie dzwonu, labry i część klejnotu są zniszczone. Górna część dzwonu jest lekko zaokrąglona, na szczycie znajdują się labry i klejnot w postaci półkolistego, zapewne pojedynczego wzdłużnego grzebienia z wizerunkiem półorła. Przednia część dzwonu posiada jedną lub dwie szpary wzrokowe. W prawej ręce książę pierwotnie trzymał miecz, obecnie go brak (zniszczony). Widoczny jest na ramieniu jedynie niewielki fragment główki ze zbroczem, a nad dłonią prosty jelec i taszka. Głowica miecza kształtem zbliżona jest do trójkąta (zapewne zniekształcona). W lewej ręce, na wysokości przedramienia, trzyma książę tarczę, silnie uszkodzoną, pierwotnie zapewne trójkątną. Na polu tarczy, zaznaczony dość wyraźnie orzeł z półksiężycem przez pierś i skrzydła. Książę ubrany jest w kolczy kaftan (bez kolczych rękawic — zastąpionych rękawicami płytowymi), z wysoko pod brodą zwiniętym kapturem kolczym. Spod kaftana kolczego, sięgającego poniżej kolan, wystaje sfałdowana szata. Kaftan kolczy wzmocniony jest dodatkowo płytą napierśnika, której obecność sugerują dwie romboidalne tarczki, widoczne na tunice, do których łańcuszkami przymocowane są: z prawej strony miecz, z lewej tarcza. Na kolczych spodniach znajdują się dodatkowe osłony w postaci bombiastych, profilowanych nakolanków i nagolennic. Do trzewików, zapewne kolczych,

przymocowane są ostrogi zakończone wielopromiennym gwiazdzistym bodźcem. Na zbroję kolczą nałożona jest dołem sfałdowana tunika bez rękawów, głęboko wycięta pod pachami, rozcięta po bokach. Biodra otacza bogato zdobiony pas rycerski, do którego z prawej strony przymocowany jest w pochwie pugiń, o głowicy zbliżonej kształtem do trójliścia (?). Plecy księcia okrywa płaszcz przytrzymywany na ramionach biegnącą przez pierś szeroką taśmą, na której widoczny jest napis HENRICVS.

Literatura: Kębłowski I, s. 25-26, il. 44, 45 nn., tam też zestawiona bibliografia.

9. NAGROBEK HENRYKA I (III) JAWORSKIEGO I AGNIESZKI, JEGO ŻONY, TZW. „PARA RYCERSKA” LUB „RYCERZ I ZAKONNICA”. TABL. XIII
Nagrobek kamienny, pierwotnie kościół Franciszkanów, obecnie ratusz we Lwówku.

Datowanie: ok. 1346, wg T. Dobrzeńckiego.

Opis: Na nagrobku przedstawiony jest rycerz bez nakrycia głowy. Pomniejszony hełm, wyobrażony został frontalnie i umieszczony z prawej strony mężczyzny na wysokości głowy. Jest to hełm garnczkowy, o dzwonie silnie zwężającym się ku płasko ściętemu szczytowi. Twarzowa część dzwonu wyraźnie zaznaczona krawędzią. Wzdłuż dzwonu biegnie pionowa grań rozdzielająca obie szpary wzrokowe. Klejnotu na szczycie dzwonu brak, widoczne są jedynie labry. Rycerz ubrany jest zapewne w kolczy kaftan, bez kolczych rękawic zastąpionych rękawicami płytowymi z długimi mankietami. Zwinięty wokół szyi kaptur kolczy zachodzi wysoko pod brodę. Spod kolczego kaftana, sięgającego nieco powyżej kolan, widoczna jest sfałdowana szata spodnia. Na kaftan kolczy nałożona jest krótka, sięgająca kolan tunika, głęboko wycięta pod szyją i na bokach. Na kolczych spodniach znajdują się dodatkowe ochrony nóg w postaci lekko wypukłych, profilowanych nakolanków i całkowitych nagolennic. Trzewiki są zapewne kolcze, a przy nich ostrogi o dość długim bodźcu zakończonym wielopromienną gwiazdą. Całość stroju okrywa długi płaszcz narzucony na ramiona, przytrzymywany na piersi taśmą, spiętą na obu ramionach zapinkami w kształcie małych trójkątnych tarcz. Lewa ręka rycerza ściśle przylega do tułowia (przytrzymując miecz) i oparta jest na płaskiej, trójkątnej tarczy, bez znaków heraldycznych. Przy lewym boku znajduje się długi, prawie do pachy sięgający miecz o wąskiej głowni, okrągłej płaskiej głowicy, na której widnieje wycięty, niestety prawie nieczytelny znak w postaci kółka lub krzyżyka. Jelec jest prosty, dość wąski. Widoczny jest fragment taszki. Rękojeść miecza jest półtoraręczna. Z prawej strony, przy pasie w pochewce (?), zawieszony jest pugiń, o jelcu lekko nachylonym ku głowni.

Literatura: Kębłowski I, s. 19-21, 69-73, il. 36, 37, tam też szczegółowe zestawienie bibliografii.

U w a g a! Cała płyta sprawia wrażenie zatartej, detale nie są dość wyraźne.

10. NAGROBEK HENRYKA VI WROCŁAWSKIEGO. TABL. XIII
 Kamienny, polichromowany, Wrocław, kościół Urszulanek, pierwotnie kościół Klarysek.

Datowanie: ok. 1350 r., wg J. Kębłowskiego.

Opis: Książę przedstawiony jest w postawie stojącej, w bogato zdobionej mitrze (otok i paski krzyżujące się — zapewne złote) na głowie. Ubrany jest w do kolan sięgający kaftan kolczy (z oddzielnymi płytowymi rękawicami), ze zwiniętym kapturem kolczym, zachodzącym wysoko pod brodę. Na kolczy kaftan nałożona jest żółta (?), krótsza sztywna kamizela bez rękawów, zbrojona od wewnątrz zbrojnikami, których istnienie sugerują nity wokół pach, a także zbrojniki przynitowane w odstępach do dolnej części kamizeli, tworząc rodzaj ozdobnych zębów. Na tę kamizelę nałożona jest tunika, zapewne biała, bez rękawów, przepasana w talii czerwonym pasem, bogato zdobionym złotymi krążkami. Z prawej strony do pasa przymocowany jest puginał w pochewce, o półksiężycowatej głowicy i jelcu lekko nachylonym ku głowni. Ramiona i przedramiona oprócz kolczej plecionki dodatkowo osłonięte są przez płytowe opachy i zarękawia; nałokcice nie są tu widoczne. Nogi osłaniają oprócz kolczugi płytowe, bombiaste, profilowane nakolanki i nagolennice z widocznymi zawiasami. Na kolczych trzewikach występują także płytowe osłony. Przy trzewikach znajdują się szerokie taśmy (widoczne przy nich sprzączki) mocujące ostrogi z gwiazdzistym bodźcem. W prawej ręce książę trzyma wsparty na ramieniu miecz w pochwie owiniętej różowym (?) pasem zdobionym złotymi krążkami. Głowica miecza jest dyskooidalna, dwustożkowata. Jelec jest prosty, w przekroju wieloboczny; widoczna jest taszka. W lewej ręce, na wysokości przedramienia trzyma trójkątną tarczę o prostej krawędzi górnej i lekko zaokrąglonych bocznych. Na czerwonym polu tarczy widnieje czarny orzeł z żółtym półksiężycem przez pierś i skrzydła. Ramiona księcia osłania długi, do ziemi (czerwony z wierzchu, jasny od spodu) płaszcz, przytrzymywany na piersi przez taśmę, spiętą dwiema zapinkami w kształcie czterolistnych kwiatów.

Literatura: Kębłowski I, s. 27-28, il. 49, 50; Kębłowski II, il. 27, 28, 29.

11. NAGROBEK BOLESŁAWA III (ROZRZUTNEGO LUB HOJNEGO)
 BRZESKO-LEGNICKIEGO. TABL. XIII
 Kamienny, zniszczony zupełnie podczas II wojny światowej, pierwotnie Lubiąż, kościół Cystersów.

Datowanie: po 1352 r., wg J. Kębłowskiego.

Opis: Na nagrobku książę przedstawiony został w mitrze na głowie. Po obu stronach głowy znajdują się dwie małe tarcze heraldyczne, o tej samej treści, powtarzające przedstawienie z tarczy dużej. Książę ubrany jest w kaftan kolczy, sięgający do kolan, z oddzielnymi płytowymi rękawicami, ze zwiniętym wokół szyi kapturem kolczym, zachodzącym wysoko pod brodę. Na kolczy kaftan nałożona jest krótsza, obcisła na piersi,

sfałdowana od pasa tunika bez rękawów. Biodra księcia otacza bogato zdobiony pas. Z lewej strony do pasa i dodatkowo z prawej strony do napierśnika, łańcuszkiem przymocowany jest długi, wąski miecz w pochwie, z wyraźnie zaznaczoną granią. Głowica miecza dyskoidalna, dwustożkowa. Jelec prosty o przekroju wielobocznym (?). Widoczny jest fragment taszki. Z lewej strony na napierśniku jest drugi łańcuszek. W prawej ręce trzyma książę model kościoła, w lewej natomiast na wysokości uda trójkątną płaską tarczę z prostą krawędzią górną i lekko zaokrąglonymi bocznymi. Na polu tarczy widnieje orzeł z półksiężycem przez pierś i skrzydła. Ramiona i przedramiona oprócz kolczej plecionki, dodatkowo osłonięte są przez płytowe, wzdłużnie prążkowane (skóra?) opachy i zarękawia. Nogi okrywa kolczuga, kolana zaś nadto bombiaste, profilowane nakolanki. Na kolczych trzewikach (o zaokrąglonych noskach) znajdują się dodatkowe łuskowe osłony. Ostrogi są niewidoczne, mimo iż obecność ich sugerują taśmy do ich przymocowania. Całość stroju okrywa narzucony na ramiona długi płaszcz przytrzymywany na piersi taśmą spiętą na obu ramionach ozdobnymi zapinkami w kształcie rozet.

Literatura: Kębłowski I, s. 28-29, il. 52, 53; Kębłowski II, il. 30-32.

12. MINIATURA Z KODEKSU LUBIŃSKIEGO.

TABL. XIV

Ilustrowany rękopis Legendy o św. Jadwidze śląskiej sporządzony został dla kolegiaty św. Jadwigi w Brzegu, gdzie też znajdował się pierwotnie, obecnie znany jako kodeks lubiński znajduje się w zbiorach P. i I. Ludwig w Akwizgranie.

Datowanie: 1353 r.

Opis: Przedstawia księcia Henryka I Brodatego leżącego na marach pokrytych czerwoną tkaniną. Na głowie książę ma mitrę, której otok i taśmy, skrzyżowane na jej wierzchołku, są białe. Postać odziana jest w szaroniebieską pełną zbroję kolczą, tj. kaftan kolczy bez rękawic, sięgający do kolan, oraz w spodnie kolcze wraz z trzewikami o mocno wydłużonych noskach. Z lewej strony przy boku księcia znajduje się miecz w czarnej pochwie owiniętej białym pasem, widoczny jest trzewik (biały). Na dyskoidalnej głowicy znajduje się niezbyt czytelny znak, prawdopodobnie w postaci kółka. Jelec przewężony jest w części środkowej, a rozszerzający się na obu końcach, widoczna jest taszka. Na mieczu, przysłaniając go częściowo, leży trójkątna tarcza z prostą krawędzią górną i zaokrąglonymi bocznymi. Żółte pole tarczowe wypełnia czarny orzeł (dziób biały) z białym półksiężycem przez pierś i skrzydła. Ramiona księcia osłania czerwony płaszcz, przytrzymywany na piersi przez taśmę spiętą na obu końcach zapinkami w kształcie małych trójkątnych tarczek o żółtych polach, na których znajdują się (tak jak na tarczy dużej) czarne orły z białymi półksiężycami.

Literatura: Kilkakrotnie publikowany, m. in. w barwnych przerysach przez A. R. von Wolfskrona, *Die Bilder der Hedwigslegende nach einer Handschrift vom Jahre 1353 in der Bibliothek der P. P. Piaristen zu Schlackenwerth*, Wien 1846; K. Stronczyński, *Legenda obrazowa o świętej Jadwidze księżnej śląskiej we-*

dług rękopisu z r. 1353 przedstawiona i z późniejszymi teje treści obrazami porównana, Wydawnictwo Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności, Kraków 1880; ostatnio: T. Wąsowicz, *Legenda śląska*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, zestawia w wersji czarno-białej dwa kodeksy: brzeski (lubiński) i późniejszy horniowski.

U w a g a! Postać Henryka I Brodatego przedstawiona została, z mieczem i tarczą, jeszcze na 8 miniaturach (wg T. Wąsowicz, *op. cit.*, tabl. 2, 9, 10, 21, 29, 32, 38, 42), jednak ze względu na to, że ukazany na tych miniaturach ubiór księcia jest ubiorem dworskim (codziennym), a nie rycerskim, zrezygnowaliśmy z włączenia tego materiału do naszego katalogu. Należy ponadto stwierdzić, że wyobrażenia na wspomnianych miniaturach tarcze i miecze nie różnią się od okazów opisanych powyżej, są tylko niekiedy bardziej zeschematyzowane.

13. MINIATURA Z KODEKSU LUBIŃSKIEGO.

TABL. XXIII

Datowanie: jw.

Opis: Przedstawia stojącą postać księcia Henryka II Pobożnego w niebieskiej mitrze (otok i paski skrzyżowane na wierzchołku — białe) na głowie. Postać ubrana jest w pełną zbroję kolczą (spodnie kolcze — niebieskoszare) bez rękawic. Kaftan kolczy sięga do kolan. Kaptur kolczy zwinięty jest wokół szyi i zachodzi wysoko pod brodę. Nogi osłaniają spodnie kolcze z charakterystycznymi przewiązkami pod kolanami. Stopy osłaniają trzewiki o wydłużonych noskach. Na kolczudze znajduje się biała lub żółta tunika bez rękawów, sięgająca nad kolana. Ramiona księcia przykrywa niebieski z wierzchu, biały od spodu, długi do ziemi płaszcz. Książę opiera się na mieczu trzymanym przed sobą. Miecz znajduje się w czarnej pochwie, widoczny biały trzewik. Głowica miecza jest okrągła, jelec przysłonięty jest przez trójkątną tarczę. Na żółtym polu tarczy widnieje czarny orzeł z białym półksiężycem przez pierś i skrzydła. Półksiężyc zakończony jest trójliściem.

Literatura: jw.

14. MINIATURA Z KODEKSU LUBIŃSKIEGO.

TABL. XXIII

Datowanie: jw.

Opis: Przedstawia początek bitwy legnickiej i księcia Henryka II Pobożnego, siedzącego na koniu w otoczeniu wojska. Na głowie księcia znajduje się srebrnoszary hełm garnczkowy, widoczny z boku. Na szczycie dzwonu widoczne labry w kolorze niebieskoszarym. Klejnot w postaci wzdłużnego grzebienia, otoczony jest żółtymi pawimi piórami. Na grzebieniu czarny półorzeł z białym półksiężycem przez pierś i skrzydła. Książę ubrany jest w narzuconą na kolczugę zwierchnią szatę — widoczny dolny jej fragment w kolorze niebieskoszarym. Na lewym ramieniu trójkątna tarcza z prostą górną krawędzią i zaokrąglonymi bocznymi. Na żółtym polu tarczy czarny orzeł z białym półksiężycem przez pierś i skrzydła. W lewej dłoni księcia wodze, prawdopodobnie ze splecionych rzemieni. Koń przykryty jest jasnobrązowym kropierzem; wyraźnie widoczne ogłowie z wodzami oraz fragmenty przedniego i tylnego łęku siodła.

Literatura: jw.

15. MINIATURA Z KODEKSU LUBIŃSKIEGO.

TABL. XIV

Datowanie: jw.

Opis: Przedstawia księcia Henryka II Pobożnego dwukrotnie: w momencie śmierci i leżącego bez helmu z odciętą głową. W pierwszym wypadku księżę ubrany jest jak na miniaturze opisanej poprzednio (nr 14), z tą jednak różnicą, że spod wierzchniej szaty widać wyraźnie skraj kolczugi. Z elementów rzędu końskiego widoczny jest tu wyraźnie potnik koloru brązowego, a także czerwony lęk siodła.

W drugim wypadku przedstawienie ubioru jest najczytelniejsze. Na odciętej głowie znajduje się mitra w kolorze błękitnym, z białym otokiem i taśmami skrzyżowanymi na wierzchołku. Księżę ubrany jest w pełną zbroję kolczą (niebieskoszarego koloru) złożoną z kaftana z długimi rękawami i rękawicami oraz spodni ze sztywnymi wypukłymi nakolankami. Przy kolczym trzewiku występuje ostroga z bodźcem zapewne gwiazdzistym. Na kolczugę nałożona jest jasnoniebieska kamizela, bez rękawów, sprawiająca wrażenie dość sztywnej, prawdopodobnie zbrojona od wewnątrz, sięga ona do pół uda. Trójkątna tarcza leży przy księciu. Na żółtym polu tarczy widnieje czarny orzeł z białym półksiężycem przez pierś i skrzydła.

Literatura: jw.

16. NAGROBEK HENRYKA II POBOŻNEGO.

TABL. XVI

Kamienny, polichromowany, Wrocław, Muzeum Narodowe, pierwotnie i do czasów ostatniej wojny w chórze kościoła Franciszkanów.

Datowanie: lata 1383-1385, wg P. Skubiszewskiego.

Opis: Przedstawia księcia w bogato zdobionej mitrze (w zagłębieniach widoczne ślady czerwieni) na głowie. Pod głową umieszczony jest hełm garnczkowy (leżący na boku) z pojedynczą szparą wzrokową. Na szczycie dzwonu labry wycięte w ząbki nad szparą wzrokową. Klejnot składa się z dwóch wzdłużnych półkolistych grzebieni umieszczonych równolegle do siebie. Na widocznej zewnętrznej powierzchni prawego grzebienia znajduje się płasko rzeźbiony półorzeł. Księżę ubrany jest w pełną zbroję kolczą (fragmenty jej, widoczne przy szyi w postaci zwiniętego kaptura zachodzącego wysoko pod brodę, oraz w zagłębieniach pod łokciami i kolanami, a także wystaje spod dolnego brzegu lentnera), na którą nałożony jest lentner zbrojony zapewne od spodu. Jest on mocno wcięty w talii, sięga nieco poniżej bioder, w górnej części korpusu jest prawie kulisty, co sugeruje obecność wypukłego napierśnika. Na krawędziach zbroi zachowały się nikielne ślady srebra i złocenia. Biodra księcia otacza szeroki pas rycerski, składający się z kwadratowych ogniwek, w zagłębieniach których zachowały się ślady czerwieni, zieleni i błękitu. Ramiona i przedramiona postaci osłaniają całkowite ochrony ze stożkowatymi nałokcicami (z zaznaczoną grania) łączącymi się z opachą i zarękawkiem za pomocą dwóch górnych i dwóch dolnych folg. Wyraźnie widoczne są zawiąsy. Dłonie osłaniają rękawice o konstrukcji folgowej. Osłony nóg są także całko-

wicie płytowe, ze stożkowatymi nakolankami z zaznaczoną granią. Tu także czytelnie zaznaczone zostały zawiasy i rzemienie łączące płyty. Skrzydełka nakolanków i nałokcic mają formę trójliścia. Trzewiki o wydłużonych noskach posiadają konstrukcję folgową. W lewej ręce na wysokości biodra książę trzyma miecz przysłonięty trójkątną tarczą z prostą krawędzią górną i zaokrąglonymi bocznymi. Pole tarczy wypełnia płasko-rzeźbiony orzeł (na którym widoczne ślady czerni) z półksiężycem przez pierś i skrzydła. W środku półksiężyca na wewnętrznym łuku widnieje krzyż. W prawej ręce książę trzyma kopię. Ramiona postaci osłania długi płaszcz (w fałdach ślady czerwieni), spięty na piersi romboidalną zapinką, ozdobioną w środku czworoliściem.

Literatura: Kębłowski I, s. 33-34, il. 84-88; Kębłowski II, il. 89-96.
U w a g a! Prawa ręka księcia, kopia i miecz uzupełnione zostały w XIX wieku.

17. NAGROBEK PRZEMYSŁAWA (?) CIESZYŃSKIEGO. TABL. XV

Kamienny bez polichromii, Cieszyn, kościół Dominikanów, we wnęce prezbiterium.

Datowanie: po 1373 r. (może na pocz. lat 80-tych), wg J. Kębłowskiego.
Opis: Na nagrobku przedstawiona jest sylwetka księcia w zdobionej mitrze na głowie. Postać ubrana jest w pełną zbroję kolczą, której fragmenty widoczne są przy szyi, zwinięty kaptur kolczy zachodzący wysoko pod brodę i poniżej lentnera. Lentner jest zapinany z przodu, zbrojony zapewne od spodu, silnie wcięty w talii, sięgający do pół uda i w górnej części korpusu silnie wysklepiony. To wysklepienie sugeruje istnienie napierśnika złożonego z dużych płyt. Biodra księcia otacza szeroki pas, bogato zdobiony czworoliściem. Ramiona i przedramiona ochraniają całkowite płytowe osłony. W prawej ręce widoczny jest wsparty na ramieniu miecz. Ochrony nóg stanowią całkowite płytowe osłony ze stożkowatymi nakolankami i z wyraźnie zaznaczoną granią. Do trzewików posiadających konstrukcję folgową o wydłużonych noskach, przymocowane są ostrogi z gwiazdzistym bodźcem. Plecy księcia okrywa długi płaszcz przytrzymywany na piersiach przez taśmę, która spięta jest na ramionach dwiema ozdobnymi zapinkami w kształcie rozet.

Literatura: Kębłowski I, s. 34-36, 90-91, il. 91-92; Kębłowski II, il. 80-83.

U w a g a! Uzupełnione zostały: głownia miecza, głowica, jelec i palce prawej ręki, a także mitra.

18. NAGROBEK BOLKA II MAŁEGO ŚWIDNICKO-JAWORSKIEGO. TABL. XVI

Kamienny, polichromowany, Krzeszów, klasztor Cystersów, Mauzoleum Piastów świdnickich.

Datowanie: ok. 1380 r., wg J. Kębłowskiego.

Opis: Na nagrobku tym przedstawiona została postać księcia w zdobionej czerwonej mitrze na głowie. Pod głową umieszczony jest srebrny hełm garneczkowy (leżący na boku) z pojedynczą szparą wzrokową. Na szczycie

dzwonu znajdują się labry (w szachownicę czerwoną i białą) i klejnot składający się z dwóch wzdłużnych półkolistych grzebieni umieszczonych równoległe do siebie. Grzebienie także pokrywa czerwono-biała szachownica. Książę ubrany jest w kaftan kolczy sięgający do pół uda, bez kolczych rękawic zastąpionych płytowymi. Zwinięty kaptur zachodzi wysoko pod brodę. Na kolczugę nałożona jest krótka, czerwona, obcisła, głęboko wycięta pod pachami (widać kolczugę) kamizela bez rękawów, zbrojona od wewnątrz zbrojnikami, a może nawet litą płytą napierśnika. Kamizela ta jest lekko wcięta w talii i lekko wypukła na piersi. Jej skraje są wycięte w drobne półkoliste ząbki. Biodra księcia otacza szeroki, bogato zdobiony pas, który spięty jest kwadratową klamerką. Przy pasie z prawej strony znajduje się pugiń (przytrzymywany prawą dłonią) w ozdobnej pochewce. Głowica pugiń jest wieloboczna. W lewej ręce, na wysokości uda, trzyma książę trójkątną, lekko wypukłą tarczę z lekko zaokrąglonymi bocznymi krawędziami. Na srebrnym (może białym) polu tarczy znajduje się płaskorzeźbiony orzeł, którego jedna połowa (podział pionowy) jest czerwona, a druga czarna. Z lewej strony przy pasie, przysłonięty częściowo przez tarczę, znajduje się długi wąski miecz w pochwie, z widocznym na jej końcu trzewikiem. Miecz dodatkowo przymocowany jest łańcuszkiem do napierśnika. Głowica jego ma kształt dyskooidalny. Końce jelca są wieloboczne, podobne do głowicy pugiń. Ramiona i przedramiona osłaniają srebrzyste, pełne płytowe ochrony ze stożkowatymi nałokcicami zachodzącymi na opachy i zarękawia; wyraźnie widoczne są zawiasy. Całkowite płytowe osłony nóg posiadają także srebrzysty kolor, a nakolanki o formie stożkowatej ze skrzydełkami zachodzą na wierzch nagolennic i nabiodrów. Nałokcice, nakolanki i rzemienie mocujące ostrogi mają kolor złotawy. Trzewiki o wydłużonych noskach posiadają konstrukcję folgową. Przy trzewikach widoczne są ostrogi z gwiaździstym bodźcem. Ramiona księcia osłania długi do ziemi płaszcz, który z wierzchu jest czerwony, a od spodu srebrzysty (?). Poły płaszcz spięte są na piersiach romboidalną ozdobną zapinką.

Literatura: Kębłowski I, s. 31, 86-90, il. 65-71, tam też zebrana obszerna bibliografia; Kębłowski II, il. 48-58.

19. POSĄG BOLKA II MAŁEGO.

TABL. XVI

Kamienny, bez polichromii, na wieży ratusza w Jaworze.

Datowanie: 4 ćw. XIV lub pocz. XV wieku, wg J. Kębłowskiego.

Opis: Postać księcia w mitrze na głowie przedstawiona jest frontalnie. Książę ubrany jest w lentner i długi, narzucony na ramiona płaszcz, spięty na piersi romboidalną zapinką. Ubiór reprezentuje typ obcisłego, silnie wciętego w talii lentnera zbrojonego zapewne od wewnątrz, nałożonego na kaftan kolczy (widoczny fragment dolnej części kolczugi). Ręce osłaniają płytowe rękawice. Osłony nóg są prawdopodobnie całkowite — płytowe. Dość wyraźnie zaznaczone zostały nakolanki. Prawą rękę książę

opiera na okalającym biodra pasie rycerskim; lewą zaś przytrzymuje, na wysokości biodra, trójkątną tarczę z prostą krawędzią górną i zaokrąglonymi bocznymi. Na polu tarczy brak jest znaków heraldycznych. Tarcza przysłania częściowo wielki, sięgający od stóp do ramienia miecz, o wąskiej głowni i płaskiej dyskoidalnej głowicy. Ramiona księcia osłania długi, do stóp sięgający płaszcz, którego poły spięte są pod brodą romboidalną zapinką.

Literatura: Publikowany po raz pierwszy: Kębłowski II, s. 134-139, il. 61.
U w a g a! Całość rzeźby sprawia wrażenie jak gdyby nieco zatartej.

20. NAGROBEK BOLESŁAWA (BOLKA) I OPOLSKIEGO. TABL. XV
Kamienny, bez polichromii. Nagrobek ten jest wspólny z Bolesławem (Bolkiem) II, Opole, kościół Franciszkanów, kaplica św. Anny zwana Piastowską.

Datowanie: ok. 1380-1382, wg J. Kębłowskiego.

Opis: Przedstawia postać księcia w bogato zdobionej mitrze na głowie. Pod głową znajduje się hełm garnczkowy leżący na boku. Wierzchołek dzwonu z wyciętymi w ząbki labrami zwieńczony jest klejnotem (uszkodzonym) w kształcie półkolistego wzdłużnego grzebienia; przednia część dzwonu zaopatrzona jest w szparę wzrokową, a także grań biegnącą wzdłuż dzwonu. Książę ubrany jest w pełną zbroję kolczą, widoczną przy szyi i pod dolną częścią wyciętego w zęby lentnera. Lentner w górnej części jest prawie kulisty, prawdopodobnie zbrojony od spodu, zapinany z przodu na guziki, jest głęboko wcięty w tali i sięga nieco poniżej bioder. Wypukłość na piersi sugeruje obecność wysklepionego napierśnika lub tak wymodelowanych warstw płótna lub skóry. Biodra otacza szeroki, bogato zdobiony pas, zapięty na romboidalną bogato zdobioną zapinkę. Z prawej strony przy pasie znajduje się puginał. Ramiona i przedramiona chronią całkowite płytowe osłony ze stożkowatymi nałokcicami łączącymi się za pomocą folg z opachą i zarękawiem; widoczne są zawiasy. Dłonie osłaniają krótkie rękawice o konstrukcji folgowej. Z lewej strony, przy pasie miecz, skierowany sztychem ku dołowi, przytrzymywany przez księcia prawą ręką. Miecz częściowo przysłania tarcza, widoczna jest dyskoidalna głowica, natomiast jelec jest zniszczony. W lewej ręce, na wysokości uda znajduje się trójkątna tarcza (nieco uszkodzona) z prostą krawędzią górną i lekko zaokrąglonymi bocznymi. Na polu tarczy płasko rzeźbiony orzeł. Nogi osłaniają całkowite osłony ze stożkowatymi nakolankami. Trzewiki o konstrukcji folgowej mają nieco wydłużone noski. Przy trzewikach znajdują się ostrogi z wielopromiennym gwiazdzystym bodźcem. Ramiona księcia osłania płaszcz spięty na piersi romboidalną bogato zdobioną zapinką.

Literatura: Kębłowski I, s. 31-32, 86-90, il. 73-77; Kębłowski II, il. 66-71.

U w a g a! Partie nóg, miecz i puginał — odrestaurowane.

21. NAGROBEK BOLESŁAWA (BOLKA) II OPOLSKIEGO. TABL. XV

Kamienny, polichromii brak.

Datowanie: jak przy nr 20.

Opis: Ze względu na ogromne podobieństwo tak uzbrojenia, jak i ubioru Bolka I (nr 20) i Bolka II nie będziemy tego ostatniego opisywać dokładnie, zwrócimy jedynie uwagę na drobne różnice. I tak klejnot na hełmie Bolka II występuje w postaci przyczepionego do wierzchołka dzwonu orła z rozpostartymi skrzydłami, zamiast półkolistego grzebienia, jak u Bolka I. Poza tym na lentnerze Bolka II znajdują się dwa łańcuszki mocujące: z lewej strony — miecz (uszkodzony — brak jelca) wsparty na ramieniu i trzymany przez księcia w prawej ręce; z prawej strony — pugińał. Koniec niezwykle bogato zdobionego pasa zwisa luźno wzdłuż prawego uda. Ponadto płaszcz Bolka II spięty jest klamrą na prawym ramieniu, z którego odrzucony jest na plecy. Pod wspornikiem, o który wspiera stopy Bolko II, znajduje się, przedstawiony frontalnie, drugi hełm garnczkowy z pojedynczą szparą wzrokową; na szczycie dzwonu labry, klejnot stanowią rogi bawole połączone rzemieniem.

Literatura: jw.

22. NAGROBEK BOLESŁAWA (BOLKA) III OPOLSKIEGO i ANNY, JEGO ŻONY. TABL. XV

Kamienny, polichromii brak.

Datowanie: jak przy nr 20.

Opis: Nagrobek Bolka III wykazuje ogromne podobieństwo do obu poprzednich. Nic dziwnego, ponieważ wszystkie trzy nagrobki, tj. dla swego dziada, ojca, a także i dla siebie ufundował właśnie Bolko III, i to jeszcze za swego życia, dlatego też wszystkie elementy uzbrojenia i ubioru są współczesne fundatorowi. Klejnot na hełmie Bolka III jest taki sam, jak u Bolka II, tzn. orzeł z rozpostartymi skrzydłami. Różnica pomiędzy ubiorem dwóch pierwszych postaci a Bolkiem III polega na innym zapięciu lentnera; tam lentnery zapinane były z przodu na guziczki, tutaj jest on zapewne zapinany z tyłu, poza tym jest on bardziej wcięty w tali i nieco silniej wysklepiony na piersiach. Prawa dłoń Bolka III spoczywa na głowicy pugińału, w lewej, opuszczonej wzdłuż uda, trzyma książę miecz, zasłonięty częściowo przez tarczę. Płaszcz książęcy przytrzymywany jest na ramionach przez zdobioną taśmę, a nie spięty zapinką, jak u Bolków I i II.

Literatura: jak przy nr 20.

U w a g a! Partie nóg, prawa ręka, tarcza i miecz — odrestaurowane.

23. NAGROBEK WACŁAWA I LEGNICKIEGO I ANNY, JEGO ŻONY. TABL. XVI

Kamienny, bez polichromii, Legnica, kościół św. Piotra i Pawła, pierwotnie w kościele kolegiackim św. Grobu.

Datowanie: ok. 1400 (powstał w trakcie budowy nowej kolegiaty w latach 1397-1425), wg J. Kębłowskiego.

Opis: Na nagrobku przedstawiona jest postać księcia w zdobionej mitrze na głowie. Książę ubrany jest w pełną zbroję kolczą, widoczną przy szyi i pod kirysem. Kirys składa się z dwóch części: górnej w postaci silnie wysklepionego napierśnika promieniście kanelowanego, oraz dolnej w postaci fartucha zbudowanego z dość szerokich, poziomo ułożonych folgi (widoczne nity łączące folgi). Biodra księcia otacza bogato zdobiony pas rycerski, który składa się z okrągłych tarczowatych ogniwek i zapinany jest na ozdobną klamrę. Ramiona i przedramiona ochraniają całkowite płytowe osłony z wypukłymi nałokcicami. Dłonie okrywają rękawice płytowe o mankiecie dłuższym niż na nagrobkach książąt opolskich. Folgi widoczne są jedynie na palcach rękawic. W prawej ręce trzyma książę model kościoła, w lewej zaś na wysokości uda tarczę, pierwotnie zapewne trójkątną. Pole tarczy podzielone jest na cztery części: 1 i 4 stanowi szachownica, w 2 i 3 widoczny jest orzeł śląski z półksiężycem przez pierś i skrzydła. Tarcza częściowo osłania miecz. Głowicy brak, jelec jest prosty. Widoczny jest fragment taszki. Ochrony nóg poza wypukłymi nakolankami są słabo widoczne, zapewne płytowe. Okrycie stóp jest zupełnie nieczytelne. Do trzewików (?) przymocowane są rzemieniami ostrogi z gwiaździstym bodźcem. Z ramion księcia spływa długi płaszcz przytrzymywany na piersi przez krótką taśmę spiętą zapinkami w kształcie rozet. Przez ramiona i pierś księcia przebiega sznur, na którym, na wysokości lewej piersi, umocowany jest wizerunek smoka z krzyżem.

Literatura: Kębłowski I, s. 37-38, 92, il. 100-102; Kębłowski II, il. 100, 102-105.

U w a g a! Odłupane są: krawędzie tarczy i rękojeść miecza. Nagrobek sprawia wrażenie jak gdyby zatartego.

TABLICE

Tabl. I: monety, nry kat. 1-16

1

2

3

4

5

6

Tabl. II: pieczęcie, nry kat. 1-6

7

8

9

10

11

12

Tabl. III: pieczęcie, nry kat. 7-12

13

14

15

16

17

18

Tabl. IV: pieczęcie, nry kat. 13-18

19

20

21

22

23

24

Tabl. V: pieczęcie, nry kat. 19-24

25

26

27

28

29

30

Tabl. VI: pieczęcie, nry kat. 25-30

31

32

33

34

35

36

Tabl. VII: pieczęcie, nry kat. 31-36

37

38

39

40

41

42

Tabl. VIII: pieczęcie, nry kat. 37-42

43

44

45

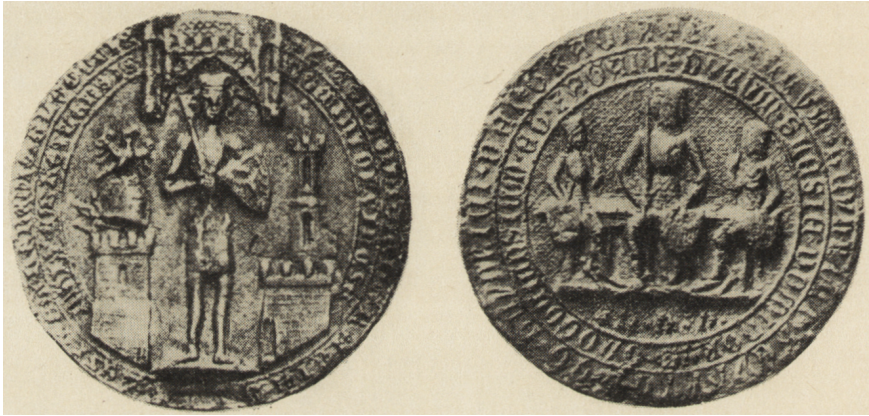
46

47

48

Tabl. IX: pieczęcie, nry kat. 43-48

49

50

51

52

53

54

Tabl. X: pieczęcie, nry kat. 49-54

55

56

57

58

Tabl. XI: pieczęcie, nry kat. 55-58

1

3

4

5

6

Tabl. XII: Henryk IV Prawy (Łagodny), nry kat. 1, 3, Bolko I (Chwalebny lub Waleczny), nr kat. 4, Bolesław I Wysoki (Przystojny), nr kat. 5, Przemysław ścinawski, nr kat. 6

7

9

8

10

11

Tabl. XIII: Bolko II ziębicki i Juta, nr kat. 7, Henryk IV (Śmiały) żagański, nr kat. 8, Henryk I jaworski i Agnieszka, nr kat. 9, Henryk VI wrocławski, nr kat. 10, Bolesław III brzesko-legnicki, nr kat. 11

12

15

Tabl. XIV: Henryk I Brodaty, Henryk II Pobożny, nry kat. 12, 15

17

20

21

22

Tabl. XV: Przemysław cieszyński, nr kat. 17, Bolko I i Bolko II opolscy, nr kat. 20, 21, Bolko III opolski i Anna, nr kat. 22

18

19

16

23

Tabl. XVI: Henryk II Pobożny, nr kat. 16, Bolko II (Mały) świdnicko-jaworski, nr kat. 18, 19, Wacław I legnicki i Anna, nr kat. 23

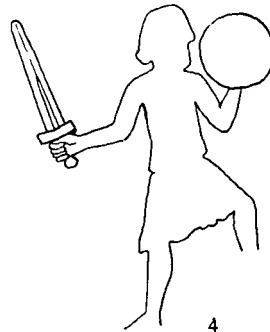
1

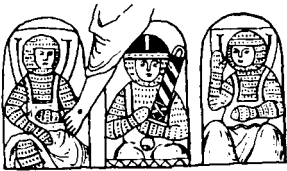
2

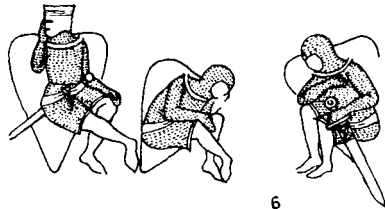
3

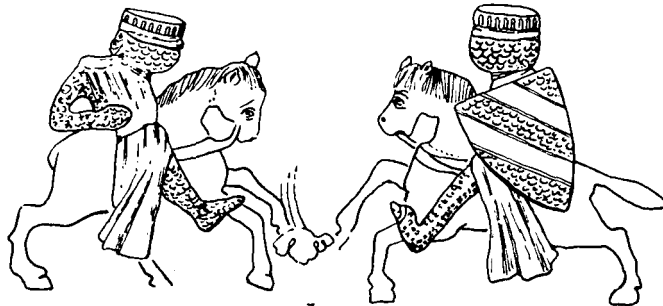
4

5

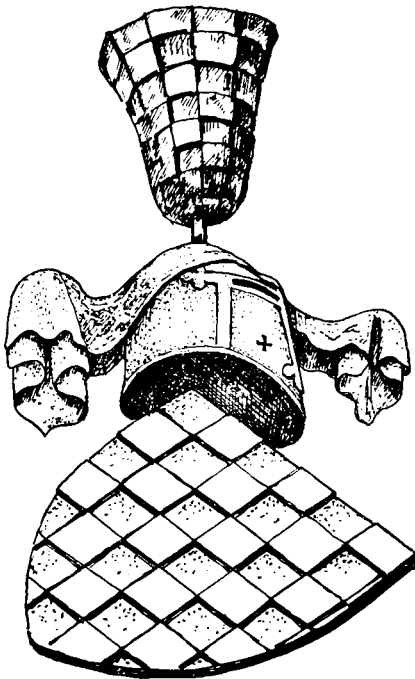
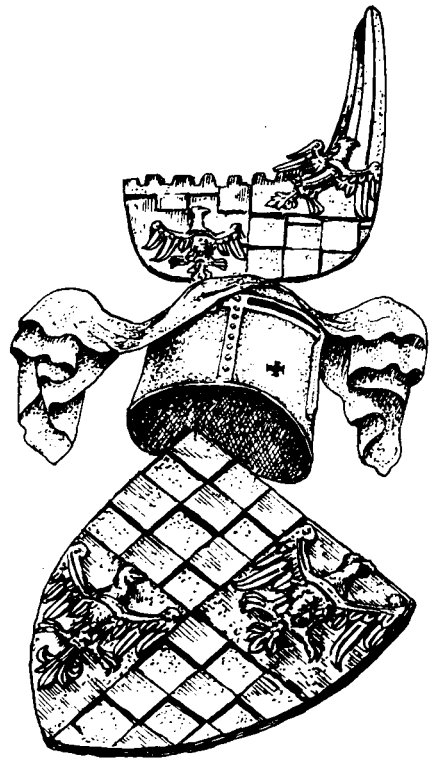

6

7

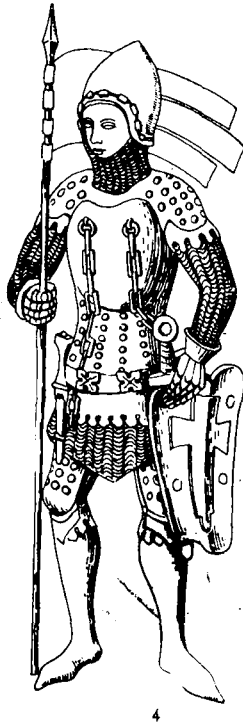
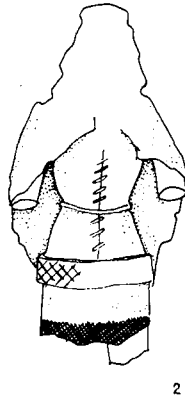
Tabl. XVII: 1 — zbrojni z połowy XIII w., prawe skrzydło Drzwi płockich; 2 — zbrojni z lat dziewięćdziesiątych XI w., Ewangelistarium płockie; 3 — pan-cerz płytkowy z około 1150, brakteat Jaksy z Kopanicy; 4 — tarcza okrągła, Drzwi gnieźnieńskie z około 1170; 5 — zbrojni z około 1300, *Psalterium per hebdomaden* z Wrocławia; 6 — zbrojni z XIII w., *Psalterium nocturnum* z Wrocławia; 7 — konni z 2 ćwierci XIII w., Krzyż z diademów książęcych

Tabl. XVIII: helmy z reliefów w dawnym kościele św. Jadwigi w Brzegu

Tabl. XIX: 1 — postać z obrazu *Ukrzyżowanie*, Berlin; 2 — pugiwały z około 1353, kodeks lubiński; 3 — zbrojni z malowideł ściennych, kościół parafialny w Strzelcach pod Sobótką; 4 — zbrojni z ołtarza mistrza cyklu z Vyšebrodu, Praga; 5 — Pakosław z Mstyczowa, nagrobek z około 1319 w kościele pocysterskim w Jędrzejowie; 6 — zbrojni z malowideł ściennych, kościół parafialny w Strzelcach pod Sobótką

Tabl. XX: 1 — rycerz z 2 połowy XIV w., kościół klarysek (obecnie urszulanek) we Wrocławiu; 2 — kamienny posąg Kazimierza Wielkiego, Wiślica; 3 — rycerz (św. Wacław), katedra św. Wita w Pradze; 4 — zbrojny z około 1370, katedra w Bambergu; 5 — Konrad von Seinshein, nagrobek z około 1369 w kościele św. Jana w Schweinfurcie

1

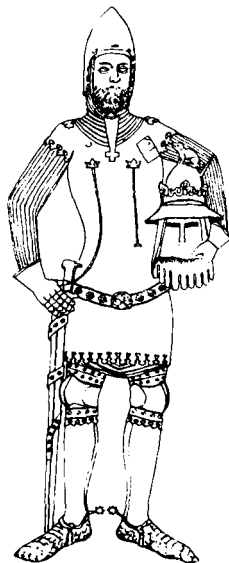
2

3

4

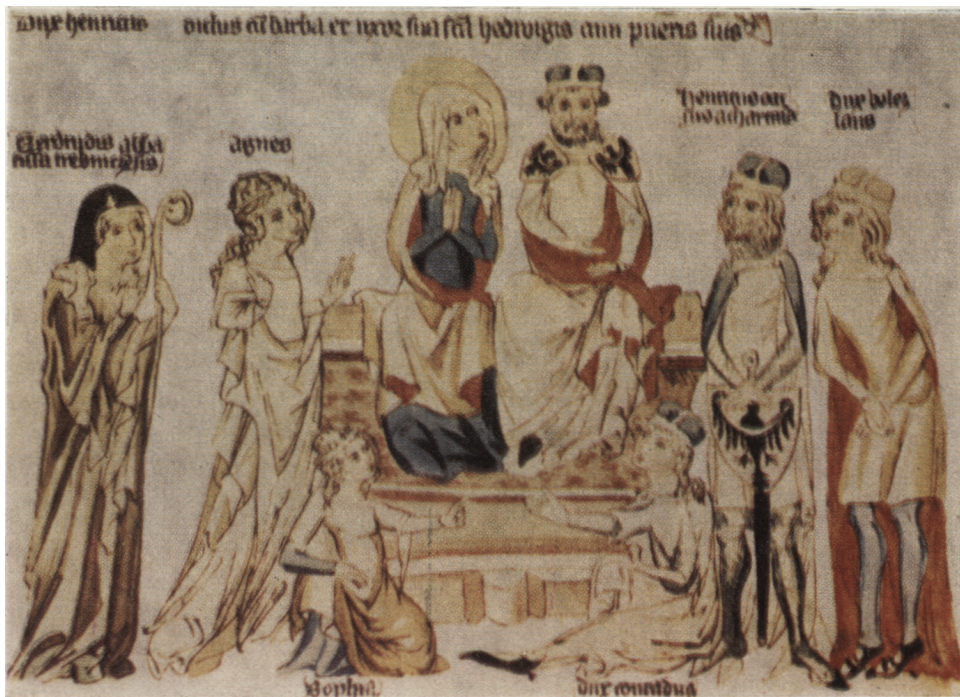

5

Tabl. XXI: 1 — posąg Ekkeharda, katedra w Naumburgu; 2 — Henryk Otton, landgraf heski, nagrobek z około 1320 w kościele św. Elżbiety w Marburgu; 3 — elektor bawarski, płaskorzeźba z około 1318, Moguncja; 4 — Günther ze Schwartzburga, katedra we Frankfurcie nad Menem; 5 — Jan z Falkensteinu, nagrobek z około 1365, Norymberga

Tabl. XXII: Henryk IV Prawy (Łagodny), nr kat. 2

13

14

Tabl. XXIII: Henryk II Pobożny, nry kat. 13—14